

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Sayı : 72

Ekim 1954

BELLE TEN'İN BU SAYISI COLUMBIA ÜNİVERSİTESİNİN
CC üncü KURULUŞ YILDÖNÜMÜ HÂTIRASINA
ARMAĞAN EDİLMİŞTİR.

THIS NUMBER OF *BELLE TEN* HAS BEEN DEDICATED
TO THE OCCASION OF THE CCth ANNIVERSARY
OF THE FOUNDING OF COLUMBIA UNIVERSITY

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :

Sayfa

ABADAN, PROF. DR. YAVUZ : Akademik Hürriyetler	411
————— : The Problem of Academic Freedom	419
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Atatürk'ün bana yazdırdıkları (3 levha ile birlikte).	429
ÖZGÜÇ, DR. TAHSİN : Koloni Devrinin geç safhasına (Ib) ait bir Arslan Heykeli parçası (4 resimle birlikte)	441
————— : Fragment of a lion statue found in the late phase (Ib) of the Colony Period (with 4 figures)	445
ALP, PROF. DR. SEDAT : The -N(N)- Formations in the Hittite Language.	449
BEAN, G. E. : Sculptured and Inscribed Stones at Burdur (with 27 figures).	469
————— : Burdur'daki kabartma ve yazıtlı Taşlar (27 resimle birlikte).	489
MANSEL, PROF. DR. ARIF MÜFİD : Konya'da bulunan yeni bir Lâhid (Almanca özeti ve 6 resimle birlikte)	511
ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER SÜLEYMAN : A note on the long bones of Chalcolithic Age from Yümüktepe	519
BUDDE, LUDWIG : Die Entstehung des Antiken Repräsentationsbildes ...	523
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Tunus'un 1881 de Fransa tarafından işgaline kadar burada valilik eden Hüseyinî ailesi	545

Tercümeleler :

ZAHODER, PROF. B. (Çeviren İsmail Kaynak) : Dendanekan	581
--	-----

Haberler :

1954 yılı birinci yarısında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen Kitaplar ve dergiler	589
--	-----

BELLE TEN

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Sayı : 69—72

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 5 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :

	<u>Sayfa</u>
ABADAN, PROF. DR. YAVUZ : Akademik Hürriyetler.....	411
————— : The Problem of Academic Freedom.....	419
ALP, DR. SEDAT: The -N(N)- Formations in the Hittite Language.....	449
ATEŞ, AHMED : Şâh-Nâme'nin yazılışı tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a yazdığı Hicviye Meselesi hakkında	159
————— : La Date de la dernière Rédaction de Şâhnâme de Firdavsi Tûsî et sa Satire contre Sultân Mahmûd.....	169
BAŞTAV, DR. ŞERİF : XVI. Asırda yazılmış grekçe anonim Osmanlı Tarihine göre İstanbul'un muhasarası ve zaptı.....	51
BEAN, G. E.: Sculptured and Inscribed Stones at Burdur (with 27 figures)..	469
————— : Burdur'daki kabartma ve yazıtlı taşlar (27 resimle birlikte) ..	489
BOSSERT, HELMUTH TH.: Die Hieroglyphenhethitischen Inschriften vom Karatepe nach dem Stande von Herbst 1953 (Mit 9 Abb)..	27
BUDDE, LUDWIG : Die Entstehung des Antiken Repräsentationsbildes.....	523
ERZEN, DR. AFİF : İstanbul Şehrinin kuruluşu ve isimleri (İngilizce hülâsası ve 1 harita, 4 resimle birlikte).....	131
ERZİ, ADNAN SADIK: Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar.....	179
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Atatürk'ün bana yazdırdıkları (3 levha ile birlikte).	429
KALAÇ, DR. MUSTAFA : Son Asur çağına ait on kabartma parçası (11 resimle birlikte)	35
KINAL, DOÇENT DR. FÜRÜZAN : Eski Önasya Dinlerinde Monoteist temayüller	115
MANSEL, PROF. DR. ARİF MÜFİD : Konya'da bulunan yeni bir Lâhid (Almanca özeti ve 6 resimle birlikte).....	511
ORAL, M. ZEKİ : Yatağan Mürsel vakfiyesi.....	337
ÖZGÜÇ, TAHSİN—AKOK, MAHMUT : Melik-Gazi Türbesi ve kalesi (10 resim ve 4 plânla birlikte).....	331
ÖZGÜÇ, DR. TAHSİN : Koloni Devrinin geç safhasına (Ib) ait bir Arslan heykeli parçası (4 resimle birlikte).....	441
————— : Fragment of a lion statue found in the late phase (Ib) of the Colony Period (with 4 figures).....	445
ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER SÜLEYMAN: A note on the Skulls of Chalcolithic Age from Yümüktepe (with 13 figures).....	1
ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER SÜLEYMAN: A Study of a Skull of Promephtis from the Pontian of Küçükoyzgat (with 15 figures) ..	279
ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER SÜLEYMAN: A note on the long bones of Chalcolithic Age from Yümüktepe	519

TEMİZER, RACİ : Kayapınar Höyüğü buluntuları (19 resim ve 3 plânla birlikte)	317
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Onaltıncı yüzyıl ortalarında İslâmiyeti kabul etmiş olan bir Boğdan Voyvodası.....	83
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Asâkir-i Mansure'ye fes giydirilmesi hakkında Sadr-ı Âzam Tavrî ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümâyunu (2 resimle birlikte).....	223
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Rodos Şövalyeleri hakkında Antalya valisi Sultan Korkud'a gönderilmiş bir mektup.....	347
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Tunus'un 1881'de Fransa tarafından işgaline kadar burada valilik eden Hüseyinî ailesi....	545
Tercümeleler :	
KLYAŞTORNİY, S. G. (Türkçeye çeviren: KAYNAK, İSMAİL): Orhon Âbidelerinde Kengü'nün Kavmî - Yer adı. (Etno-Toponimiki)....	89
ZAHODER, PROF. B. (Çeviren: KAYNAK, İSMAİL): Dendanekan.....	581
Raporlar :	
ÖZGÜÇ, DR. TAHSİN : Kültepe 1953 yılında yapılan kazılar (37 resim ve 3 plânla birlikte).....	357
————— : Die Grabungen von 1953 in Kültepe.....	373
Biyografya :	
EYİCE, DR. SEMAVİ : Prof. Dr. Philipp Schweinfurt (1 resimle birlikte).....	231
Bibliyografya :	
ACAROĞLU, M. TÜRKER : Türk Tarihinin Bibliyografya Kaynakları.....	253
FIRATLI, NEZİH : Reşit Mazhar Ertüzün, <i>Kapıdağ Yarımadası ve Çevresindeki Adalar Tarih ve Arkeolojisi üzerinde araştırmalar</i>	263
TEMİR, AHMET : Reşit Rahmeti Arat, Edip Ahmed B. Mahmud Yüknêkî, <i>Atabetül-Hakayik</i>	267
TURAN, ŞERAFETTİN : Prof. Akdes Nîmet, Kurat, <i>Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi</i>	273
Haberler :	
1953 yılının ikinci yarısında T. T. K. Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	105
1954 yılı birinci yarısında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	589
Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul toplantısı.....	391

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
ABADAN, PROF. DR. YAVUZ : Les libertés académiques.....	411
——— : The problem of Academic freedom.....	419
ALP, PROF. DR. SEDAT: The $-N(N)-$ Formations in the Hittite Language..	449
ATEŞ, AHMET : La Date de la dernière Rédaction de Şāhnāme de Firdavsi-i Tūsi et sa satire contre Sultān Mahmūd (en turc)	159
——— : L'article ci-dessus, en français.....	169
BAŞTAV, DR. ŞERİF : Le siège et la prise d'Istanbul d'après une histoire otto- mane anonyme, redigée en grec, au XVIe siècle (en turc)....	51
BEAN, G. E. : Sculptured, and Inscribed Stones at Burdur (wirth 27 figures)..	469
——— : Texte turc de l'article ci-dessus	489
BOSSERT, HELMUTH TH. : Die Hieroglyphenhethitischen Inschriften vom Ka- ratepe nach dem Stande von Herbst 1953 (Mit 9 Abb.)....	27
BUDDE, LUDWIG : Die Entstehung des Antiken Repräsentationsbildes...	523
ERZEN, DR. AFİF : Fondation et différents noms de la ville d'Istanbul (en turc; avec un resumé en anglais, 1 carte et 7 illustrations)....	131
ERZİ, ADNAN SADIK : Etudes concernant l'histoire des Akkoyunlu et des Karakoyunlu (Moutons Blancs et Moutons Noirs) (en turc)..	179
INAN, PROF. DR. ÂFET : Atatürk m'a écrit (en turc; avec 3 planches)....	429
KALAÇ, DR. MUSTAFA : Dix fragments d'inscription datant de la dernière période assyrienne (avec 11 illustrations en turc).....	35
KINAL, DOĞAN DR. FÜRÜZAN : Tendances monothéistes dans les anciennes religions d'Asie antérieure (en turc).....	115
MANSEL, PROF. DR. ARİF MÜFİD : Nouveau sarcophage trouvé a Konya (en turc; avec resumé rédigé en allemand et 6 illustr.).....	511
ORAL, M. ZEKİ : Le "Vakfiye" de Yatağan Mürsel (en turc).....	337
ÖZGÜÇ, TAHSİN — AKOK, MAHMUT : Le mausolée et la forteresse de Melik- Gazi (en turc; 10 illustrations, 4 plans).....	331
ÖZGÜÇ, PROF. DR. TAHSİN : Fragment d'une statue de lion, trouvé dans la dernière phase (Ib) de la période coloniale (en turc; avec 4 illustr.)	411
——— : Fragment of a lion statue found in the late phase (Ib) of the Colony Period (with 4 figures).....	445
ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER SÜLEYMAN: A note on the Skulls of Chalcolithic Age from Yümüktepe (with 13 figures).....	1
ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER SÜLEYMAN: A Study of a Skull of Promephitis from the Pontian of Küçükoyzgat (en anglais; 15 illustration)..	279
ŞENYÜREK, PROF. MUZAFFER SÜLEYMAN : A note on the long bones of Chal- colithic Age from Yümüktepe.....	519
TEMİZER, RACİ : Trouvailles faites au Hüyük de Karapınar (en turc; 19 illustrations, 3 plans).....	317

	<u>Page</u>
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Un voïvode moldave ayant adhéré à la religion musulmane, vers le milieu du XVIe siècle (en turc).	83
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Sur le port du Fez par les "Asâkir-i Mansure (Troupes impériales): Requête du Grand-Vizir et Décret impérial du Sultan Mahmud II a ce sujet (avec 2 illustrations; en turc).....	223
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Lettre envoyée à Sultan Korkud, gouverneur d'Antalya, au sujet des Chevaliers de Rhodes (en turc)	347
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : La famille des Hüseyinî, qui détint le poste de gouverneur général à Tunis, jusqu'à l'occupation française de 1881.....	545
Traductions :	
KLYAŞTORNIY, S. G. (traduit en turc par: KAYNAK, İSMAİL) : Le nom ethno-toponymique de Kengü dans les monuments d'Orhon.....	89
ZAHODER, PROF. B. (Trad.: KAYNAK, İSMAİL): Dendanekan.....	581
Rapports :	
ÖZGÜÇ, DR. TAHSİN : Fouilles faites à Kültepe en 1953 (en turc; 37 illustrations, 3 plans).....	357
————— : Traduction allemande du texte ci-dessus.....	373
Biographie :	
EYİCE, DR. SEMAVİ : Le Professeur Dr. Philipp Schweinfurth (en turc; 1 illustration)	231
Bibliographie :	
ACAROĞLU, M. TÜRKER : Sources bibliographiques de l'Histoire turque; (en turc).....	253
FIRATLI, NEZİH : Reşit Mazhar Ertüzün, <i>Kapıdağı yarımadası ve Çevresindeki Adalar Tarihi ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar</i> (Etudes sur l'histoire et l'archéologie de la presqu'île de Kapıdağ et des îles environnantes).....	263
TEMİR, AHMET : Reşit Rahmeti Arat: Edip Ahmet b. Mahmud Yükneki, <i>Atabetü'l-Hakayik</i>	267
TURAN, ŞERAFETTİN : Kurat Prof. Dr. Akdes Nimet : <i>Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi</i> (Débuts et développement des relations anglo-turques).....	273
Informations :	
Livres et périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la seconde moitié de 1953.....	105
Livres et périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque durant la première moitié de 1954.....	589
Réunion de l'Assemblée générale de la Société d'Histoire Turque.....	391

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Ekim 1954

Sayı : 72

AKADEMİK HÜRRIYETLER

Prof. Dr. YAVUZ ABADAN

Columbia Üniversitesinin 200 ncü kuruluş yıldönümü vesilesiyle, Türk Tarih Kurumu'nun tertip ettiği bu tören, memleketimizle Birleşik Amerika arasında mesut bir şekilde gelişmekte olan dostluk münasebetleri ve işbirliği ananesinin ilmî sahada da gittikçe kuvvetlendiğine yeni bir delildir. Yirmi yıldan beri Türk Üniversitelerinde hizmet şerefini, hayatının en büyük mazhariyeti sayan bir kimse için, Yenidünyada iki yüz yıllık başarılı bir ömre ulaşmış büyük bir üniversitenin mutlu yıldönümünü tes'ide katılmaktan daha engin bir zevk ve bahtiyarlık olamaz. Nâçiz şahsıma bu fırsatı bahşedenlere, gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Columbia Üniversitesi, bu yıldönümü vesilesiyle bütün dünya ilim çevrelerine "bilgi edinme ve onu serbestçe kullanma hürriyeti" mevzuu üzerinde araştırmalarda bulunmağı teklif etmiştir. Türkçesi, ifade tekniği bakımından kusurlu gibi görünen bu formülün, araştırma, öğretim, öğrenim, kürsü ve ilim hürriyetlerle üniversite muhtariyeti gibi bütün akademik hürriyetleri en geniş mânası ile kavraması için bu şekilde tesbit edildiğini sanıyorum. Konunun ikinci hususiyeti, hürriyetin tecellisini yalnız nazarî ve hasbî bilgi edinme safhasına hasretmeyip, ondan faydalanmağı hedef tutan tatbikat sahasına da teşmil etmesidir. Bu sebeple mevzu hakkında isabetli hal şekilleri aranırken, felsefî düşünce ile hukukî bilginin sıkı işbirliğine ihtiyaç vardır.

Bütün hürriyetler gibi, akademik hürriyetlerin de esas kaynağı, insan varlığının öz cevherini teşkil eden fikirdir. Esasen insanı, diğer yaratıklardan ayıran hürriyet şuur ve iştiyakı, düşünme ile başlar ve onunla devam eder. Herder'in, ancak "fikrin hüküm sürdüğü, efendilik ettiği yerde hürriyet vardır" sözünü, bu mânada değerlendirmelidir.

Fikir hürriyeti, tıpkı vicdan hürriyeti gibi, insan olmanın aslı ve tabî bir vasfıdır. O kadar ki, sırf düşünce halinde kaldıkça, fikir hürriyetini, engelleme veya sınırlama imkânsızdır. İnsan, —fikir sahibi olmak şartile— istediği gibi ve istediği şeyleri düşünmekten alıkoyacak hiçbir kuvvet ve vasıta yoktur. Bu yüzdendir ki, fikir ve vicdan hürriyetini köstekleme teşebbüsleri, her devirde içten gelen şiddetli tepkilerle karşılaşmıştır.

Fikrî cevherin bu aslı ve asıl karakteri, insan için yalnız düşünme hürriyeti ile yetinmeyip, düşünüleni söz veya yazı ile belirtme hürriyetinin de tanınması talebini doğurmuştur. Böylece kanaati beyan hürriyeti, dolayısıyla akademik hürriyetler için mücadele yolu açılmış bulunuyor. Modern anayasalarda hukukî teminata kavuşan basın hürriyeti için mücadele, aynı zamanda akademik hürriyetler için mücadelenin de başlangıcını teşkil ediyor. Çünkü basın, yalnız siyasî değil, aynı zamanda ilmî kanaatlerin de izhar vasıtalarından en mühimmidir. Milton 1644 de neşrettiği *Aeropagitica*'sında, basın hürriyeti yanında, açıkça ilim hürriyetinin de sağlanmasını ilk defa talep eden şahsiyettir.

XVII. asırda akademik hürriyetler, "Libertas philosophandi" tâbiri içerisinde düşünce hürriyetine bağlı olarak mütalâa edilmektedir. Bu parola ile fikir ve ilim hürriyeti için mücadele eden mütefekkirler, henüz Ortaçağın teokratik ve skolastik tesirlerinden tamamen kurtulamamışlardır. Bunlar arasında meselâ Thomasius, ancak Allah ve devleti nefyemeyen bilgilerin hürriyetini istemektedir.

İdealist felsefe, tam ve mutlak bir ilim ve tedris hürriyeti dâvasını, XVIII. asırda ortaya atmıştır. Bu dâvanın mucip sebeplerini şu esaslarda hülâsa etmek mümkündür: İlim, mahiyeti icabı herhangi bir dış kudretin takyit ve müdahalesine mütehammil değildir. Gerçi tedris hürriyetini sağlama, ilmin terakkisini mümkün kılacak vasıta ve imkânları hazırlama, bilgin tedris elemanlarını yetiştirme bakımlarından, devletin ilimle alâkası zaruridir. Fakat bu alâka, sadece bu müsbet yardım safhasına inhisar etmelidir. Devletin, kendi var-

lığında yabancı ilmî işlere karışacak tedris hürriyetini tahdit etmesi, hem ilim için zararlı, hem de devletin hikmeti vücuduna aykırıdır.

Nazarî sahadaki bu mücadele, XIX. yüzyıl ortalarına doğru bazı kanunlarda ilk mâkesini bulmuştur. Önce 1834 tarihli bir kanun, *Bern* kantonunda “ilim ve tedrisin hür” olduğunu tesbit ediyor. 1848 Frankfurt anayasası, Almanya’da 1859 tarihli bir kanun ise *Zürich*’te aynı esası müsbet hukuka malediyorlar.

Bu suretle tesbit edilen ilim ve tedris hürriyetinin şümulüne, araştırma, tedris, bilgi edinme hürriyetleri ile profesörlerin görevlerini serbestçe ifa için yeter hukukî ve filî teminata kavuşmaları ve hattâ devlet müesseselerinde meccanî tahsil gibi hususlar da dahil farzedilmektedir. Tedris hürriyeti ise, hem fikrî sisteme, hem de derslerin muhteva ve metoduna şamildir. Herhangi bir hükûmetin, mahallî siyasî menfaatler bahanesi veya dinî mülâhazalarla, bu hürriyeti tahdit etmeğe kalkması caiz değildir.

İlim ve tedris hürriyeti, bütün bu kanunlarda ve devrin hukuk literatüründe, daima esas hak olması dolayısıyla, *Lex generalis* sayılan söz, yazı ve basın hürriyetine nazaran hususî hüküm “*Lex specialis*” mahiyetinde mütalea ve telâkki olunmuştur. Bu tasavvur, ilim ve tedris hürriyetini, daha ziyade bilgin veya profesörün şahsına bağlı olan ferdî bir hak olarak değerlendirmeye elverişlidir. Daha sonraları üniversitelerin muhtariyet kazanmaları, ilim ve tedris hürriyetine, aynı zamanda müessesevî bir teminat bahşetmiştir. Hattâ ilim ve tedris hürriyetinin ferdî cephesi, zamanla müessesevî karakteri karşısında sönük ve silik bir hal almıştır. Fichte’nin akademik hürriyet nutkunda, üniversiteleri, “insan neslinin sahip olduğu en kutsî, en mühim müesseseler” olarak vasıflandırması, bu esasa dayanmaktadır.

Bu kısa tarihçenin serptiği ışık altında, önce zamanımızda demokrasi fikri ve hukuk devleti tasavvuru ile bağdaşacak bir ilim ve tedris hürriyetinin muhteva ve şeklini, anahatları ile belirtmek, sonra da akademik hürriyetleri tehdit tehlikesi taşıyan bazı yeni tezahürlere dikkati çekmek isterim: Richard Thoma’nın tarifi ile “demokrasi, bütün hâkimiyet kudretini halk kütlelerinin eşit seçim ve rey hakkına istinat ettiren, bütün hürriyetleri yeter teminata bağlayan bir devlet şekli; millî, sosyal ve kültürel problemleri fert, sınıf ve milletlerin kardeşçe bağlılık duygusu içinde hür iradelerile halletmeleri rejimi” olduğu için, ilim ve tedris hürriyeti ile üniversite muhtariyetinin mevcut olmadığı bir yerde, demokrasiden bahsedilemez.

İlim, beşer düşünce, duygu ve yaradışının en asîl tecellilerini kendi içinde topladığı cihetle, hukuk ve devlet tarafından en büyük itina ile korunmağa hak kazanmıştır. İlmî yaratma ve araştırmada, insan ruhunun en asîl iştiyaklarını temsil eden mantıkî isabet, ahlâkî fazilet ve estetik hürriyet, son mesut sentezine ulaşıyor. Bu sebeple bilgin için “mümkün olan hürriyetin en geniş” tanınmak ve teminat altına alınmak gerekir.

Hakikî ilim adamının şahsî mesuliyet ve meslekî haysiyet duygusu, bu hürriyetin genişlemesi nisbetinde, onun kötüye kullanılmasını önleyecek en sağlam bir emniyet supapıdır. Esasen filozof Kant'ın ahlâkîlikle bir tuttuğu hürriyet idraki, mesuliyet duygusunun da temelidir. Bu sebeple herhangi bir hürriyete sahip olanın mesuliyet hissi ve vatandaşlık fazileti, onun kötüye kullanılmasını önleyecek en emin ve iyi garantidir. Bir ilim adamının ise, bu hasletlere herhangi bir vatandaştan daha geniş ölçüde tasarruf etmesi tabiidir. Diğer yandan ilim adamına tanınan hürriyetin geniş tutulması, yalnız ilmin menfaatine olarak, ilmî faaliyetlere münhasırdır. Bu sebeple bir bilginin, yalnız şekil ve muhteva bakımından, ilmî karakter taşıyan ve ilmî maksatlar takip eden faaliyet ve neşriyatı, tahdidsiz bir hürriyetden faydalanır. Meslekî şeref ve haysiyet duygusu, ilmî kanaatlerin tam bir objektiflik, ilmîlik, dürüstlük, hakikata uygunluk çerçevesi içerisinde müdafaasını gerektirir. Hakikata kasdî olarak göz yumma, ilme ve dolayısıyla hürriyete ihanet olur. Ancak, bilhassa sosyal ve mânevî ilimler sahasında, hakikatin araştırılıp bulunması, en geniş ölçüde fikir ve münakaşa hürriyetinin tanınmasını şart kılar.

İlim adamı, ilmî maksatlar gütmeyen faaliyetlerinde, her vatan-daşa has hürriyet sınırları içerisinde kalmağa ve herkesin tâbi olduğu hukukî mükellefiyetlere katlanmağa mecburdur. Meselâ ilim adamının hakikata uymayan şekilde devleti veya müesseselerini kötülemesi, yahut sağa sola iftira ve hakaretler yağdırması halleri, umumî hükümlere tâbi tutularak mütalâa olunmak gerekir. Hattâ bilginin doğrudan doğruya kanunsuz hareketi tahrik veya cemiyet nizamının temelinden yıkılmasını teşvik mahiyetindeki söz ve yazıları, ilim olarak dahi hür bir himayeye mazhar olamaz. Çünkü bu hallerde bilgin, ilim adamı olma vasfından tecerrüt etmiştir.

Hukukî bakımdan, ilim ve tedris hürriyetinin, meselâ Weimar anayasasının 142 nci maddesinde derpiş edildiği gibi, anayasa teminatına kavuşturulmasında ve devlete bu hürriyeti himaye mükelle-

fiyeti yüklenmesinde isabet vardır. Böylece yalnız kanunların, sarîh surette menetmedikleri hususlara ait ilmî faaliyetlerin, tam bir serbestiden faydalanmaları karinesi teessüs etmiş olmakla kalmaz. Aynı zamanda devletin, bu türlü faaliyetleri koruması hattâ teşvik etmesi imkânı da sağlanmış olur. Böyle bir hükmün mevcudiyeti vazı kanununun, sırf ilmî faaliyetleri tanzim maksadını güden hususî kanunlarla ilim ve tedris hürriyetini daraltma teşebbüslerine girişmesi imkânını da bertaraf eder.

İşte burada ilim ve tedris hürriyeti konusunda, idealist ve realist diye vasıflandırmak istediğimiz iki ayrı görüşün, ilk problematik çatışma noktasına gelmiş bulunuyoruz. Bu konuda idealist tez, eskiden olduğu gibi ilmin “hür dünyada hür olduğu” prensibine bağlı kalırken, realist düşünce, ilmin neticelerinden cemiyet ve devletin gayeleri için faydalanma lüzumunu, ön plâna koymaktadır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hâkim bulunan liberal devlet telâkkisine göre, meselâ Jacob Grimm, Fraday, Hypolite Taine gibi çeşitli devir ve milliyetlere mensup âlimler arasında ilim ve tedris hürriyeti, herhangi bir münakaşa mevzuu olmaktan uzaktı. Zamanımızın iktisadî refah gayesini esas tutan devlet nazariyesi, her sahadaki siyasetini, ilmî esas ve neticelere istinat ettirme zoru altında ilmî gelişimle daha yakından alâkalanma zaruretini duymaktadır. Bundan doğan devletin teşci, kontrol veya tanzim dileği, ilmî araştırmaları da kendi arzu ve emellerine tâbi kılma temayülünü doğurmaktadır.

Diğer yandan modern hayatta ilmî araştırmalar için gerekli teşkilât ve vasıtaların muazzam masraflara mal olması, ilim adamları ile müesseselerini, ya devletin,- yahut Birleşik Amerika’da olduğu gibi— ticarî ve pratik maksatlar güden bazı teşekküllerin para yardımına müftakir kılmaktadır. Devlet veya vakıflar, ilme karşı ne kadar cömert ve âlicenap davranırlarsa davranırlar, maddî yardımdan doğan her bağlılığın, hürriyetden bir nebze fedakârlığı dâvet etmesi tabiidir.

Bir yandan araştırma ve bilgi edinmede bunun pratik neticelerinden faydalanmağı esas tutan bu fonksiyon değışikliğı, diğer yandan sosyal gruplaşma ve siyasî müdahalelerden hürriyet ve demokrasiye teveccüh eden tehditler, bizzat ilim adamları arasında fikrî bir huzursuzluk yaratmış görünüyor. Meselâ, Göttingenli sosyolog Helmuth Plessner, bu konudaki endişesini şu şekilde izhar etmek-

tedir: “Geçen yüzyılın senyöral âlimi, bugün bir bilgi fonksiyoneri basit bir fikir işçisi haline inkılâp etmiştir”. Bu hüküm doğru ise ilim adamının gitgide otomatlaşması hâdisesi ile karşı karşıyayız demektir. Çünkü ilmî hürriyetin temeli olan hakikat aşk ve bilgisi, basit bir fikir işçisinde gitgide dumura uğramağa mahkûmdur.

İlmî hürriyet ile içtimaî menfaat arasındaki çatışma, bilhassa teknik terakkiyi geliştiren müsbet ilimlerde daha açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Münsterli filozof Josef Pieper’e göre, “meselâ fizik, diktatörlüklerde açıktan açığa, demokrasilerde ise, gizli yoldan cemiyet menfaatine âlet edilmektedir. Esasen riyazî ve fizik ilimlerin hedefi, Galilei ve Descartes’dan başlayarak, insanlığa yararlı olmaktır. Bu, ilmin kendi kendini bir vasıta derekesine düşürmesidir. Böyle bir ilim, hür olamaz. Çünkü o, asla hür olmak istemiyor. Sadece âletlikle yetiniyor.”

Fransız atom komisyonu başkanı Prof. Jean Thibaud’nun kanaatine göre, Los Alamos’ta atom bombası fabrikası kurulduktan beri, devletin değil, doğrudan doğruya askerî makamların emrinde çalışan fizikçilerin, ilmî hürriyetlerinden feragat ettikleri kabul olunabilir. Fakat tabii ilimler sahasında araştırmaların dörtde üçü derhal pratik netice ve menfaatler istihsali hedefinden uzaktır. Şu halde hiç olmazsa bu hasbî araştırmaların hürriyetini sağlama hususunda, devlet ve ilgililerin daima dikkati çekilmelidir.

Hakikatte hayatın büsbütün maddileşip, fikrin tamamen mücerretleşmesinden doğan bu ihtilâtda, ilim ve tedris hürriyeti, haksız bir ithamın hedefidir. İdrojen bombasının Macar aslından olan kâşifine karşı duyulan soğuk ve korkulu hayranlık, onun ilmî kabiliyetine değil, icadının tehlikeli şekilde kötüye kullanılması ihtimaline müteveccihdir. Atom ve idrojenin, insanlığın hayrına değil, şerrine kullanılması, hiçbir zaman kâşif veya ilim adamının mesuliyet hanesine kaydedilemez. Bu mesuliyet, ilmin neticelerinden cemiyet ve devletin gayelerini gerçekleştirme bakımından faydalanacak siyaset adamlarına teveccüh etmektedir. Bize bu konuda, dünya kadeherine hükmetme durumunda olan siyaset adamlarının, Eflâtun ile birlikte aynı zamanda hâkim ve filozof kimseler olmasını dilemekten başka birşey kalmıyor. Çünkü hikmet, fikrî olduğu kadar vicdanî ve ahlâkî olgunluğun da mümeyyiz vasfıdır.

Şimdi diğer bir noktaya geçiyorum. Teknik terakkinin yarattığı psikolojik iklim, ferdiyetin maddî bağılıkların tazyikine karşı

isyan duygusunu yatıştırıp, konforun rahatlıklarına uymasına elverişlidir. Buna halk kütleleri arasında geniş propaganda vasıtaları ile yayılan çeşitli ideolojilerin tesiri ve telkinini de ilâve etmek gerekir. İşte burada ilim ile günlük siyasetin münasebeti mevzuuna gelmiş bulunuyoruz.

Edmond Klaparede'in dediği gibi, "siyasî bir âkide bir idealin ifadesi olduğu nisbetde bir ideolojidir". Bu sıfatla her türlü ilmî tenkit ve tetkikin dışında bir inanç mevzuudur. Çünkü siyasî âkideler, ilmî ve objektif münakaşalara asla tahammülü olmayan sadece "taraf tutma" haleti ruhiyesinin ifade ve tezahürleridir. Başka bir deyimle ideoloji, fikrin muayyen bir siyasî maksat için maskelenmesi demek olduğundan, ilmî bilgi ve hürriyet ile imtizaç edemez.

Devrimizde bazı rejimlerin ilmî hürriyete düşmanlığı bundan ileri gelmektedir. Lenin "felsefede olduğu gibi siyasetde de taraf tutmayanları, kendilerinden ümit kesilmesi gereken sünepeler" olarak vasıflandırmıştı. "Âkil Stalin'in, bütün ilimlerin lideri olduğu" parolasına dayanarak, tabîî ilimleri de Markist ideolojinin siyasî temayül ve gayelerine ayarlamak isteyen solcu totalitarizm, düşmanı olduğu hürriyetleri ilim vasıtaları ile yoketme peşindedir.

Her türlü ahlâkî veya ilmî kıymet telâkkisini inkâr eden böyle bir doğmanın modern propaganda vasıtaları ile mütemadiyen telkin edilmesi, bazı çevrelerde katil ile kahramanı birbirine karıştırıp, hakikatleri red ve inkâra sürükleyen fikrî bir nihilizmin kök salmasına yol açmaktadır. Cevher ile varlık arasındaki bağın kopuk olduğu faraziyesine dayanarak, aile, anane ve sosyal muhite karşı cephe alan eksistansiyalist felsefe mensuplarından başlayıp, işçi sınıflara kadar yayılan bu fikrî nihilizm, zamanımızda ilmî hürriyet ve kıymet telâkkisi için en büyük tehlikeyi teşkil etmektedir.

İçtimâî ve kültürel hayatta psikolojik ve sosyolojik bakımlardan istikrarsızlık yaratan bu gibi tehlikelere karşı, İgnazio Silone'nin ileri sürdüğü gibi, ancak bilginin reel ve ideal yüksek değerine inanca ve güvenmekle karşı koyabiliriz. İlmin değer ve itibarını yeniden tesis ve idame ise, ancak akademik hürriyetlere en az eskisi kadar sıkı sıkıya bağlılıkla mümkündür. Bir memlekette ilim ve tedris hürriyetinden bahsolunabilmek için de, ilim adamının araştırma mevzularını kendi takdirine göre serbestçe seçebilmesi ve vardığı neticeleri, ulaşmasını istediği muhit ve şahıslara, hiçbir engele uğramaksızın, doğru bildiği şekilde bildirebilmesi şarttır. Bu netice kanaa-

timize göre, Columbia Üniversitesinin formüle ettiği “bilgi edinme ve onu serbestçe kullanma hürriyeti” ile tam bir tetabuk halindedir. Tekrar edelim ki, bu hürriyetin kötüye kullanılmasını önleyecek en emin garanti, ilim adamının aydın bir insan olma şerefine ve meslekî haysiyet duygusuna dayanan ahlâkî mesuliyet ve mükellefiyet şuurudur.

Alman tarih felsefecisi Treitschke, bir etüdünde, mânevî ve sosyal ilimlerin bir yandan üniversal, diğer yandan millî karakterini aydınlatmaktadır. Gerçekten her fikrî faaliyet gibi ilmî düşüncenin mihrakını da, insan varlık ve aklı teşkil etmesi itibarile, bütün ilimlerin üniversal vasfında tereddüt edilmez. Fakat içtimaî oluş seyrinin mânalandırılması demek olan tarih ve devletin gayeleri ile ona ulaştırıcı vasıtaları isabetle tayin bilgisi mânasında siyasetin de dahil bulunduğu mânevî ve sosyal ilimlerin, millî hususiyetlerle sıkı alâkası da aynı nisbette aşikârdır.

Başkan Eisenhower, vaktile Columbia Üniversitesi rektörü sıfatı ile yayınladığı bir mektubta, öğrencilere “kendi karakterinizi tam olarak geliştirebilmek için, önce yurdunuzun karakterini bilmeniz gerektir” tavsiyesinde bulunmuştur. Bu sözlerde saklı bulunan derin hakikat, bilhassa mânevî ve sosyal ilimler sahasında araştırmacının, herşeyden önce kendi yurt ve cemiyetinin dâva ve meseleleri ile uğraşma mükellefiyetini açıklamaktadır. Daha ziyade millî karakteri haiz görünen bu mükellefiyet hiçbir zaman ilim adamının aynı zamanda insanlığa hizmet ödevini gölgelendiremez. Esasında ilim adamı, hakikata ulaşma cehdinde araştırmacı ve yaratıcı olarak, daima insanlığın hizmetindedir. İnsanları, fert ve millet olarak birbirinden ayıran kötü duygu ve temayüllere, ilim ülkesi sıkı sıkıya kapalıdır. İlim, insanî kıymetlerin mütamadî şekilde gelişmesini sağlayan tek birleştirici ve kaynaştırıcı cevherdir.

THE PROBLEM OF ACADEMIC FREEDOM

By

Dr. YAVUZ ABADAN

Professor of Philosophy of law, History of law, Labour law, Law School; Professor of Political Theory, School of Political Sciences; University, Ankara

This ceremony, organized under the sponsorship of the Turkish Historical Society on the occasion of the 200 th anniversary of Columbia university, is a new proof of the increasingly close relationship and cooperation between our country and the United States. This extends also into the domain of science. For one who has had the honor of working for more than twenty years with Turkish universities, there is hardly anything more enjoyable and remarkable than to join in the commemoration of an outstanding anniversary of a great New World university on the completion of its two hundredth year.

Columbia university has taken the opportunity on this anniversary to propose to all the scientific institutions around the world to conduct some research activities on the subject of "The right to acquire knowledge and the free use there of". This definition means, if I am not wrong, the freedom of research and learning as well as the freedom of teaching and finally the independence of universities, in other words all the academic freedoms. Another particularity of the subject is the fact, that it has not been limited to the freedom of acquiring theoretic and disinterested knowledge, but has also been extended to the field of practical appliance and usage. In order to reach right and consequent solutions on this subject, there is an urgent necessity for close collaboration between philosophical thought and legal knowledge.

Like all other freedom, the major source of academic freedom is the real essence of the human being: the world of ideas. The most important criteria, which differentiates men from all other creatures, is the conscious longing for freedom, which begins with thinking and continues in the same direction. HERDER's saying that

“only where ideas govern and rule, can there be freedom” must be interpreted in this way.

The freedom of thought like the freedom of conscience, must be considered the most essential and natural quality of man. So much so, that as long as it remains confined to terms of ideas, it is impossible to restrict or limit it by any means. There is no force or way to prevent any man, who is in possession of certain ideas from thinking as he wants and what he wants. For these reasons all enterprises tending to encroach on the freedom of thought and conscience, have met in every period with violent reactions.

The primary and noble character of the intellectual essence is not content with freedom of thought alone. It requires at the same time the acceptance of the freedom of communication in order to express thoughts by the spoken word or writing. Thus the way leading to the freedom of expressing opinions, in other words, the fight for academic freedom is opened. The struggle for the legal guaranties of the freedom of the press inside the framework of modern constitutions, can be regarded at the same time as the beginning of struggle for academic freedom, especially since the press is not only the echoing voice of political views, but also of scientific opinions. MILTON is the first author, who in his *Aeropagitica* (1644), urged the importance of the establishment of the freedom of thought along with the freedom of the press.

During the 17th century the term “*Libertas philosophandi*” included the academic freedoms together with freedom of thought. The great thinkers, who continued their fight for the achievement of freedom of thought and scientific research under the above mentioned definition, were not quite free from the theological and scholastic trend of the Middle Ages. Among them for instance THOMAS AQUINAS is the only one requiring the freedom to communicate all knowledge which does not repudiate God and the state.

Idealistic philosophy developed her thesis of absolute and complete freedom of learning and teaching around the 18th century. The main points of this thesis can be summarized as follows: Science, because of her content, can not support the interference or limitation of any exterior power. However a minimum relationship between government and science is indispensable in order to secure the freedom of teaching, the preparation of the means and facilities for the

development of science and finally the training of future scientists. But this relationship should only be confined to the sphere of positive assistance. The interference of government in scientific matters, which are basically foreign to her own essence and the limitation of the freedom of teaching is both harmful for science itself as well as opposed to the reason for government.

This struggle, which continued on a theoretical basis, found, toward the middle of the 19th century, its first legal repercussion in some law projects. In 1834 a law passed by the canton of Bern stipulates that "science and the teaching of scientific knowledge is free". The Frankfurter constitution of 1848 and a similar law issued in 1859 in Zürich introduced the same principles in the realm of positive law.

Thus the freedom of scientific research, teaching and acquiring knowledge as well as the legal and practical guaranties given to professors for the proper performance of their functions together with free education in government institutions began enter the framework of freedom of thought and instruction. Freedom of instruction includes both systems of thought as well as the content and methods of teaching. The limitation of this freedom by any government on ground of local political interests or religious considerations is unjustifiable.

All these laws and the legal literature of this period considered the freedom of speech, writing and press as basic rights, thus accepting them as "Lex generalis". On the other hand the freedom of thought and instruction was always regarded as some special provisions, in other words as "Lex specialis".

This conception is more likely to accept freedom of thought and instruction as a subjective right attached to the personality of the scientist or professor. To this extent the personal aspect of freedom of thought and instruction has diminished in importance as against the institutional character of that same freedom. FICHTE in his speech on academic freedom qualifies the universities "as the most important and sacred institutions of mankind" on these grounds.

In the light of this short history we would like first to define in its general outlines the content and form of freedom of thought and instruction, compatible with the modern conception of democracy

and government by law, secondly to attract attention to some of the dangers, which are now threatening academic freedoms.

According to the definition of Thoma "democracy is a governmental system, where in all the freedoms have sufficient guaranties and all powers of sovereignty rest upon the right of vote and election by all the people; a system, where all national, social and cultural problems are solved through the free will of individuals, classes and nations". According to this definition any country, where the freedom of thought and instruction as well as the independence of the university does not exist, democracy can not be claimed to exist.

Since science has gathered to itself the most noble manifestation of human thought, feeling and creation, it is justified in receiving the greatest attention by governments and the existing law systems. Through scientific creation and research, the highest aspirations of the human soul such as logical judgement, moral merit and aesthetic freedom reaches a most happy synthesis. Therefore there is an urgent necessity to concede the scientist "the greatest possible freedom" and to guarantee it.

The personal responsibility and professional feeling of dignity of any real scientist is the most secure guaranty against any misuse of enlarging freedoms. Essentially the perception of freedom, which KANT holds equal with morality, is also the foundation of all responsibility. Therefore the feeling of responsibility and the merits of citizenship is the best and safest guaranty against any misuse of it. It is most natural that a scientist will acquire these qualities to a greater extent than any normal citizen. On the other hand the large freedom given to any scientist is only confined to activities for scientific purposes. For these reasons any scientist can only make use of an unlimited freedom for scientific activities and publications, which bear both in form and content a scientific character. A professional feeling of dignity and honour exacts that scientific opinion be defended in a complete objective light, combined with an understanding of truth and accuracy. To shun reality purposely is to betray to science and the freedom of thought. Especially in the field of social and moral sciences does the research for truth require freedom of thought and discussion in its widest sense.

Any non-scientific activity of a scientist must remain inside the boundaries of freedom belonging to any citizen and has to fulfill all

the legal obligations required from anybody. For instance slandering the government or its institutions by a scientist, or the diffamation and accusation spread abroad, must be considered under the general provisions of the law. In the same way the provocation of illegal actions or incitement by speech and writings for the destruction of society's existing order, even if pronounced in a scientific language, should not enjoy any special protection. Because in all these cases the scientist has abandoned his qualities, which make him a man of science.

From the legal standpoint of freedom of thought and instruction as article 142 of the constitution of Weimar stipulates it, there is a great benefit in securing a constitutional guarantee for these freedoms and to place its protection upon the shoulders of government. Thus not only a understanding is established concerning the liberty of all scientific activities, which are not explicitly prohibited by the law. At the same time government has to protect all these activities even to securing incitement in this direction. The existence of such a provision eliminates also the possibility of the legislators limiting and narrowing the freedom of thought and instruction by special laws.

Thus we arrive at the first problematic clashing point, where two different views, the idealistic and realistic, are in opposition. The idealistic thesis defends as before the principle that free science must exist in a free world, where as the realistic view defends the idea, that the results of science have to be evaluated according the interests of society and government.

Following the liberal conception of government prevailing during the 18 and 19 th centuries, together with thinkers of different nations like Jacob GRIMM, FARADAY, Hypolite TAINE, freedom of thought and instruction was not subject to discussion. Today the prevailing conception is the one of government based on economic welfare. Under these conditions all matters of policy have to be based upon scientific facts and results and the need for giving more attention to scientific progress becomes an urgent one. As a result some tendencies to encourage control and coordinate scientific research have been noticeable.

On the other hand modern research work entails extremely high expenses and huge organizations, thus inducing scientists and their institutions to apply for financial subsidies from the government or

as in the United States—the assistance of private enterprise. Although government or any type of foundation may behave toward the scientific world in the most generous way, any ties resulting from material aid infringe to some extent freedom itself.

On one hand the change of functions in the field of research and acquiring knowledge, on the other hand the threats to freedom and democracy resulting from social groupings and political interference, seem to have created a certain amount of intellectual uneasiness among scientists themselves. For instance a German sociologist, Helmuth PLESSNER, from Göttingen expresses his anxieties as follows: “The feudal-like scientist of last century has become a scientific official of today, a simple intellectual worker”. If this assertion is true, it means that we are confronted with an increasing automatization of men of science. Because the foundation of freedom of research—the love of reaching the ultimate truth—is disappearing more and more in the mind of the simple intellectual worker.

The clash between freedom of thought and social interest is getting even more conspicuous in the field of all sciences serving the progress of technology. According the philosopher Joseph Pieper, from München” the science of physics is being now exploited for the benefit of society. This is being done openly and directly in dictatorial, secretly in democratic societies”.

According to the opinion of the chairman of the French commission on Atomic Energy, Prof. Jean Thibaud, since the foundation of the atomic bomb plant in Los Alamos, it can be assumed, that those physicists, who are working directly for military authorities, have given up their birthrights on freedom of thought and research. On the other hand, three fourth of the research work carried on in the field of natural sciences, is far from giving practical results and benefits. It is the main task of government and related authorities to secure freedom of thought and research in these fields.

In reality this conflict has come out from the increasing process of materialization of life and the abstraction of ideas, thus putting the freedom of thought and indoctrination under an unjust accusation. The reason for the cold and rather terrified admiration, displayed toward the Hungarian who was the original inventor of the hydrogen bomb. is the possibility, that this invention may be used in a dangerous way. It has nothing to do with his own scientific abi-

lities. The fact, that atomic energy or hydrogen probably will not be used for the welfare of humanity, but rather for its destruction, should not be laid to the account of the inventor or man of science. This responsibility falls upon the shoulders of those politicians, who are taking advantage of the results of scientific findings to realize the goals of government and society. On this subject we can only share the ideas of Plato, who wished that those politicians, who had the responsibility for deciding the fate of the world, might be wise men and philosophers. This desire is more than justifiable since wisdom is as much a characteristic of intellectual as it is of moral maturity.

Now I would like to consider another topic. The psychological climate, created by technical progress, has slowed down the individual protest by using the pressure of material bonds. It is however very conducive to comfort. One has to add in this regard the influence and suggestions of different ideologies upon the large public through means of propaganda have contributed to this. Thus we have arrived at the relationship of science and daily politics.

As Edmond KLAPAREDE stated "A political belief is as much the expression of an ideal as it is an ideology". Thus it becomes a matter of faith outside of all scientific criticism and investigation. This is because political beliefs cannot support any scientific and objective discussion. They are solely the expression and manifestation of a "taking-sides" state of mind. In other words, since ideology is the camouflaging of an idea for political purposes, it cannot be combined with scientific knowledge and freedom of thought.

This is the reason why some regimes are bitterly opposed to freedom of thought. LENIN qualified those who did not openly take sides in politics or philosophy as "cowards". The leftist totalitarian regime of Russia has used the phrase "Wise Stalin, leader of all sciences" in order to orientate the natural sciences in the direction of the political tendencies and goals of Marxist ideology.

The fact that such dogmas, deprived of all moral and scientific values, are constantly suggested by means of modern propaganda tools, have induced some circles to confuse a martyr with a murderer thus opening the road to an intellectual nihilism, which denies all truths. On the basis of the assumption that there are no ties between essence and existence, the followers of the existentialist philosophical

school took position against the family, tradition and social environment. This same movement spreading among the worker class, constitute a sort of intellectual nihilism, which can be considered as the greatest danger for the freedom of thought and value judgements of our time.

Against such danger, which creates psychological and sociological instabilities in social and cultural life, there is no other resisting force, than, as Ignazio SILONE pointed out, the faith in the real and ideal value of knowledge. The restatement of the value and prestige of science can only be realized by a reinforcement of the academic freedoms. In order to claim that there is freedom of thought and instruction, the scientists have to be able to chose freely the topics of research and possess the way and means to inform directly any circle and person about the results they have obtained. These final conclusions fully coincide with the definition given by Columbia university of the right to acquire knowledge and the free use there of. We would like to emphasize once more that the most secure guaranty against any misuse of this freedom is the feeling of moral responsibility and obligation on which the honour and professional dignity of any scientist is based.

The German historian and Philosopher, TREITSCHKE, analyzes in one of his essays the universal and national aspects of the moral and social sciences. Indeed like all intellectual activities the focus of any scientific thought is embedded in the mind and existence of man; the universal quality of all sciences can not be doubted. But on the other hand the interpretation of social progress, history and politics, which deals with the goals of government, the methods to realize these goals, in other words the moral and social sciences, are equally related with national qualities.

During his presidency of Columbia university, President Eisenhower published a letter to the students, in which he advises them as follows: "In order to develop fully your character, you need to know the character of your own country".

The profound truth, which lies in these words explains once more the expectation and obligation any scientist, especially those dealing with social sciences, has to assume in order to understand the problems of his own country and society. This obligation, which

seems to carry a rather national character, should never cast a shadow upon the service the scientist has to perform toward humanity. Besides the scientist in his drive to find and reach truth is always serving mankind. The field of science is always closed to all tendencies, which separate men as individuals and nations. Science is the only unifying and forging force, which makes possible the constant development of human values.

Atatürk'ü dinledim :

ATATÜRK'ÜN BANA YAZDIRDIDLARI

Prof. Dr. ÂFETİNAN

Atatürk'ün, Cumhurbaşkanı iken, günlük hayatı içinde gece toplantıları mühim bir zamanı işgal ederdi. Devlet adamlarının, edib, şair ve ilim mensupları ile bazı yakın arkadaşlarının hazır bulunduğu bu toplantılarda siyasî, tarihî, edebî, ilmî, içtimaî mevzular üzerinde konuşulur ve münakaşalar edilir ve günlük hâdiselerin tahlilleri yapılırdı. Bazen de tarihî olayları, bir sıra dahilinde Atatürk kendisi anlatırdı. İşte onlardan bir kısmını "Atatürk'ü dinlerken ve dinledim" başlığı altında "Belleten"de neşretmiştim. "İnkılâbı ikmal etmek lâzımdır", "Selânik-Manastır yolunda" ve "Edebiyat nedir ve edebiyatın gayesi ne olmalıdır?" başlıklarını taşıyan bu yazım da onlardan birkaç örnektir.

"İNKILÂBİ İKMAL ETMEK LÂZIMDIR"

1908 yılında bir kış gecesi. Selânik'te, Beyazkule karşısında, askerî kulüpte bir konferans veriliyor. Bu kulüp yeni açılmıştır ve kulüpte askerî konferanslar yeni verilmiye başlanmıştır. Bu tarihten evvel ne kulüp açılabilirdi, ne de konferans vermek mümkün idi. Niçin? Çünkü, memlekette hürriyet yoktu. Hürriyet ancak o sene içinde alınmış gibi idi. Gibi idi diyorum; zira o ülküye hakikaten kavuşulmuş mu idi? İşte bazı dimağları yoran bir istifham işareti ki önünde durmadan geçiyoruz.

Konferansçı, tabur komutanlarından, Binbaşı Cemil Bey'dir. Kürsüye çıktığı zaman, beraberinde getirdiği birtakım âletleri, dinleyicilerin onları iyi görebilecekleri şekilde yerleştirdi. Bunlar atış öğrenmeye yeni başlayanların kullanacakları basit âletler idi. Komutan söze başladı :

— Büyük kumandanlarım, değerli arkadaşlarım!... Beni bu basit atış âletleri arasında görünce, hepinizin dudaklarınız bükülerek gülümsediğinizi farketmiyor değilim. Bunun için, izninizle, bir söz söyleyeceğim. Bu tarihe kadar Osmanlı ordusunda ateşli tüfek kullanmak ve bunları kullanacakları yetiştirmek yasak gibi idi. Ben

Harp mektebinden çıkmış bir zabitim. Orada elime tüfek verilmişti; fakat fişeksiz, hattâ fişeği ateşliyecek olan mekanizması çıkarılmış bir tüfek... Sınırlarımızı koruma ödevi, üzerlerine yüklenen tecrübesiz askerlerimizin ceplerine beş on fişek verilir, fakat onları kullanmamak için olan şartlar da, kafalarına doldurulurdu.

“Şimdi artık memlekette hürriyet ilân olundu. Lâzımdır ki, Türkiye’yi koruyacak olan Türk ordusu, atışı iyi öğrensin, eski babalarımız gibi... Onları burada uzun uzadıya anlatmak, benim ilim çevrem dışındadır. Zaten, büyük Türk atalarından herkes gelişi güzel, bilir bilmez ortaya söz atmamalıdır. Onlar büyük idiler, kahraman idiler, ellerindeki silâhı en güzel kullanırlardı. Bu konu üzerinde durmalıyım. Yakın asırlardan bize, bugünkü Türklere kalmış olan fena mirası bir tarafa bırakalım da, şu gördüğümüz basit âletlerden yeniden işe başlayalım. Bize gerekli olan budur.”

Konferanscının çok yanık bir kalple söylediği bu hissî sözler, dinleyicileri, derin bir varlığın ne olduğunu düşünmeye sevketti. Konferans salonunda mutlak bir sükûn vardı; yalnız Binbaşının yüksek sesi işitiliyordu... O, büyük Türk cetlerinin silâhşörlüğünü, şövalyeliğini açıkca belirttikten sonra, dinleyicilerine dönerek sözüne şu suretle devam etti :

— “Yüksek kumandanlarım, muhterem arkadaşlarım... Size şimdi pek memnun olacağımız tarihî bir hakikatı bildireceğim. 1907 yılındayız. Bu tarihte Osmanlı pâdişahı Abdülhamid, Osmanlı ordusunda atış talimleri yapılmasına müsaade buyurmuştur. O tarihte bütün dünyada, bütün ordularda atış talimleri için, birbirini tamamlayan nice nice eserler yazılmıştı. Ne yazık ki bu atış işinin kahramanları olan Türklerin kendi eserleri kendilerine intikal etmemiş gibi görünüyordu. Abdülhamid’in iradesinden sonra, imparatorluğun her askerlik sahasında bu iradeyi tatbik için başvurulacak eserler aranıyordu.

Suriye, Merkezi Şam olan beşinci Türk ordusunun muntakasıdır. Bu, büyük bir Türk ordusudur. Birgün, işte bu işaret ettiğimiz tarihe tesadüf eden günlerden birgün, Şam’da ordu erkânı harbiyesinin talim ve terbiye şubesinde ortaya bir mesele konmuştur.”

Konferansçı Cemil Bey, bir Kurmay (erkânıharp) arkadaşının kendisine anlatmış olduğu bu meseleye ait mevzuu, dinleyenlere şu suretle izah etti :

— “Ordu talim ve terbiye şubesi reisi, Şamlı Miralay Şeref Bey’dir. Bu şubede Selim Bey isminde zeki bir Şamlı zabıt ve aynı şubede Binbaşı Esat Bey isminde de bir zabıt vardır. Anasil Giritli iken Şam’ı vatan edinmiş olan, uzun boylu çok nazik ve çok zeki bir zat. Bir de Kurmay (Erkânıharp) Müfıt (Özdeş) ve diğer başka Kurmay subayları.

Şef, şubede bir toplantı yapıyor. Bu toplantı çok ciddidir; çünkü irade’i seniye icabıdır, artık ordularda atış işi bir tüzüğe bağlanacaktır. Şimdi meselenin müşkül ciheti: Bu talimatı kimin yapacağıdır? Orada karar verildiğine göre, bunu Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal hazırlıyacaktır.

O, bu vazifeyi nasıl yaptı? Şam kütüphane ve müzelerinde yığılı birçok Türk eserleri vardı. İşte bu kütüphanelerin içine girdi; günlerce aradı, araştırdı ve nihayet aradığını buldu. Türkler çok zaman evvel atış üzerine eserler yazmışlar ve bu eserleri dünyaya hediye etmişlerdi. O, hazineye kavuşmuştu. Fakat, yalnız arkadaşlarına değil, bütün Türk dünyasına imparatorluk içinde düşünülen ve konuşulan meselenin ilkel anahtarını bulduğunu izahlı bir tarzda bildirmek istiyordu. Çünkü bu buluş onun askerlik hayatında ummadığı bir saadet idi. O, ne bulmuştu? Yazılış tarihi itibarıyla yüzler ve yüzlerce sene evveline götürebileceğimiz bir Türk eseri. Asıl olan bu, ve buna takaddüm eden Türk eserleri olduğundan şüphe yoktu. Avrupalılar bunlardan yüksek derecede istifade etmişler ve son silâh tekâmül ve inkişafına göre bu esası tevsik etmişlerdir; buna itiraz edecek değiliz. Yalnız burada ısrar ile üzerinde durulacak nokta şudur. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Sultan Hamid’in irade ve müsaadesiyle atış için bir eser, isterseniz buna eser demiyelim de talim diyelim, işte bu talimatı yazan, eserini vücutte getirirken, garplı kaynakların hiçbirine başvurmamış, bütün ilhamını Şam kütüphanelerinde bulduğu eski bir Türk eserinden almıştır. Onun bulup bir program haline koyduğu eser makbule geçti, ve bugün bize kadar gelmiş bulunuyor. İşte benim size şimdi söylediğim şeyler onun görüşüne ve dünyanın eski Türk buluşları önünde, adım uyduruşuna bir başlangıçtan başka birşey değildir.”

* * *

Konferans bir saatten fazla sürmüştü. Dinleyiciler müstefit olmuşlar, fakat aynı zamanda çok yorulmuşlardı.

Konferansçı sözünü bitirdikten sonra, herkes birer birer dağılmaya başladı. Çok geçmeden konferans salonu boşalmıştı. Yalnız üç beş asker, kulübün lokantasında oturuyorlar, ve konuşuyorlardı. Bu askerlerden biri de Mustafa Kemal idi, ötekiler Büyük Millet Meclisi başkanlığı ve Türkiye Cumhuriyetinin Millî Savunma Bakanı olan General Kâzım Özalp, diğeri Ankara Vali ve Kumandanlığını yapmış, sonraları Toroslarda da kumanda etmiş, nihayet Mebus olmuş olan rahmetli Nuri Conker'di. Bunlar arasında mevcut bulunmadığı halde Mustafa Kemal'in hatırlayıp, orada var saydığı, Fethi Okyar (Londra Büyük Elçisi, 1937)... Ve daha bâzı kıymetli asker arkadaşları...

Mustafa Kemal, arkadaşı Binbaşı Cemil Bey'in konferansından memnundur, onun sözlerinden çok duygulanmıştır, yeni ilham almış gibidir. Bir aralık arkadaşlarına şu sözleri söylüyor :

— “İnkılâbı ikmal etmek lâzımdır. Biz bunu yapabiliriz. Ben bunu yapacağım. O zaman için düşündüklerimi size kısaca anlatayım: Bugünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek sayılan kumandanları benim için yoktur. Ordu kumanda sicilleri için, ben son (sınır limit) olarak binbaşısı kabul ediyorum. Geleceğin büyük kumandanları bunlar olmak gerektir. Sicil defterlerinin binbaşısı kadar olanlarını muhafaza edeceğim, üst tarafını yaktıracağım”.

Arkadaşlarından biri, bu söz üzerine, buna itiraz ediyor ve bu büyük tasfiye işinin nasıl yapılabileceğini anlamak istiyor. Mustafa Kemal'in cevabı şudur :

— Evet binbaşından yüksek olanlar aybaşında, benim teşkil edeceğim bürolara gelip maaşlarını istedikleri zaman, büro şefleri defterleri dikkatle tetkik ettikten sonra: “Efendim defterde sizin isminiz yoktur, sizi tanımıyoruz” diyeceklerdir.

Mustafa Kemal'in arkadaşlarından biri soruyor :

— Bundan sonrası ne olacak?.

Mustafa Kemal, tereddüt etmeden, şu cevabı vermiştir :

— Bundan sonra ne olacağını, yapacağımız inkılâp gösterecektir” ve sözlerine devam ederek daha katî ifade ile

— Evet inkılâp yapacağız. Bugüne kadar yapılan inkılâp, kâfi sayılmaz. Fazlasını yapacağız. Memleketi binbir akılsızın eline ve keyfine bırakmam. Bu çok adamların yerine, birkaç kafa ile iktifa edebilirim: Meselâ Kâzım (Özalp) Köprülü'yü Harbiye nâzırı ya-

pacağım. Nuri (Conker)yi Kumandan ve idare şefi yaparım. Fethi (Okyar)ı yeni inkılâpçı Türkiye'nin mümessili sıfatıyla Avrupa'ya gönderirim...

Sofrada hazır bulunan, öteki arkadaşları derhal soruyorlar :

— Ya bizleri efendim?

Mustafa Kemal şu cevabı veriyor :

— Sizler de göstereceğiniz, değer ve faaliyet nisbetinde birer vazife alırsınız.

Sofradaki arkadaşlarından, biri (Nuri Conker) Mustafa Kemal'in istikbali kucaklıyan bu sözlerine, ahenkli bir kahkaha ile gülüyordu. Mustafa Kemal, kahkahasını bir türlü yenemiyen bu arkadaşının sükûnet bulmasına intizar ettikten sonra ona sordu :

— Niçin gülüyorsun?

Gülen arkadaş cevapten :

— Seni düşünüyordum da, onun için... bütün bu işler içinde sen ne olacaksın?

Mustafa Kemal, bu suale sarıh cevap vermeden, yalnız şu umumî cümle ile mukabele etmiştir :

— Ben mi? Ben de sizleri o makamlara koyabilen olacağım.”

* * *

1908, tarihinde Selânik Askerî kulübünde konuşulmuş olan bu sözleri, ben 1937 tarihinde Çankaya'da Atatürk'ü dinleyerek hemen aynen yazmıştım.

II. Meşrutiyette hürriyet ilânı ile yapılan harekette, Türk inkılâbının eksik kaldığını ve bu inkılâbı bizzat tamamlayacağını bir Erkânıharp Kolağası iken söylemiş olan Mustafa Kemal, idealinin mahreki üstünde hiç şaşmadan ve sapmadan yürümüş ve bütün siyasî hayatı boyunca daima “inkılâpları ikmal etmek” gayesini gütmüştür.

ASKERÎ MANEVRALAR İÇİN MUSTAFA KEMAL
SELÂNİK MANASTIR YOLUNDA

“Nev-i insan haşredeki ta‘zim ederler âdına
Kim feda-yı nefsederse cinsinin imdadına”

Ziya Paşa

Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya ordu merkezi, 1908 Hürriyet inkılâbından sonra, yine askerî ve siyasî olayların bir bölgesi halindedir. Çünkü bilindiği gibi asıl hür fikirler, burada bir münevver zümre içinde oluş halinden, ordu mensupları sayesinde fiili bir hareket safhasına geçebilmiştir.

Hürriyet ilânından sonra, Makedonya ordu merkezinde askerî manevralar yapılmaktadır. Bunlarda, faal bir hizmet ifa eden Büyük Kumandanlık Erkân-ı Harbiyesinde tâlim ve terbiye kısmının şefi Kolağası (kıdemli yüzbaşı) Mustafa Kemal'dir.

1909 yılında Selânik'teki kumanda ve Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) heyeti bir garnizon tatbikatı yapmak için, Manastır'a gidiyor. Heyeti taşıyan trenin bir kompartımanında, iki arkadaş, hoca ve talebesi, Binbaşı Naci (Paşa) ve Mustafa Kemal oturuyorlar.

Bir aralık Naci Paşa, mahzun bir eda ile, Mustafa Kemal'e büyük Türk Şairi Ziya Paşa'nın şu iki beytini okuyor :

*Yarab, ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymane-i vücuda zehrab dolmasaydı,
Azâdeser olurdum âsibi derd-ü gamdan
Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı.*

Hocasından bunu işiten Mustafa Kemal, kısa bir teemmülden sonra, Hocam, “büyük Türk şairi vücut peymanesini zehrab ile dolduracağına bu peymaneye zehrab katmamasını isteseydi, yani :

*Yarab, ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymane-i vücuda zehrab k a t m a s a y d ı n*

deseydi daha muvafık birşey söylemiş olmaz mı idi? Görüyorum ki, bu sözler bir acının ifadesidir; maamafih ben henüz bunu iyi kavrayamadım” diyor.

Bu hâtırayı, Atatürk Naci (Eldeniz) Paşa'nın da hazır bulunduğu 1937 yılının bir bahar mevsiminde tekrarlıyordu.

Afet
(Belleten) de çıkacak
Makalen; su şekli
aldı; beğeneceksin
sanırım

eyiyim, gözlerin
den özerim

K. Atatürk
8/XIII

Res. 1 — Belleten'in ilk nüshası (1 I 1937) için hazırladığım makalemi, Atatürk tekrar okuyarak tashih etmiş ve bana tahsilimi ikmâl için gittiğim Cenevr'e gönderdiği tape edilmiş nüshanın altına, bu yazıyı ilâve etmiştir. Tarih 8 XII 1936 dır.

KA

İffet,

Bu gece Cevat
Paşa H. ile beraberiy.
Serinin
"Belleten" de çıka-
cak Gerilla
makalesini beraber
okuduk. Memnün
ve mütehassis oldukları.

Res. 2 -- Atatürk'ün el yazısı ile olan bu mektubun birinci sahifesinde "Belleten"de çıkacak olan "Gerilla hakkında iki hatıra" adlı makalemi aynı zamanda bu yazıda ismi geçen Cevat Paşa'nın da okumuş olduğu belirtilmektedir.

11
Sofrada, Hemşirele
beraber, Ar general
Altay da vardır.
Seriği ve selam.

K. Atatürk

Samimi tesekkürlerle ve
göz yaşlarıyla

Cevat Çobanlı
Afişeseb saygıları
F. Altay

Res. 3 — Atatürk'ün bu mektubun ikinci sahifesinde Cevat Paşa'nın, makaleden mutchassis olduğunu ifade eden yazısı ve imzasile beraber, o sırada hazır bulunan general Fahreddin Altay'ın da imzaları mevcuttur. Cevat Çobanlı Paşa'nın bu makaleyi Atatürk'le beraber okumuş ve tasvip etmiş olması tarihi bir vesika değerinde olduğu için, Pellen'in bu sayısında yayınlamak istedim.

General Naci Eldeniz, Atatürk'ün hocası idi. Onu gördüğü zaman daima kendisine saygı ile hitap eder, onun nazik ve asîl hareketlerini överdi. Naci Paşa'nın aynı zamanda hisli şiir okumasını, 28, yıl sonra hatırlıyan Atatürk, bu beyitlerin mânaları üzerinde tahliller yapmak için bu mevzuu açmış gibi idi. O, Ziya Paşa'nın bu ahenk ve sanat dolu mısralarını, yeniden tekrarladığı vakit, bilhassa "Âsibi derdü gam" tâbirleri ve mânası üzerinde tahliller yaparak demiştir ki:

"Büyük Türk şairlerinin, geçmişin ıztıraplarını Türk milletine anlatmak için böyle kelimeler kullanmaları lojik olmamakla beraber, büyük insafi, Türklüğün mantalitesi insafi, bunu mantıkî olarak hulûl etmektedir".

Atatürk, Naci Paşa'nın yanında bulunması vesilesiyle, bu mısraları tekrar okutup ve kendisi de tekrar ederken :

"Eski devirlerde Türk vicdanlarını elemle saran bu iki beyitteki acı ve acıklı kelimelerin artık Ziya Paşa devrindeki mânasının bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocuklarına yabancı olması lâzım geldiğini" bilhassa söylemek istiyordu.

General Naci Eldeniz, Selânik - Manastır yolunda tren kompartımanında, Ziya Paşa'nın başka bir beytini de okuduğunu hatırlatarak, şunu da okudu :

*"Nev-i insan haşredek ta'zim ederler âdına
Kim feda-yı nefs ederse cinsinin imdadına"*

Atatürk, bunları aynen şu cümle ile nesre çevirdi :

"Hemnevinin yardımına hayatını, her kim feda ederse, beşeriyet onun adını haşre kadar tâzim ile anar."

Naci Paşa, 1909 yılında Selânik - Manastır yolu üstünde okuduğu bu beyitlerin, birinin millî diğerinin beşerî olmak üzere iki saiki olduğunu izah etmek istiyordu.

Atatürk her vesile ile, eski bir hâtırasını andığı vakit, o vak'adan bir netice çıkarmağı daima telkin etmiştir ve bunu yapmak kendisinin de âdeti idi.

* * *

Şimdi bunlardan biz de bir netice ve hülâsa çıkarmak istersek, bu naklettiğim kısımlarda, 1909, yılında Türk ordusu mensuplarının Makedonya'daki bâzı hayat safhasının açıklandığını görürüz :

1— Selânik'te Askerî Kulüpte meslekî bilgilerin arttırılması için konferanslar veriliyor.

2— Mustafa Kemal Şam'da askerî vazifesini görürken bir "Talimatnâme hazırlanmasını üzerine aldığı vakit, kütüphanelerde araştırma yapmış ve eski bir Türk eserinden kaynak olarak istifade etmiştir.

3— Hürriyet ilânından sonra, Makedonya ordusu çeşitli manevralar yapmaktadır. İşte bu manevralardan birine giden heyette Mustafa Kemal ve Naci Paşa, tren kompartımanında, edebî bir hasbihal yaparken, Ziya Paşa'nın beyitlerindeki fikirler üzerinde, 1909 da olduğu gibi, 1937 de de, içtimaî ve millî duygularla tahliller yapmışlardır.

M. Kemal tarafından, asıl şairin kullandığı kelimenin değiştirilmesine gelince, Büyük Şairin "*Zehrab olmasaydı yerine, Zehrab katmasaydı*" sözlerinde, düşünülecek olursa hakikaten büyük mânalar bulunmaktadır. Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisinde İstiklâl savaşı esnasında, kara günlerin acısı içinde, kürsüden bir hâtibin okuduğu :

"*Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini*"

mısrasına M. Kemal derhal yine, bu mısradaki sözleri değiştirerek :

"*Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini*"

dediği İstiklâl savaşımızın tarihine geçmiş bir mısra değil midir?

İşte böylece, her devrin cemiyet hayatında Atatürk'ün dediği gibi, bilhassa zihinlerdeki "İnkılâpları ikmal etmek lâzımdır".

* * *

EDEBİYAT NEDİR? EDEBİYATIN GAYESİ NE OLMALIDIR ?

Bu münasebetle Atatürk'ün bu toplantısında, biraz sonra konuşma mevzuu, edebiyata intikal etmiştir (yıl, 1937): Edebiyat nedir? Osmanlı devrinde ve bugüne kadar Cumhuriyet rejiminde edebiyat medlûlünden ne anlaşılıyor? mekteplerde edebiyat nasıl okutuluyor? Cumhuriyet çocuklarına edebiyat ne yolda ve hangi gaye ile tedris olunmalıdır?

Orada hazır bulunanlardan biri, bugünkü edebiyat tedris sistemine muarızdır. Bugünün programını edebiyattan beklenen hizmete uygun bulmuyor; ona göre bugünkü edebiyat tedrisatı, fikre ve ruha

hitabetmiyen bir şekilde yapılmaktadır; halbuki edebiyatın rolü bu değildir; onun daha geniş ve şâmil bir hizmet sahası vardır.

Atatürk, bunun üzerine o arkadaşına, edebiyatın nasıl okutulması ve ne suretle programlaştırılması muvafık olacağını sordu. Bu arkadaşının cevabı, kara tahta üstüne,* şu suretle tesbit edilmiştir :

- 1— Ona, tahlil ve terkip kabiliyeti vermek;
- 2— Ona, dünyayı ve insanlığı anlatmak;
- 3— Onu, bir üslûba malik kılmak;
- 4— Onu, başlı başına ve yardımsız çalışabilir hale koymak;
- 5— Onu bütün bu vasıf ve kıymetleriyle mensup olduğu sosyeteyi yükseltebilecek surette yetiştirmek.

Bütün bu mesaide, hususî ve umumî tarih ve bu tarihten en ileri gitmişlerin, yani devletçilikte, askerlikte, bütün ilim ve fen teknik branşlarında, ekonominin bütün safhalarında tetkik ve imtisale en çok şayan eserleri ve müessirleri tanıtmak, tedris sisteminin temel taşları olmalıdır.

Bundan sonra Atatürk, edebiyatla alâka ve iştigalini bildiği diğer bir arkadaşına şu suali sordu :

— Osmanlı devrinde ve Cumhuriyet rejimine kadar olan zamanlarda edebiyattan ne anlaşılırdı? O devrin mekteplerinde edebiyat nasıl okutulurdu? Nihayet bugün, edebiyat tedrisatı ne suretle yapılmaktadır ?

Atatürk'ün bu sualine cevap veren o arkadaşı, tedris hayatından çekileli çok seneler olduğu ve bugünkü edebiyat tedris programlarını bilmediği için şimdiki tedris sistemine dair birşey söyleyemeyeceğini, Osmanlı devrinde tanzimattan evvel ve onu müteakip zamanların edebiyat telâkkileri ve tedrisleri hakkındaki malûmatını ve edebiyatın lâfız ve mâna sanatlarından bahseden bir ilim olarak okutturula geldiğini ve herhalde kara tahtaya yazılan gayelere göre bir edebiyat dersi okumadığını bildirdi.

* Atatürk'ün Çankayadaki, bu toplantı salonunun bir tarafında, daimî olarak bulunan elektrikle dönen bir kara tahta vardı. Bu tahtalar Floryada ve Dolmabahçe sarayında da bulunuyordu. Bu tahtalardan biri, bugün Türk Tarih Kurumu toplantı salonundadır.

Bunun üzerine, Atatürk şunları dikte ettirdi :

— “Osmanlı devrinde ve bugüne kadar geçen Cumhuriyet çağında ve bundan evvelki Türk kültürel çağlarında ve hattâ bütün kül türeledebiyat sosyetelerinde, edebiyat denildiği zaman şu anlaşılır.

“Söz ve mânayı, yani insan dimağında yer eden her türlü bilgileri ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyenleri veya okuyanları çok alâkalı kılacak surette söylemek ve yazmak sanatı. . . Bunun içindir ki, edebiyat ister nesir halinde olsun, ister nazım şeklinde olsun tıpkı resim gibi, heykeltraşlık gibi, bilhassa musiki gibi güzel sanatlardan sayıla gelmektedir.

Beşeriyette en müsbet ilim ve en ince teknik esaslarına dayanan hayatla, ve kanla karşılaşmak kendileri için mukadder olan askerlik gibi yüksek bir idealist meslek dahi, kendini, içinde bulunduğu içtimâî heyete anlatabilmek ve bu büyük insanlık ve kahramanlık yolculuğunu hazırlıyabilmek için, uyandırıcı, hedeflendirici, yürütücü ve nihayet fedakâr ve kahraman yapıcı vasıtayı edebiyatta bulur.

Bu itibarla, edebiyatın her insan cemiyeti ve bu cemiyetin hal ve istikbalini koruyan ve koruyacak olan her teşekkül için en esash terbiye vasıtalarından biri olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Bunun içindir ki, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, edebiyat tedrisinde şu noktalara, bilhassa ehemmiyet ve kıymet vermelidir :

- A) Türk çocuğunun kafasını, fitrî yaradılışındaki dikkat ve itinaya göre tekevvün ettirmek. Bu Cumhuriyetin sıhhi düzeni ile alâkadar olan vekâlete de teveccüh eden bir vazifedir.
- B) Güzel muhafaza edilen, Türk kafa ve zekâlarını açmak, yaymak, genişletmek. Bu, bilhassa Kültür Bakanlığının vazifesidir. Bununla birlikte olarak, müstait Türk çocuk kafalarına müsbet ilim ve maddî teknik mefhumlarını yalnız nazarî olarak değil, aynı zamanda pratik vasıtalar ile de yerleştirmek.
- C) Bir taraftan da, Türk kafalarındaki kabiliyetleri, Türk karakterindeki sağlamlıkları, Türk duygularındaki yükseklik ve genişlikleri, kendilerini hiç zorlamadan natürel bir tarzda ve olduğu gibi ifadeye onları alıştırmak.

Bunlar yapılmıca netice Őu olacaktır: Türk çocuğu konuŐurken onun beyan tarzı, Türk çocuğu yazarken onun ifade slbu, kendisini dinliyenleri onun, yürüdüğü yola götürebilecek, Türk çocuğu bu kabiliyeti sayesinde kendisini dinliyen veya yazısını okuyanları, peşine takarak yüksek Türk ülküsüne iletebilecek, ulaŐtırabilecektir.

Bu edebiyat telkkisi, böyle bir edebiyat tedrisi sayesinde ki, edebiyat medllnden anlaşılan amaca varmak kabil olabilir”.

* * *

İŞte bu çeşitli  mevzu hakkındaki naklettiğim htralarım, Atatürk’ dinlediğim gibi tutulan yazılardan çıkarılmıŐtır. Bu suretle, Atatürk’ün fikr hayatının bir cephesini ve bir toplantıda, neler konuŐulup tespit edildiğini kaydetmek istedim. Buna benzer daha pek çok renekler vardır.

KOLONİ DEVRİNİN GEÇ SAFHASINA (Ib) AİT BİR ARSLAN HEYKELİ PARÇASI

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

1954 senesinde Kaneş karumunda Z-aa/26-27 plân karelerinde yapılan kazılarda, aa/27 de Ib katına ait bir işliğin tabanı üstünde in-situ hallerini koruyan iri küplere raslandı. Bunlardan bir tanesine dayaklık etmekte olan taşlardan birinin bir arslan heykelinin alt çenesine ait olduğu görüldü. Ankara Arkeoloji Müzesinde Kt.f/k 231 hafriyat envanter numarası ile kayıtlı bulunan bu parça, Kaneş'de bol ve makbul olan yerli bazalttandır (Res. 1-3). Alt çenenin aşağı-yukarı yarısı korunmuş durumdadır. Çenenin alt kenarından dişlerin ucuna kadar olan yüksekliği 11.8 cm. olup, kabartma dil çenenin alt kenarında 1 cm.lik kısmı müstesna, bu yüksekliği dolduracak şekilde ağız içinden dışarıya sarkmıştır (Res. 1). Ağız içi, dil ve çenenin iki yanı itinalı bir şekilde işlenmiştir. Çene altı, hafifçe çukurlaştırılmasına rağmen, işlenmeden bırakılmıştır. Ağız içine ve çene-yeye yapışık durumda işlenen dilin dişler hizasındaki genişliği 7 cm.; en dar yerindeki de 6.5 cm.dir. İki uca doğru genişleyen dilin ortası, hafif bir kavis meydana getirecek şekilde, daraltılmıştır. Dil ile kırık iri köpek dişinin kökü arasındaki 8 cm.lik açıklığı, dik ve basit çizgilerle işaretlenen, mustatili 6 diş doldurmuştur. Bunların üst ve alt kısımları, ayrıca, çizgilerle belirtilmemiştir. Dişler, çenenin çok dar bir çıkıntı meydana getiren kısmı üstüne basmaktadır. Köpek dişi kökünün çene kısmında işgal ettiği yerin genişliği 10 cm., diğer dişlerinki 1 cm.den fazla değildir. Bu, köpek dişlerinin bu nisbet dahilindeki büyüklüğünü ve ağız açıklığının genişliğini göstermektedir. Esasen biz, arslan ağızının açık olarak tasvir edildiğini, köpek dişinin kök yerinden ve dilin de ağız içine, derinliğine yapılandırılmış olmasından anlarız. Yandaki 5 azı dişi de ötekilerin tekniğinde işlenmiştir (Res. 2-3). Yalnız, cephede düz bir yüz halinde görülen çene, yan tarafta hisolunacak derecede, çukurlaştırılmıştır. Yanda köpek dişiyle son azı dişi arasındaki açıklık 7 cm.dir. Burada, derince iki hat arasındaki çıkıntı vasıtasıyla, dudak da tebarüz ettirilmiştir. Dilin diğer tarafında bulunması icabeden 6 diştten yalnız bir tanesi

korunmuştur. Çene, köpek dişi hizasında keskin kenarlı olmayıp, hafifce, yuvarlaktır. Köşeden dile kadar olan mesafe 16 cm. dir. Böylece, dilin genişliği de sabit olduğuna göre, çene genişliğini hesaplamak kolaylaşmaktadır. Bu tasvir bize, çene parçasının ait bulunduğu arslan başının tanıdığımız bütün Hitit arslanlarınınkinden daha büyük olduğunu; ön ve azı dişlerinin ve bilhassa kabartma dilin çeneye ve köpek dişlerine nisbetle çok küçük kaldığını öğretmektedir.

Geç-Hitit ve İmparatorluk devrine ait arslan heykelleri arasında, çeneleri bu kadar iri olanları yoktur. Ayrıca, ön ve azı dişlerinin tam bu şekilde işlenenleri, ve ağızın iç derinliğinden itibaren yapışık dilin çene üstünde, ufak bir yaprağı andıracak tarzda, yapılışının da benzeri mevcut değildir. Alt çenenin yalnız korunabilen kısmını dahi nazarı itibare alsak, Kaneş misalini, yukarıda tasvir olunan hususiyetleriyle, Boğazköy, Havuzköy¹, Karkamış, Malatya, Alacahöyük² v.s. arslanlarından ayırmak çok kolaydır. Maamafih, teferruata inhisar eden bu ayrılıklar, onun bir Hitit arslanı olduğunu, hiçbir zaman inkâr ettirmeyecektir. Dilin, Hitit arslanlarında görüldüğü gibi³, çeneye yapışık ve sarkık durumda işlenmiş olmasına hayret etmeyoruz. Çünkü, dışarı sarkık dil Koloni devrinin daha eski safhasında, yani, Kaneş-karumunun II. yapı katına ait pişmiş topraktan arslan rütonlarında⁴ ve Yerli-üslûba giren silindir mühür baskılarında, mükemmel bir şekilde, görülmektedir.

Başka bir yerde yalnız stratigrafiye, küçük eserlere istinaden, Koloni devrinin parlak safhasını takip eden Ib katının tarihi üstünde durmuş ve bazı esasları tesbite çalışmıştık⁵. Son olarak, Ib katı tabletlerini tetkik eden Dr. KEMAL BALKAN, bu vesikaların I. Ş a m s i -

¹ Meselâ Havuzköy arslanının ön ve azı dişleri, bizimkine nazaran, yüksekçe kabartma halindedir.

² Ağız kapalı Alacahöyük arslanının düz-çenesi, diğerlerine nazaran, Kültepe çenesine daha yakındır.

³ Ekrem Akurgal, *Spaethethitische Bildkunst*, Ankara 1949, s. 55-57 ve 71.

⁴ Tahsin ve Nimet Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara 1953, s. 88 v.d. (Nimet Özgüç). Mukayeseyi kolaylaştırmak için, karum'da II. katta V/23 de, bol tabletlü bir evde bulunmuş olan kırmızı renkli arslan rütonunu da neşrediyoruz (Res. 4). Bu arslanın iri köpek dişleri, ağızının mübalâğalı derecede açıklığı, azı dişleri ve hele gırtlığa kadar uzayan yapışık dilin tasvir tarzı, bazalt heykelin menşecini, yani Anadoluğunu tayin etmektedir.

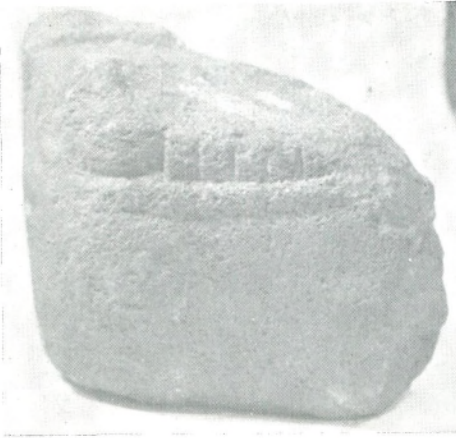
⁵ Kültepe Kazısı 1949, s. XII; *Bellekten* 65, s. 106 v.d.

← Res. 1

← Res. 2

Res. 3

Pes. 4

A d a d 'la çağdaş olduğunu göstermiş bulunmaktadır ⁶. Buna göre, bahis mevzuu arslan çenesi Ş a m s i - A d a d 'la çağdaş Ib katında ikinci defa kullanılmıştır. Bunun için bu parça, içinde bulunduğu Ib katı binasından, küplerinden daha eski olabilir; fakat muahhar olamaz. Biz bugün, arslan çenesinin tahrip edilmiş II. yapı katından alınıp alınmadığını isbat edecek durumda değiliz. Bu izahattan sonra, Kaneş-karumunda keşfedilen heykel parçasının, Anadolu'nun en eski bir heykeline ait olduğu anlaşılmaktadır. Esasen tebliğin gayesi de bunu temin etmekten ibaretti. Yeni keşfin ışığında, İç Anadolu'da büyük heykeltraşlık eserlerinin Hitit İmparatorluğu devrinden çok daha önce yaratılmış olduğunu, Boğazköy-Yazılıkaya-Alacahöyük kabartmalarını işleyen sanatkârlara 3-4 asır boyunca hocalık etmiş kıdemli ustaların bulunduğunu öğreniyoruz. Bu vesika ile *Hitit üslûbunun* daha Koloni devrinde teşekkül ettiğini gösteren vesika ve tetkiklere ⁷ bir yenisi daha ilâve edilmiş bulunmaktadır. Muahhar devirlerin Hitit arslanları ile yenisi arasındaki teferruat farkları, arada geçen uzun zamanın tesiriyle izah olunabilir. Şimdi, Boğazköy'de 1952 yılında IVa katında keşfedilmiş olan ve ele geçirildiği yerde ikinci defa kullanıldığı anlaşılan kabartmanın mevcudiyetini daha iyi anlıyoruz ⁸.

Şüphesizdir ki, bu alt çene parçasına göre, arslanın başını, gövdesinin şeklini tasavvur etmek mümkün değildir. Bundan başka, bu arslanın nerede ve ne maksatla kullanılmış olabileceğini de tayin edemeyiz. Yalnız, sonraki devirlerde görülenlerden farklı olamayacağını, yani, ya bir kapı arslanı veya heykel-kaidesi vazifesini gördüğünü kabul edebiliriz. Ben şahsen birinci ihtimali kabule mütemayilim. Karum'da Z-aa/26-27 karelerinde arslanla mütenasip büyük binaların bulunmadığına göre, bu parçanın buraya, karumun diğer kısımlarından getirilmiş olması, hakikata daha yakın bir ihtimaldir.

⁶ Ib ve II. kat tabletlerine istinaden yazılan bu eser baskıdadır.

⁷ Yalnız arkeoloji vesikalarını nazarı itibare almak suretiyle: Anadolu Damga Mühürleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II, s. 76 v.d. da (Nimet Özgüç); Arkeoloji Araştırmaları, No. 2, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 47, s. 73 v.d. (N. Özgüç); MDOG 77, s. 24 v.d. da Kurt Bittel; Tahsin Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948, s. 102; The Illustrated London News, Jan. 14. 1950, s. 69; Hethiter und Proto-Hattier, Historia I, s.2 67 v.d. da K. Bittel; Kültepe Kazısı 1949, s. 70-72, 73 ve 103 v.d. Tahsin Özgüç; Belleiten 65, s. 121 ve 66, s. 297 da N. Özgüç.

⁸ MDOG 86, s. 25, Abb. 9a-b.

FRAGMENT OF A LION STATUE FOUND IN
THE LATE PHASE (Ib) OF THE
COLONY PERIOD

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

During excavations in 1954 at the Karum Kaneş carried on in squares -Z-aa/26-27 of the plan, some large vessels were found in situ on the floor of a workshop in square aa/27 in level Ib. One of the stones used as supports for these vessels was seen to be part of the lower jaw of a lion statue. This fragment, which is now in the Ankara Archaeological Museum (inventory No. Kt.f/K 231), is of the widely used indigenous Kaneş basalt (Fig. 1-3). It constitutes about half of the lower jaw. The height of the jaw from its lower edge to the top of the teeth is 11.8 cm. The tongue, which is in relief, protrudes from the mouth along the jaw to within 1 cm. of its lower edge (Fig. 1). The inside of the mouth, the tongue, and the two sides of the jaw exhibit good workmanship. The under-side of the jaw. While it has been made slightly concave, is unworked. The tongue, represented as adhering to the inside of the mouth and to the jaw, has a width of 7 cm. over the teeth and of 6.5 cm. at its narrowest point. It is widest at its two ends and narrows in slight curves towards its middle. The space of 8 cm. between the tongue and the canine, which is broken off at the base, contains six rectangular teeth indicated by short straight lines. Their upper and lower parts are not indicated. The teeth are on a very slight projection of the jaw. While the other teeth are never wider than 1 cm., the base of the canine has a width of 10 cm. This shows the relatively large size of the canines and thus the necessarily wide opening of the mouth. That the mouth of the statue was open is of course immediately evident from the position of the base of the canine and from the extension of the tongue into the mouth. The five molars on the side of the jaw are shown by the same technique as the incisors (Fig. 2-3). There is, however, a slight concavity on the side of the jaw, whereas the front part is quite flat. The distance from the canine

to the further side of the last molar is 7 cm. On the side of the jaw there is an indication of the lip by a projection between two slightly deepened lines below the molars. Of the six incisors which can be assumed to have been on the other side of the tongue only one has been preserved. The jaw is slightly rounded at the corner without any sharp edge. The distance from the corner to the tongue is 16 cm. Since we also know the width of the tongue, we can easily calculate the width of the whole jaw (approximately 40 cm.). We see from the preceding description that the head of the lion to which our jaw fragment belonged must have been larger than any others of Hittite origin known to us, and that the incisors and molars, and especially the tongue, are very small in proportion to the jaw and to the canines.

Among the lion statues of the Late-Hittite and of the Imperial Period there are none with jaws as large as the one under discussion. Also, there is no example of a precisely similar representation of the incisors and molars and of the tongue. In view of the characteristics we have discussed, the preserved fragment of the Kaneş lion is amply sufficient to distinguish it from the lions found at Boğazköy, Alacahöyük¹, Karkemiş, Malatya, Havuzköy², etc. Nevertheless, these differences in detail can in no way constitute a proof that the lion is not of Hittite origin. The representation of the tongue as protruding from the mouth and adhering to the jaw is not surprising, since it is familiar to us from other Hittite lion³. The protruding tongue can already be observed in the Old Phase of the Colony period, i.e. in the second level of the Karum Kaneş, in pottery lion rhyta⁴ and on cylinder seal impressions in the native style.

We have elsewhere discussed some conclusions relative to the dating of level Ib which we arrived at by a consideration of the strati-

¹ The flat jaw of the Alacahöyük lion, which has a closed mouth, is, compared with all others, the most similar to the Kültepe jaw.

² For instance, the incisors and molars of the Havuzköy lion are, in comparison with those of ours, in slight relief.

³ Ekrem Akurgal, *Spaethethitische Bildkunst*, Ankara 1949, s. 55-57 and 71.

⁴ Tahsin ve Nimet Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu* 1949, Ankara 1953, s. 88ff. (Nimet Özgüç). In order to facilitate the comparison, we are also publishing a red lion rhyton found in a house rich in tablets in square V/23 of level II (Fig. 4). The large canines of this lion, the exaggerated opening of its mouth, its molars, and especially its adhering tongue, which reaches far back into the mouth, strengthen our conviction of the Anatolian origin of the basalt statue.

graphy and small finds only⁵. Very recently, Dr. Kemal Balkan has shown that the Ib tablets are contemporary with Samsi-Adad I⁶. Our lion jaw fragment was, as we have seen, re-used in level Ib, which is contemporary with Samsi-Adad I, and cannot therefore be later than the Ib house in which it was discovered and the vessel it was supporting, while it is of course possible that it is of an earlier date. We are not in a position to establish whether our fragment was taken from the destroyed building level II, but we can say definitely that it must belong to one of the oldest Anatolian statues. To establish this has been our main purpose in publishing this communication. The newly discovered jaw-fragment shows us that statuary works of large size were created in Inner-Anatolia long before the period of the Hittite Empire, and that the artists of the Boğazköy-Yazılıkaya-Alacahöyük reliefs had models going back 3 or 4 centuries. It is a further addition to the documents and studies⁷ showing that the Hittite style was already developing in the Colony period. The differences in detail between the new find and the lions of later periods can be explained by the long lapse of time that intervened between them. We can now better understand the presence at the site of its discovery of the re-used relief found in 1952 in level IVa of Boğazköy⁸.

It is of course impossible to re-construct the head and body of the lion from the preserved jaw-fragment. We are also unable to say where and how this lion was used. But we can accept that its use was the same as that of later lions, and that it served either for a portal or as the base of a statue. I myself am inclined to favor the first hypothesis. Since in squares Z-aa/26-27 there are no buildings of a size proportionate to this lion, it is highly probable that the fragment was brought there from some other part of the karum.

⁵ Kültepe Kazısı 1949, s. XII; *Belleten* 65, s. 106 ff.

⁶ This work on the tablets of levels Ib and II is now in print.

⁷ Considering only the evidence of the archaeological documents: Anadolu Damga Mühürleri, in *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* II, s. 76 ff. (Nimet Özgüç); *Arkeoloji Araştırmaları*, No. 2, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 47, s. 73 ff. (N. Özgüç); MDOG 77, s. 24 (K. Bittel); Tahsin Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1948*, s. 102; *The Illustrated London News*, Ja. 14. 1950, s. 69; *Hethiter und Proto-Hattier*, *Historia* I, s. 267 ff. (K. Bittel); *Kültepe Kazısı 1949*, s. 70-73; *Belleten* 65, s. 121 and 66, s. 297 (Nimet Özgüç).

⁸ MDOG 86, s. 25, Abb. 9a-b.

THE $-N(N)$ - FORMATIONS IN THE HITTITE LANGUAGE ¹

Prof. Dr. SEDAT ALP

Chairman of the Division of Hittitology
University of Ankara

In the 1950 issue of *J(ahrbuch für) k(leinasiatische) F(orschung)* (vol. I, p. 125 footnote 106-110) I studied the $-l(l)$ -formations and the suffixes $-talla-$ and $-talli-$ in Hittite. In this brief communication I shall discuss the $-n(n)$ -formations, the treatment of which has been hitherto neglected in Hittite grammars.

Recently Prof. Friedrich has treated the suffix $-(a)nmi-$ in *A(rchiv) f(ür) O(rientforschung)* vol. XV, p. 111 f. (written in 1943, printed in 1946 and issued in 1951). The same note was republished by him with almost the same wording with the exception of slight corrections in *Bi(bliotheca) Or(ientalis)* vol. V (1948), p. 51, note 18.

Although Friedrich does not explicitly separate the suffix $-(a)nmi-$ from the suffix $-(a)nma-$ and the formations with double n from those with one n , he treats only the suffix $-(a)n(n)i-$ and wants to see in it a diminutive function. A diminutive suffix had not as yet been established in Hittite till then.

I hope that Prof. Friedrich, one of the outstanding scholars doing research on Ancient Asia Minor, will welcome more light from another quarter on the $-n(n)$ -suffixes, which play such an important part in the formation of some old Anatolian appellatives and proper names.²

Unfortunately it is not always possible to find exhaustive arguments in order to prove a hypothesis and the same difficulty exists very often in rejecting it. Therefore the rejection of a new idea must be based upon the collection of all available counter arguments.

Although the mere declaration to the effect that a proposition is not convincing may perhaps sometimes be considered sufficient to shelve the investigation of a problem, without taking the pain of presenting detailed counter arguments, it is obvious that such a procedure can not enhance our knowledge.

The principle reason why Friedrich wishes to accept a diminutive function for the suffix *-(a)nni-* lies in K(eilschrift)u(rkunden aus) B(oghazköi) XV 1 II 28 and the following. We read there :

- 28 *ma-a-an-na-mu* II ^DLUGAL-*ma-an-ni-iš* I ^DAl-*la-an-zu-un-ni-iš-ša*
 29 *A.NA* DINGIR^{LIM}-*kán ku-i-e-eš gi-nu-ya-az ar-ḥa ú-ya-at-ten*
 30 *nu-mu ma-a-an ku-u-un INIM-an iš-ta-ma-aš-te-ni*
 31 *A.NA* ^DLUGAL-*ma-kán pá-r-ra-an-da me-ma-at-te-ni*
 32 *nu* ^DUTU^{SI} ḪUL-*u-ya-an-za ud-da-na-na-an-za an-da Ú.UL*
 33 *ku-iš-ki KAR-zi ku-it-ma-an-za ku-u-uš*
 34 *NAM.ERÍM.ḪI.A ar-ḥa a-ni-ia-zi*
 35 *nu A.NA* II ^DLUGAL-*ma-an-ni-ia-aš* I^{EN} ^DAl-*la-an-zu-ni-ia*
 36 *ku-e-da-ni-ia* I GEŠTUG GUŠKIN I GEŠTUG KUBABBAR
 DÚ-*mi*
 28 “When (you) the two *Šarrumanni* and one *Allanzunni*,
 29 who have come from the lap³ of the god,
 30 and when you hear this word of mine,
 31 (and if) you convey it to *Šarruma*,
 32 and (if) no one meets⁴ my majesty in an unfavorable case
 33 (and) as long as he (e. g. *Šarruma*) removes those
 34 perjuries
 35 I shall allot⁵ to the two *Šarrumanni* and one *Allanzuni*,
 36 to each one, one ear of gold (and) one ear of silver.”

It is noteworthy that *Allanzunni* is written here once with double *n* and once with one *n*.

Götze thought in *Kleinasien*, p. 124 footnote 9, that *Šarrumanni* and *Allanzun(n)i* were the children of *Šarruma*. Although Friedrich considers this view point possible, he writes that the sentence which states that they have come from the knee of the god, does not prove that they are offsprings of *Šarruma*. As an other possibility Friedrich wants to interpret *Šarrumanni* as little *Šarruma* and *Allanzun(n)i* as little *Allanzu*. Moreover Friedrich also thinks that *Šarruma* and *Allanzu* may represent a couple and the two *Šarrumanni* and one *Allanzun(n)i* may be their children. If *Šarrumanni* and *Allanzun(n)i* were gods separate from *Šarruma* and *Allanzu*, it would not have been difficult for the Hittites to give them separate names. I know no other examples from Hittite sources where the two children bore the same

name, as has been proposed in connection with the two *Šarrumanni*. That would mean that the Hittites might have used family names.

The promise in our text that to the two *Šarrumanni* and one *Allanzun(n)i*, to every one of them, would be given one gold and silver ear, shows that they represent statues of the gods. It is quite possible that the sentence stating that they originated from the knee of the god, was meant to express the near connection of the statues with the gods they stand for.

In the preceding lines (25-27) of the same text the direct address to *Šarruma* making the same promises to him, does not exclude the possibility that the statues of the gods had been also used as intermediaries. I am of the same opinion as Prof. Laroche (*Onomastique Hittite* p. 136) that ^p*Ninattannius* in KUB X 63 VI 5 also designated statues of Ninatta.

The relation of *Šarrumanni* and *Allanzun(n)i* to *Šarruma* and *Allanzu* is the same as the relation of *Ninattanni* to *Ninatta* and the relation of *armanni-* to *Arma* "Moon-god". *armanni-* means nothing but the "representation of the Moon-god". Friedrich interprets *armanni-* as "Möndchen" and uses this word as an argument for his diminutive hypothesis and states the following :

"Das klarste Beispiel eines Appellativums auf -(a)nni- ist das von Sommer ZA 46 (1940) S. 7 ff. behandelte *armanni-* "Mondsichel, mondförmiges Gebäck (Hörnchen) neben *arma-* "Mond", das sich gut als "Möndchen" verstehen liesse und so dem lat. *lunula* nicht nur in der Sache, sondern auch in der grammatischen Bildung entspräche."

However, as can be seen in the texts treated by Sommer, in his article cited here which was based on the material collected by Ehelolf, *armanni-* occurs side by side with *šittar* "sun disk". Since these objects are parallel to each other, it is not probable that a diminutive suffix had been used only for one of them. Moreover since *armanni-* is related to *arma-* "Moon-god", *šittar* may also, as its Akkadian equivalent *šamšatu* is a derivative of the Sun-god *Šamaš-*, have been derived from the Sun-god *Šiḡat* or more probably from his base word *Šiḡ-* and may go back to a **šiḡtar*, which is not yet attested.⁶ If this view point is correct, then we would compare the remaining suffix *-tar* with the suffix *-tal*, attested in the appellative *šiḡattal* which was also a suffix of appurtenance.⁷

Friedrich further treats a series of personal names containing the suffix *-(a)nni-*, and compares them with those names of the same base words without *-(a)nni-*. As is also admitted by him, one does not win any support from this comparison for the diminutive function of *-(a)nni-*, except that *-(a)nni-* is identical with *-(a)nna-* and the formations with double *n* with those with one *n*.⁸ The fluctuation between the double and simple writing is also to be noticed among the other suffixes and especially among the *-l-* formations.

Friedrich presents also a number of appellatives ending with *-(a)nni-*, but since the base words of many of them are not known, they do not help much to clear up the problem.

Among the material examined by Friedrich there are also some names of professionals. They are *aššušanni-*, *šankunni-* and *urajanni-/urijanni-*. If the Aryan etymology for *aššušanni-* given by H. Pedersen as **açva-sāni-* "horse winning" (*Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen*, p. 138 f.) is valid then we would have to separate this word from the formations in *-(a)nni-*. But there still remain two professional names ending with *-(a)nni-*. One may ask what kind of a role might have been played by a diminutive suffix in the formation of a professional name. Besides, *šanki nni-* is a Lehnwort from the Akkadian *šangū* "priest", which is used in the same sense in the Hittite language, and the base word of *urajanni-* may be identical with the Luwian *ura-* "great (?)".

Friedrich's Material contains also a ^{DUG}*haššuyanni-*, which is an error on the part of Friedrich for ^{DUG}*haššuyayanni-*. Cf. now the same author in his Wb. p. 64. *h.* is a derivative of the geographical name ^{URU}*Haššuyā*.⁹

Moreover the example *arayanni-* "free man or free woman" based on *araya-* "free" excludes the possibility, that *-(a)nni-* may have a diminutive function. According to Friedrich this example is not clear. Prof. Friedrich concludes his note with the following remark: "*Die Basis für Annahme eines Deminutivsuffixes -(a)nni- ist also schmal, doch sehe ich keine Gegenargumente.*"

In view of this statement I would not have taken up this problem again, but as a diminutive suffix *-(a)nni-* has begun to enter the dictionaries I have deemed it necessary to reconsider it. Although Prof. Friedrich in his above mentioned note states that a diminutive

function of *-(a)nni-* may be guessed, but can not be proven, in his most valuable *Hethitisches Wörterbuch*, which fills a considerable gap, he does not hesitate to translate *Šarrumanni* without a question mark as “kleiner, junger *Šarruma*” and *Ninattanni* as “kleine *Ninatta*”. We still see him insisting in his view point on this suffix in BiOr X (1953) p. 128. Whether he has new arguments for his view is not known to me. I do not think that ^D*Ninattannius* TUR.TUR^{TIM} (KUB X 63 VI 5) “the small *Ninattanni*-s” may confirm the diminutive function of *-(a)nni-* (cf. Laroche in his above mentioned work p. 136), since it would not be necessary to designate them as small, if *-(a)nni-* was a diminutive suffix. The example *zipiddani* (a small measure) does not prove any thing also, since the base word for it is not yet known to us.

In addition to the doubts already expressed by me on the diminutive meaning of *-(a)n(n)i-* I will try to show that such a function is impossible for the *-n(n)-* formations. Many of my examples contain only one *-n-* and the thematic vowel *-a-*. But since the use of double *-n-* with one *-n-* is interchangeable, my examples belong also to the same group. That the suffix *-(a)n(n)a-* is identical with *-(a)n(n)i-*¹⁰ is also accepted by Friedrich and a personal name like *Žuyanna* is registered in his list.¹¹ I include here also neuters in *-n* without the thematic vowel, which may represent earlier formations.

Without claiming completeness I give the following examples, the base words of which are known or may be suggested:

^{DU} *aganni-*, possibly based on *ak-* “die”, hence “pithos (?), urn (?)” (or pot given as present to dead ?). But cf. also the Hurrian and Akkadian *aganu* (Friedrich, Wb. p. 337).

^{GIS} *alanza-* (a kind of wood?), identical with the base word *alanza-*.

alkištana- “fruit(?), branch (?)”, identical with the base word *alkišta-*.

^D*Allanzun(n)i-* (representation of ^D*Allanzu*), based on ^D*Allanzu*.

alyanza- “bewitched”, based on **alyanza-*, which is the base word of *alyanzahh-* “bewitch” and *alyanzatar* “witchcraft”.

arahzena- “neighbor, foreign(er)”, based on *arahza* “around, outside”.

arayanni- “free man” or “free woman”, based on *araya-* “free”.

arkammana- “tribute”, identical with the base word *arkamma-*.

armanni- (representation of the Moon-god), based on *arma-* "Moon".

^{GIS}*eiān-* (an evergreen tree), identical with the base word ^{GIS}*eiā-*.

hannitaluana- "opponent at law", based on **hannitaluā-* or **hannitaluāi-*.

harana- "eagle", identical with the base word *hara-*.

^{DUG}*haršii'allanni-* "pithos", identical with the base word ^{DUG}*haršiialli-*.

**haššuizna-* "king" (composed of **haššu-*+*-iz-*+*-na-*), has the same meaning with its base word **haššu-*, cf. Götze, MVAeG 38, p. 252 ff.

hulana-* (hulani-* ?) "wool", based on **hula-* "wool". The base word **hula-* may be concluded also from *hulali-* "band" and ^(GIS)*hulali-* "distaff", cf. Laroche, A(rchiv) Or(ientální) XVII 2 p. 13 footnote 18.

hurpaštana- "leaf", identical with the base word *hurpašta-*.

^D*Huuāššanna-* (Goddess of the *huuāši-* stone ?), based on ^{NA4}*huuāši-*. See Bossert, *Belleten* No. 64, 1952, p. 503; cf. also Laroche, *Recherches sur les noms des dieux Hittites* p. 81.

ilana- "step, staircase, rank grade (?)", based on **ila-*, which may be concluded also from *ilaššar*, *ileššar*, *iliššar* "elevation (?)". Cf. Sommer-Falkenstein, (*Die h(ethitisch)-a(kkadische) B(ilingue des Hattušili)*) I. p. 14. footnote 2.

irman(a?-) "illness" identical with the base word *irma-* "illness".

**išhizna-* "master" (composed of *išha-*+*-iz-*+*-na-*), has the same meaning with its base word *išha-*. Cf. Götze, op. cit.

^{GIS}*iškiššana-* (a kind of object used for leaning) is based on *iškiša-* "back, behind".

ištamana- or *ištamina-* "ear" is based on **istama-*, which is also the base word of *ištamaš(š)-* "hear" and of *ištamaḥura-* "ear-ring(?)".

ištanzana- "self; desire" is identical with the base word *ištanza-*.

^{GIS}*kalmiššana-* "stick of wood; thunder bolt" is identical with the base word ^{GIS}*kalmi-*.

kuranna- "section of land (?), field (?)" is based on *kuer-* "cut" or *kuera-* (= *kura*) "field". *kuranna-* is identical with the personal name *Kuranna*, Laroche, *Onomastique Hittite* No. 325. It may perhaps be the Hittite reading of A.ŠĀ (gen. A.ŠĀ-*naš*, dat.-loc. A.ŠĀ-*ni*).

^{NA4}ku(y)annanna- "copper", identical with the base word
^{NA4}ku(y)anna-

memiāna- "word", speech", identical with the base word
 memiā-

^DNinattanni- (representation of the goddess *Ninatta*), based on
^DNinatta.

paršana- "panther" may possibly be considered as an enlargement of *parša-. *paršana-* is already compared with the Greek $\pi\acute{\alpha}\rho\delta\alpha\lambda\iota\varsigma$ and Turkish *pars*. See Friedrich, Wb. p. 163.

^{NA4}peruna- / *piruna-* "rock", the base word of which is ^{NA4}peru- (KUB XXXIII 61 I 5, Laroche Revue d'Assyriologie XLVII (1954) p. 47) and *piruā-* "rock".¹²

šakuni- "spring, source" is probably based on *šakuwa* "eyes".

šankunni- "priest", based on the Akkadian *šangū* "priest".

(^{DUG})*šašanna-* "lamp", attested already in the texts of Kültepe in form of *šašannum*,¹³ is based on *šeš-* "sleep, repose". Hence *šašanna-* is to be understood as an implement used in the time of sleep, that is at night. The same word is used as the name of a town: ^{URU}*Šāšana* (KUB XXXI 44, I 3, 11).

šiuana-, *šiuṇi-*, *šiyana-*, *šiyanni-* "god" is identical with the base word *šiu-*, *šiy-* or *šiyā-*.¹⁴ This word excludes completely the possibility of a diminutive function for -(a)n(n)i-.

šumanzana- "cord", identical with the base word *šummanza-* "cord".

^{NINDA}*zappinni-* (KUB XXXII 129 I 21),¹⁵ the base word of which is *zappi-* "looseness". Hence ^{NINDA}*zappinni-* has been a kind of bread, which was possibly made of coarse grained flour. Identical with ^{NINDA}*zipinni-*?.¹⁶

The titles of the Hittite king and queen *tabarna* and *taṃan(n)anna* may belong also to the group of -n(n)- formations. Although it is not yet certain, the base word of *tabarna* may be identical with the Glosenkeil word *taṃar-* "rule", as it was suggested by E. H. Sturtevant, and *tabarna* may mean "ruler".¹⁷ The eminent Hittologist, Professor Sommer, thinks that *tabarna* is of Protohittian origin, because it occurs in Protohittian texts.¹⁸ But since we must presume that the peoples who had emigrated into ancient Anatolia lived in close contact with the Protohittians, it is not unreasonable to suppose

that their languages also might have had an influence on the Protohittian. Considering the close relation between *tabarna* and *taṣan(n)anna*, *taṣan(n)anna* may be a derivative of *tabarna* and go back to **taṣarnanna*¹⁹ or **tabarnanna*, which are not yet attested. In regard to the material presented here it is not advisable to derive the suffix *-na* from the Protohittian, as *tabarna* happens to occur also in Protohittian texts.²⁰

May I also draw attention to *iṣḫamina-* or *iṣḫimana-* "cord", the base word of which is *iṣḫai-* or *iṣḫiia-* "bind". The remaining *-mina-* or *-mana-* is to be divided into *mi/ma* and *na*. The suffix *-ma-* or *-mi-* has been treated recently by Goetze in JCS 5 (1951), p. 72 f. and Rosenkranz, *Beiträge zur Erforschung des Luvischen*, Wiesbaden 1952, 86 ff., who see, as some other scholars did before, in *-mi/-ma* a suffix of participle. But cf. now the objections of the present writer in BiOr XI p. 209. I expressed there the opinion, that *-ma/-mi* is another suffix of appurtenance. Cf. also footnote 16 in this paper.

The same formation is observable in *ṣarām(a)n(n)a-*, which has been translated by Götze in MAeG 38 p. 220 and JCS 1 p. 83 as "receptacle (?), refuge (?)". It is composed of *ṣarā* "up" + *-ma-* + *-na-*. It may denote nothing else but a place, which is at the top, hence "up town (?), acropolis (?)". In K(eilschrifttexte aus) Bo(ghazköi) III 4 II 66 ff., which can be restored in combination with KUB XXXIV 38 IV 20 ff. and the fragment of Ankara 10284 IV 1 ff.,²¹ we read the following :

66 [(*nu-kán ma-aḫ-ḫa-an* ^{URU})*P*]*u-ra-an-da-an an-da ḫa-at-ki-eš-nu-nu-un*

67 [(*nu-kán* ¹*Ta-pa-la-z*)*u-n*]*a-ú-liš ku-iš DUMU* ¹*U-uḫ-ḫa-LÚ I.NA* ^{URU}*Pu-ra-an-da še-ir e-eš-ta*

68 [(*na-aš na-aḫ-ṣar-ri*)-*ia-a*]*t-ta-at na-aš-kán* ^{URU}*Pu-ra-an-da-za MI-az kat-ta ḫu-ya-iš*²²

69 [DAM.ζ*U* DUMU.MEŠ.Š*U*²³ (NA)]M.RA.MEŠ-*ia* *ša-ra-am-na-az*²⁴ *pi-ra-an ḫu-u-i-nu-ut*

70 [*na-(an-kán* ^{URU}*Pu-ra)-an-da-z*]*a*²⁵ *kat-ta pi-e-ḫu-te-et*

71 [*ma-(aḫ-ḫa-an-ma* ^D)*UTU*²⁷ *iš-t*]*a-ma-aš-šu-un* ¹(!)*Da-pa-la-zu-na-ú-liš-ya-kán*

72 [MI-*az kat-ta ḫu-ya-iš* DAM.(ζ)]*U-ya-za*²⁶ DUMU.MEŠ.Š*U* NAM.RA.MEŠ-*ia*

- 73 [*ša-ra-am-na-az pi-ra-a(n h)*]u-i-nu-ut nu-ua-ra-an-kán kat-ta
pi-e-ḫu-te-et
- 74 [nu-uš-ši DUTUŠI ERÍN.MEŠ²⁷ (ANŠU.KUR.R.)]A.MEŠ
EGIR-an-da u-i-ia-nu-un
- 75 [na-at (¹Ta-pa-la-zu-na-ú-li-i)]n KAS-ši EGIR-an-da ta-ma-
aš-šir
- 76 [(nu-uš-ši-kán DAM.ŽU) DUMU.MES.ŠU NA]M.RA.MEŠ-
ia²⁸ ar-ḫa da-a-ir na-an EGIR-pa
- 77 [ú-ua-te-er (¹Ta-pa-la-zu-na-ú-li-iš-ma-k)]án I-aš SAG.DU-aš
iš(!)-pár-za-aš-ta
- 78 [(NAM.RA-ma-kán ku-in KAS-ši) da-a-iš²⁹] na-an-za-an ERÍN.
MEŠ-pát ANŠU.KUR.RA.MEŠ da-a-aš³⁰
- 66 "And as I blockaded *Puranda*,
- 67 *Tapalazunauli*, the son of *Uḫḫa-LÚ*, who was in *Puranda*
above,
- 68 was afraid, and in the night he went from *Puranda* down.
- 69 [His wife, his children] and the civil captives he caused
to march from the acropolis (?)
- 70 and he brought them down from *Puranda*.

-
- 71 As I, [my majesty], heard: '*Tapalazunauli*
- 72 [went down in the night]. His [wife], his children and the
civil captives
- 73 he caused to march [from the acropolis (?)] and he brought
them down',
- 74 I, [my majesty], sent after [him the troops] (and) the
charioteers,
- 75 [they] pressed *Tapalazunauli* on the pursuit,
- 76 and they took him his wife, [his children] and the civil
captives away. They brought them
- 77 back. *Tapalazunauli* fled as one person.
- 78 The civil captives, which he [put] on the way, the same
troops and charioteers took them."

The same meaning may also come out for *šarāmna-* from the instructions of one of the Hittite kings, addressed to *bēl madgalti* "military governor", where the protection and maintenance of a fortified town play an important part. In KUB XIII 2 II 11 f. (=XXXI 86, 39 f.=87+88 II 12 f.=90+91 II 1 f.) we read the following (In the

preceding paragraph the question of storing of fire wood, straw and other material is treated):

- 11 [(*nu an-da ši-ia-a-an*)] *e-eš-tu na-at-za* EGIR-*an* MU.KAM-*ti*
MU-*ti*
12 *k[(ap-pu-iš-ki-id-du n)]u ša-ra-am-ni-it kat-ta zi-ik-ki-id-du*
11 “And let it be sealed; let him check over it
12 every year and let him deliver (them) down from the acropolis (?) (according to the need)”.

KUB XXXII 123 II 44 is also in favour of a locality for *šaramma-*: I.NA UD II.KAM-*ma ša-ra-am-ma-az da-an-zi* “But in the second day they take (it) from the acropolis (?)”

šarāmana- may also sometimes mean only “above”. I think Friedrich is partly right in translating *šarāmnaz* in his Wb. as “von oben herab”. This is valid for KBo V 2 II 18 ff. *me-ma-al-la* (19) *ša-ra-a-am-na-az ar-ḥa iš-ḥu-ḡa-a-i ša-ra-a-am-na-az-ma-kán* (20) A.NA NINDA *mu-la-a-ti še-ir šu-uḥ-ḥa-a-i* (18/20) “And from above he scatters away grist. But from above he pours (it) on the *mulati-* bread.”

NINDA *šaram(m)a(na)-*, which is a kind of bread or pastry, eaten during the religious ceremonies, cannot be separated from the preceding word. It is indeed possible that *š.* was used here as an adjective,³¹ and NINDA *šaram(m)a(na)-* meant a pastry, which came from above, that is from the acropolis (?).^{31a}

The examples *išḥimana-/išḥamina-* and *šarām(m)a(na)-* show clearly that *-mana-/mina-* is to be divided into *-ma-/mi-+na-*. In fact, we have here the agglomeration of two suffixes. This conclusion is of great importance for the judgment and linguistic assignment of the identical formatives *(u/a)man* and *(u/a)m(n)a-* occurring in Capadocian and Boğazköy texts.

May I be permitted to speak here also about *anninniḡami-* “cousin”, the meaning of which was established by Friedrich in MVAeG 34/1, p. 98 after a passus in the treaty of Muvatalli, son of Mursili the second, with Alakšandu of Wiluša. We read there the following:

- III 33 *nu* ¹*K[(u-pa-a)]n-ta*-DLAMA-*aš* MÁŠ LÚ
ŠA [(LUG)]AL KUR ^{URU}*Ar-za-u-ḡa*
34 *IŠ.TU* MÁŠ SAL^{TI}-*ma-aš* ŠA LUGAL K[(UR ^{URU})]
Ḥa-at-ti A.NA A.BI.ĪA-ma-aš

- 35 ¹*Mur-ši-DINGIR*^{LI(M)} LUGAL GAL LUGAL KUR
^{URU}*Ha-a*[(*t-t*)]*i* DUMU SAL+KU-ŠU A.NA ^DUTUSL-
ma-aš
- 36 *a-an-ni-in-ni-ia-mi-iš*
- 33 “And Kupanta-^DLAMA-*a* (is descended) on the male line
 from the king of the land Arzawa;
- 34 but on the female line (he comes) from the king of the
 land Hatti.
- 35 He is the son of the sister of my father Muršili, the great
 king, king of the land Hatti.
- 36 He is the cousin of my majesty.”

Since the formative *-mi-* is to be considered as a suffix of appurtenance (cf. the present writer loc. cit.) in the remaining **anninni-* or **anninniia-* we may suspect the Hittite word for “aunt”. If I am right in my suggestion, then we may go a step further and analyse **anninni-*, as composed of *anni-* “mother” and *-(i)nmi-*, the suffix, which is the subject of the present paper. The word **anninni-* may furnish a further argument against the diminutive function of *-(i)nmi-*.

In connection with the *-n(n)*- formations I would like also to speak about the suffixes *-uanna-* and *-uanni-*, which may be of the same origin with *-(a)nna-* and *-(a)nmi-*. The relations of the suffixes *-uanna-* and *-uanni-* to *-(a)nna-* and *-(a)nmi-* is the same as the relation of the suffixes *-uāla-* to *-āla-*, *-uānt-* to *-ānt-* and *-uātar* to *-ātar*. I present the following examples :

annauanna- “step-mother” is based on *anna-* “mother”.

^{DUG}*haššuuuanni-* (a kind of vessel for wine made in *Haššuu* or of the type of *Haššuu*).

kuiuana- “independent” is based on *kuer-* “cut”; *kuiuana-* means literally “separated.”

gurtuanni- “person of the citadel” is based on *gurta-* “citadel”.³²

The suffix *-uana-* is most likely to be identical with the gentilic *-uana-* of the Hittite Hieroglyphic Inscriptions.³³

As the preceding examples show, the *-n(n)*- formations in Hittite either have the same sense with their base words,^{34,35} or they express their near relation to them. Cf. also Goetze, *Mélanges Pedersen* p. 490 ff., and Albright, *American Journal of Archaeology* vol. LIV (1950) p. 172.³⁶ In this communication I have inten-

tionally put the Hurrian suffix *-ni* or (*-ne*) aside³⁷ and I have taken as the base of my investigations to a great extent the Hittite words. It is most likely that the ending *-n(n)-* had the same function in other related languages of Ancient Anatolia as in Hittite.³⁸

A comparison of the personal name ^DU-*naradu* with *Tarḫundaradu* leads me to think that the *-n(n)-* and *-nt-* suffixes may go back to the the same origin. Since the second part *-radu* is common in both names they must belong to the same ethnic level. Therefore the ideogram of the Storm-god in the first mentioned name may be read as *Tarḫu*.³⁹ If I am right in my opinion, then we would have to read ^DU-*naradu* as ^DTarḫunaradu, which is identical with *Tarḫundaradu*, with the difference that the suffix *-na-* in *Tarḫuna-* corresponds to *-nda* in *Tarḫunda-*. The possibility of the identity of the *-n(n)-* formations with *-nt-* formations⁴⁰ was already expressed by me in my study *Zur Lesung von manchen Personennamen auf den hieroglyphenheth. Siegeln und Inschriften*, Ankara 1950, p. 16 f. in connection with the explanation of the close relationship of the elements **išputa-* and **išpun(a)-* occurring in the personal names of Cappadocia and Boğazköy. I suggested there the identity of both elements⁴¹ and thought that they may go back to **išpunta-*, which may be identical with the Hittite word *ispanza* "night". As confirmation of this view I compared **šiyana-* "god" and *šiyat-* "day; Sun-god", both of which may go back to *šiyant-*, and I analysed *šiyanzanni-*, the designation of a priestess of high rank. The ideographic correspondence of *šiyanzanni-* is, as we know, ^{SAL}AMA DINGIR^{LIM} "mother of god". Since *anni-* stands here for "mother", *šiyanz* would correspond to the genitive form of the word for "god",⁴² I think in **šiyant-* we have another spelling of the word for "god". The identity of *Tarḫuna-* with *Tarḫunda-* and of **šiyant-* with *šiyana-*, *šiyuni-*, *šiyana-* and *šiyanni-* etc. may confirm the view that the *-n(n)-* formations go back to the same origin as the *-nt-* formations,^{43,44} although it is possible that the difference between both suffixes might have been felt in a very early phase of the history of the Hittite language. The fact that the *-nt-* suffix too is used either as a suffix of appurtenance or for the enlargement of the stem,⁴⁵ may be considered as a further argument in favour of the original identity of both elements.

¹ The contents of this article have been read before the XXIIIrd International Congress of Orientalists, held between the 21st and 28th of August, in Cambridge (England) under the title "A Note On The Word Formation in Hittite Language".

² For the appellatives, for which no quotations are given here see Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952/54. For the personal names see Laroche, *Receuil d'Onomastique Hittite*, Paris 1952, and for the geographical names of the Hittite period, refer to Mayer-Garstang, *Index of Hittite Names*, which has been for a long time out of date. For the proper names of the Cappadocian documents ending with the formative *-n-* cf. E. Bilgiç, *Die Ortsnamen der "kappadokischen" Urkunden im Rahmen der alten Sprachen Anatoliens* (AfO XV, 1 ff.) and see furthermore Gelb, JKF vol. II p. 32.

³ Literally: knee.

⁴ Literally: finds.

⁵ Literally: make.

⁶ Cf. for example example *Dšišummi-* (KUB XII 63 Rs. 13) which is a later form of *Dšiušummi-*.

⁷ Cf. Alp, JKF I p. 134 footnote 110. For the meaning of *šijattal* as the Hittite reading of *GIŠŠU.I* "razor (?), blade (?)" see Güterbock, *Kumarbi* p. 67; Laroche, *R(evue) H(ittite) et A(sianique)* fasc. 47 p. 22; Otten, *Mythen vom Gotte Kumarbi*, p. 13 footnote 4; Güterbock, *J(ournal) of C(uneiform) S(tudies)* vol. 5 p. 36.

⁸ Cf. the personal names *Zida*, *Zitana* (Knudzon, *Die El-Amarna-Tafeln* 170, 20), *Zidanni* and *Žuṣa*, *Žuṣanna*, *Žuṣanni*.

⁹ Mayer-Garstang, *IHN* p. 19.

¹⁰ A comparison of *ekuna-* "cold" and *ekunima-* "coolness" is also in favour of the identity of the elements *-na-* and *-ni-*.

¹¹ In the formative *-nu-*, which may be observed in the personal names *Tarḫunu* (Stephens, *Personal names of Cappadocia* p. 68), *Tuarḫunu* (Eisser-Lewy, *MVAeG* 33 p. 31 No. 38, 3) and *Piḫanu* (Laroche, *Onomastique Hittite* No. 531) I see the same suffix with the thematic vowel *-u*. Cf. also Bossert, *Asia*, p. 88.

¹² For the deity *Pirṣa* cf. Otten, *Pirva-Der Gott auf dem Pferde* (JKF II p. 62 ff.).

¹³ See Bilgiç, *Die einheimischen Appellativa der kappadokischen Texte und ihre Bedeutung für die anatolischen Sprachen*, Ankara 1954 p. 58.

¹⁴ For the formation of *šūna-* etc. see also Bossert, *Asia* p. 85 ff.

¹⁵ Delete *DUGZappinni-* apud Friedrich, AfO XV 111 f. footnote 10.

¹⁶ Among the examples presented by Friedrich which are not treated above there are also the following appellatives:

ḫuluganni- or *ḫulukanna-* (a kind of wagon). This meaning was already recognised in present writer's *Beamtennamen* p. 7 ff. but it has been overlooked by Friedrich in AfO XV p. 111 footnote 10. *ḫuluganni-* occurs as early as in Kültepe texts. See Landsberger, *AOR* vol. XVIII No. 1-2 p. 341 footnote 67 and Bilgiç, *op. cit.* p. 49 f. Its base word **ḫuluga-* may perhaps be compared with *ḫaluka-* "message". *ḫuluganni-* perhaps might originally have meant "message wagon".

DUGḫutanni- (cf. *ḫuda-* "speed" (?)).

kušazianni- (with the base word *kuššazza*).

NINDA^s*ṣiṣyantannanni-* (composed of **ṣiṣyantanna*- < **ṣiṣyantātar*+ -*anni*-) (bread in form of the representation of the Sun-god ?).

NINDA^u*ṣalṣapailanni-* or NINDA^u*ṣalṣapaimanni-*. The interchange of -*la*- and -*ma*- is important for the judgment of the formative -*ma*-.

Cf. furthermore :

TÚL^{aldanni-} “well, spring”.

NINDA^{armantalanni-} (composed of *arma*- + -*nt*- + -*ala*- + -*anni*-) (bread in form of the representation of the Moon-god ?).

É *arzana-* “inn(?)”.

DUG^{ḥakkunai-} (a vessel for oil).

LÚ^{ḥamina-} “treasurer”.

GIŠ^{ḥanza(n)-} (an instrument).

ḥanzana- “black”.

ḥarganau- (a part of the body).

ḥarnai- = *ḥarnau-* “birth-chair”.

NINDA^{ḥarpan(a?)-} (a kind of bread).

ḥarrani- (a kind of oracle bird).

ḥaršan(a)- “head”.

ḥaršumana- “source (??)” (composed of *ḥaršu*- + -*ma*- + -*na*-?).

ḥattalkešna- “hawthorn(?)”.

NINDA^{ḥayattani-} (a kind of bread).

inan- (a disease).

išḥiṣani- (*išḥeni-*) “beard hair, body hair (?)”.

UZU^{išḥuna}- = *išḥunau-* (a part of the body).

išna- = *iššana-* “dough”.

ištanana- “stand (?)”, based on the same word as *ištantāi-* “stay (?)”?

kaena- “affinis, relative through marriage”.

kalmanna- “fire wood (?)”, based on **kalma-*, which may be identical with *kalmi-* “stick of wood etc.”. Cf. Götze, MVAeG 38, p. 213.

genu- “knee”.

kunna- “right”.

kurupšini(-) Ehelolf, ZA NF XI p. 72, (a lower gold quality), identical with the Cappadocian *kupuršinum*. See, Bilgiç, *Appelativa* p. 40 f. *kurupšini(-)* must be kept apart from the following word.

LÚ^{kurupzina-} “butcher (?)” (composed of *kurupzi*- = *kuruzzi-* (cutting instrument) ? + -*na*-). KUB XII 8 IV 6 f. LÚ.MES^{ku-ru-uḫ-zi-na-ma} KUŠ GUD *da-ḡa-a-an šal-la-an-na-a-i* “The butchers (?) pull (?) the skin of the ox down”. Cf. Friedrich, AOr vol. XVII 1 p. 250.

laḥanni- “bottle (?)”, identical with the Akkadian *laḥannu-* “bottle (?)” or based on Hittite *laḥḫa-* “campaign”.

The Glossenkeil word *laḫana(nma)* and its derivatives.

TÜG^{luḫanni-} (a kind of dress) and its derivative the Glossenkeil word *luḫa-naṣant-* “dressed with *luḫanni-*”.

luštani- “side door (?)”.

mani- (light coloured blood).

man(n)inni- (a jewel). Hurrian?

mene- (*meni-*) "face".

mejani- (*miġani-*), *mitti-mejani-* "new year (?)".

minu- "alone (?)".

paltana- "shoulder".

perġuena- (*parġuina-*) (a kind of drink (??) or a sweet product?).

paršina- "haunch, thigh".

parzaġanna- (= *pirešġanna-*): It is probably based on **parzaġa-*, which may be identical with *palzaġġa-* or *palza(š)ġa-* "socle, basis". According to the text mentioned in the following *parzaġanna-* (= *pirešġanna-*) may denote a kind of socle, on which the fodder of the animals was placed. If its base word is not identical with *palzaġġa-* "socle", then it may represent a kind of fodder. The mutilated passage KUB XIII 1 IV 16 (= 2 IV 28 f.) can be restored in combination with the parallel line KUB XIII 24, 17: *A.NA GUD.ĤIA pār-za-ġa-an-na-aš ĤA.LA III Š[U? (nu a-pu-u-un ĤA.LA az-zi-ik-kán-du)]* (The unimportant variants of the duplicates are disregarded). "The *p.* -ration of the oxen (is) three ti[mes?]. And let them eat that ration."

šalġina- (according to Güterbock apud Friedrich Wb. p. 180 "unbaked mud brick (Turkish kerpiç) (?)").

šalġini- (an oracle bird).

šamana- "foundation".

šanna- "one (??)".

šena- "figure, model, substitute".

GIŠšešan(n)a- "almond tree (?)".

tagġani- "breast".

DUGtapišana-, *tapišani-* (a vessel, "bowl (?)").

tarna- (a small dry measure)

IMtarašmeni- (wind and quarter of heavens).

taršna- "throat (?)".

tāyana- "truly (?)".

dayani- "stem (???)".

tekan- "earth".

URUDUtekan- "hoe".

tetana- "hair".

NINDAdūni- (a kind of bread).

udne- "country".

The Glossenkeil word *yaryalan(a?)-* "seed, descendant".

yašanna- "stadion (?), running field (?)".

yeln(?)- "wolf (?)".

yiġana- "wine".

yiġan(a?)- "clay".

zena- "autumn".

NINDAziġpulani- (a kind of bread), based on **ziġpula-*, which is also the base-word of *NINDAziġpulašši-*. They may be very probably identical.

¹⁷ *A Hittite Chrestomathy* p. 194 f. and *A Hittite Glossary* 2. Edition p. 151. Cf. also Götze, MVAeG 32/I p. 138 footnote 3.

¹⁸ Sommer-Falkenstein, *HAB* p. 25; Sommer, *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart 1947, p. 92.

¹⁹ Cf. *ta-ua-ar-na* in a Hurrian text (Bo 4790 9, 13) cited by Forrer in *Boghazköi-Texte in Umschrift* 2 p. 28* and Sommer, *HAB* p. 25 footnote 3.

²⁰ The occurrence of the deity *Lelvani* in a Protohittian text (cf. Otten, *JCS* vol. 4 p. 128 f.) does not prove either the Protohittian origin of this deity.

²¹ The new fragments have shown that Götze's restoration of the text was to a great extent correct.

²² Ankara 10284 IV 2: *hu-u-ua-a-iš*.

²³ Cf. line 72 and 76.

²⁴ Ankara 10284 IV 3: *ša-ra-a-am-na-za*.

²⁵ In the fragment of Ankara in line 4 URU *Purandaza* is omitted.

²⁶ Cf. line 68 and 76. KUB XXXIV 38 IV 29: [DAM.] *ṣU-ja-ua*.

²⁷ Cf. line 78.

²⁸ Cf. line line 69 and 72.

²⁹ Restoration suggested by the context.

³⁰ Ankara 10284 IV 11: *da-a-ir*.

³¹ For the use of adjectives in Hittite see Wolfgang Drohla, *Die Kongruenz zwischen Nomen und Attribut sowie zwischen Subjekt und Prädikat im Hethitischen (Am 18.1.1934 gekrönte Preisarbeit der Philosophischen Fakultät der Philipps-Universität zu Marburg f.d. Jahr 1933, Phil. Diss. Marburg, Als Manuskript vervielfältigt. Circulated among the Hittitologists in 1953).*

^{31a} While this article was in the press Goetze's paper *Some groups of Ancient Anatolian proper names* (*Language* vol. 30, 1954, 349 ff.) reached me. According to Goetze, p. 351 footnote 13, the formative *uma-* is due to the assimilation of *mn* to *mm*. However the form *šarammana* does not seem to be in favour of this opinion.

³² Cf. also :

NINDA *ḥaršupanni-*, composed of *ḥaršu* (= *ḥarši*- "thick"?) + *-panni-* (= *ḡanni*-?).

LÚ *kallištara-*, based possibly on *kallištar* (Zuntz, *Un testo ittita di scongiuri*, p. 540) or on *ḡkalištara*? (KUB XXXIII 114 I 25).

(GIŠ) *mariḡayanna-* (KUB XXXI 84, 2 f.=86 II 2 f.), based on GIŠ *mari*-?

The Glossenkeil word *mutayanneš*.

šak(k)uḡani-, identical with *šakuni*- "spring, source" based on *šakuḡa* "eyes".

NINDA *ziggayanni-* (a kind of bread) IBoT I 10 II 5.

³³ The same opinion about *-ḡanna-* is expressed by Laroche, *BiOr* XI, 1954, p. 123. He has established this suffix also in Luwian in URU *Ninuḡayannaššati*. Laroche gives a further example for the words ending with *-ḡanni-*, e.g. *ḡamrayanni-* (KUB XXXV 92 IV 32). Cf. also his earlier opinion in *Onomastique Hittite* p. 104, where he suggested the identity of *-ḡana-* of the Hieroglyphic Inscriptions with *-uman* or *-umna-* of the Cuneiform Inscriptions.

³⁴ According to the complementations of the ideogram LÚ, as sg. nom. LÚ-*aš*, gen. LÚ-*naš*, dat.-loc. LÚ-*ni*, one cannot deny the possibility that one of

the readings of LÚ may be **zitana-*, which is known only as the name of a Hittite general in a letter of El-Amarna, cf. footnote 8. In regard to the complementation LÚ-*iš* as sg. nom. in good Hittite texts it is not yet certain that *ziti-* "man" is only Luwian. *Žida*, which has been attested up to now also only as a personal name and *ziti-* may as well be Hittite. Another candidate for the phonetical reading of LÚ-*i-* may also be **zidanni-*. Cf. footnote 8. The relation of **zida-* to **zidana-* and **zidanni-* may be the same as the relation of *šiu-* to *šiu-na-* and *šiu-ni-*. However the phonetical reading **zitana-* or **zidana-* for LÚ-*na-* for the time being may be guessed but can not be proven.

³⁵ The adverb *apēniššan* "thus" contains also the formative *-ni-*. If one compares *apēniššan* with *kiššan* "this way, as follows" one may analyse it as composed of *apā-* + *-ni-* + *-šš-* + *-an-*. *-ni-* must have been used here as a suffix of stem enlargement of *apā-* "is". Analogous to *apēniššan* is formed the rare form of *kiššan*, *kiniššan* (Laroche, JKF I p. 176, 181 footnote 10). The same formative occurs also in the adjective *apēniššuyant-* "such", composed of *apā-* + *-ni-* + *-šš-* + *-yant-*, and most probably in the dat.-loc. forms of the pronouns *kā/ki-*, *apā-*, *kui-*, *a-*, of the adjective *damai-* and of the numeral for "one," e.g. *kēdani* (cf. *kēti*), *apēdani* (cf. *apēti*), *kuedani* (cf. *kueti*), *edani* (cf. *edi*), *damedani* and *I-edani*.

Cf. also the formations :

haluganili (*haluga-* + *-ni-* + *-ili*) "as a message" or "as a messenger".

tarpanalli- "rebel (??)" with *tarpalli-* "representation, substitute".

zarijanalli- (a bird?) with ^(GIS)*zerijalli-* (an instrument used in cult).

The formative *-ni-* is also seen in the gentilic *Pá-la-ni-ú-tim* (plur.) perhaps as a stem enlargement of the country name *Pala* (Hrozný, *I(nscriptions) C(unéiformes du) K(ultéplé) I* 1952, 92, 3; cf. Alp, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi vol. X, 1952, p. 255.

³⁶ Albright writes the following: "The gentilic ending *-na* is well attested in Hittite cuneiform sources; it appears especially in Syria and southern Asia Minor (e.g., *Hatti-Hattina*, *Api-Apina* [the Damascene], etc.). The same ethnic ending appears probably in Lycian *Tlāna*, "person from *Tlōs*", and in the familiar Greek *-ἄνωος, -ῥνώος*, which is most frequent in connection with the Asiatic side of the Aegean". The same suffix is also noted by Bossert, *Asia* p. 88, among the Anatolian names of the Greek period.

³⁷ Cf. Thureau-Dangin, *Syria* XII 254 ff. and Speiser, *Introduction To Hurrian* p. 98 ff.

³⁸ It may be assumed that the suffix of the stem enlargement *-n(n)-* existed also in Luwian. See Luwian *mam(m)an(n)a-* "speak" (Laroche, *Onomastique Hittite* p. 117 fn. 15; Otten, *Zur grammatikalischen und lexikalischen Bestimmung des Luwischen* p. 87 f.), which may have been based on **mam(m)a-* (cf. Hittite *mema-*). I am inclined to see also in Hittite in the suffix *-(a)n(n)a-* or *-(a)n(n)i-* forming verbs on the base of verbal or nominal stems the same suffix of stem enlargement. The verbs ending with this suffix might have had no difference, in meaning from their base verbs. Cf. already H. Pedersen, *Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen* §82. The opinion that they had durative meaning (Götze, *MVAeG* 32/I p. 129 f.) does not seem well founded to me. Cf. for example *šunna-* "fill" (composed of *šuya-* > *šu-* + *nna-*), which has the same meaning with *šuya-* "fill". Although H. Pedersen in his

just mentioned study was not in favour of Götze's view, Friedrich in his *Grammar Heth. Elementarbuch I* §150 and in his *Wb.* accepts it as a well established fact. The *-nt-* suffix also, the identity of which with the *-n(n)-* suffix will be discussed in the following, serves as formative for the stem enlargement of the verbs. Cf. for example *handandāi-*, based on *handāi-* "establish; set in order" and *parā handandātar* "divine justice", identical in meaning with *parā handātar*.

³⁹ *Tarḫu*, *Tarḫuna* and *Tarḫunda* may be besides *Datta* another word for Storm-god in Luwian, since *Tarḫunda-radu* was a king of Arzawa. But see the remarks of Sommer in *Aḫḫijavā-Urkunden* p. 76, where he doubts the Luwian character of *-radu-*, the second element in the name *Tarḫunda-radu*. About *Tarḫu-*, *Tarḫuna* and *Tarḫunda* see also Laroche, *Onomastique Hittite* p. 60 f. I share the opinion of Güterbock, *Hittite Religion* p. 105 footnote 10, that the proposition for the Hittite reading of the ideogram of Storm-god (complementations: sg. nom. $\text{D}\check{\text{I}}\check{\text{S}}\text{KUR-na-aš}$, gen. $\text{D}\check{\text{I}}\check{\text{S}}\text{KUR-un-na-aš}$, dat.-loc. $\text{D}\check{\text{I}}\check{\text{S}}\text{KUR-un-ni}$) made by von Brandenstein in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 91 p. 566 ff. as *Ḥamanna*, *Ḥamani* or *Humuḫni*, which is the name of a Syrian Weather-god, is not probable. Since *Tarḫu* is a very ancient Anatolian Storm-god occurring as early as in Kültepe texts in the personal names *Tarḫuala*, *Tarḫuan* and *Tarḫunu*, the Hittite name of Storm-god also may be *Tarḫuna*. The relation of *Tarḫu* with the Protohittian Storm-god *Taru* must be also investigated.

⁴⁰ Besides, the identity of *-nt-* and *-(t)t-* formatives is well established.

⁴¹ Cf. Hittite *ekuna-* "cold" with the Glossenkeil word *ikunta* and Hittite NA_4peruna "rock" with the Oldindian *parvata*, compared by Sommer apud Friedrich, *Wb.* p. 167f. **perut-* as designation of stone may be also assumed for the early phase of Hittite language from the Kültepe name *Perutaḫšu*. The etymological combination of *peruna*/**perut-* with the Oldindian *parvata* leaves no room for doubt that the formatives *-n(n)-*, *nt-* and *-(t)t-* were of Indoeuropean origin. This also is a further indication for the linguistic assignment of the personal names in *-aḫšu*.

A comparison of the denominative verbs in *-aḫḫ-*, *iškattahḫ-/iškidaḫḫ-* "make a sign" (based on **iška- + -tta-* or **iški- + da-*) and *iškunaḫḫ-* "make a sign, designate" (based on **išku- + -na-*) recommends also the acceptance of the original identity of *-n-* and *(t)t-* suffixes.

⁴² Cf. *nekuz*, the genitive form of *nekutt-* "evening" in *nekuz meḫur* "time of evening."

⁴³ For the close relationship between *-n(n)-* and *-nt-* suffixes cf.:

a) *-an* and *-ant-*, formatives of the participle in Hittite of neuter and common gender.

b) The adjectives:

ḫuman (neuter) and *ḫumant-* (gen. comm.), based on **ḫuma-*, cf. the Glossenkeil word *ḫuma-*.

maninkuḫan (neuter) and *maninkuḫant-* (gen. comm.) "near", based on *maninku-* "near".

araḫzena- "neighbor" with the adverb *araḫzanda* "around".

With the neuters of a and b following nouns are comparable: *ḫinkan* "fate, death", *ḫunḫuḫan-* "flood (?)", *kuššan* "price", *laman* "name", *naḫḫan*

“fear”, *šaḫḫan* “fief”, *takšan* “middle; together”, *šekan* “span”, *tekan* “earth”. Cf. also p. 453 ff.

Cf. also:

The ordinals ending with *-an* as *dān* “second”, composed of *dā* “two” + *an*.

The personal names of the Cappadocian documents in *-an* as *Aš(š)u(u)an*, *Ištalkian*, *Tarḫuan* etc.

c) The adverbs and postpositions:

andan “in, into”

appan “behind, after” and *appanda* “behind, after, afterwards”.

kattan “down” and *kattanda* “down”.

mašīyan = *mašīyan* (neuter) “quantus” and *mašīyant* = *mašīyant-* (gen. comm.) “quantus”.

parīyan “beyond, across; besides” and *parīyanda* “beyond, across; besides”.

parranda “beyond, across; besides”.

The same formation as in *andan* etc. is observable in the adverbs:

annišan “previously”, composed of *anni-* + *-š(š)-* + *-an*. **anni-* is identical with the base word of *annaz* “previously”.

apēniššan “thus”. Cf. footnote 34.

appizzian “afterward”, composed of *appa-* “back” + *-izzi-* + *-an*.

eniššan “ita; as just stated”, composed of *eni-* “is, the above mentioned” + *-šš-* + *-an*.

kinun “now”.

kiššan (= *kiniššan*) “in this way, as follows”, cf. footnote 35.

kuḫattan “where”.

nuḫān = *numān* “never, no longer (?)”, based on *nuḫa* “still, yet”?

piran “before”, based on **piva-*, which may be identical with *parā*?

duḫan “apart”, based on *wuḫa-* “far; distance (?)”?

zilan = *zilaḫan* “toward this side (??)”, based on *zila-*, which might be identical with the base word of *zilatija* = *ziladuḫa* “in future, for the future”.

d) The supines in *-yan* and *-yanzi* may also go back to the same origin as it was suggested by Ohse, MVAeG 47/1 p. 11.

⁴⁴ The occurrence of *-n(n)-* and *-nt-* suffixes in one and the same word side by side as for example in *arahzenant-* “foreign”, *aršanant-* “jealous”, *ḫaḫḫaršanant-* “ridiculous(?)”, *ḫappinant-* “rich”, *irmanant-* “ill”, *išḫunayant-* (a part of the body), *kani-* *nant-* “bent down”, *perunant-* “rocky”, *šakuḫanant-* “hesitating (?), slow (?)”, *šan-* *kuniyant-* “priest”, *šiyannant-* “god” does not prove that they are not identical. Cf. for example the Kültepe names *Šaluḫata* and *Šaluḫatat* in Hrozný, ICK I 35 A, 10 and 35 B, 1.

⁴⁵ The view expressed by Friedrich, MVAeG 31/1, 85 f. and *Hethitisches Elementarbuch* I § 53 a, that the *-nt-* suffix forms also words of collective meaning, does not seem convincing to me. Friedrich has not proven that the formations given by him as examples modify the meanings of their base words. In reality their base words also have collective meanings.

SCULPTURED AND INSCRIBED STONES AT BURDUR

G. E. BEAN

The stones here published are at present in the Municipal Building at Burdur; most of them have been set up in the garden, the others are kept in the depot. They have been collected from Burdur itself and from the villages in the Vilâyet. In the past it was the custom to send such stones to the museum in Antalya, where numerous monuments from Burdur are to be seen; the stones recorded below may be regarded as forming the nucleus of a local museum. This is much to be welcomed: the monuments gain in interest from being preserved in their own country, and serve as a stimulus to the pride and curiosity of the local inhabitants, who learn that such stones have a value quite apart from their utility as building-material. At the same time they are in their present situation easily accessible to all who wish to study them. They are grouped below geographically, in accordance with the proveniences as recorded in the inventory kept in the Municipal Building. They are all of Roman Imperial date¹.

I. SAGALASSUS

1. Inv. No. 1. From Sagalassus. Fig. 1.

Large funerary vase, excellently preserved, decorated with four masks joined by garlands of fruit; leaf-fronds below. The lid is se-

¹ My best thanks are due to Doçent Dr. U. Bahadır Alkım, who prepared the Turkish version of this article. I use the following abbreviations :

Ramsay *CB* =W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia* (1895).

Ramsay *HG* =W. M. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor* (1890).

Sterrett *EJ* =J. R. S. Sterrett, *Epigraphical Journey in Asia Minor (Papers of the American School at Athens)*. Vol. II. 1888).

Sterrett *WE* =J. R. S. Sterrett. *Wolfe Expedition to Asia Minor* (id. Vol. III. 1888).

Sundwall *EN* =J. Sundwall, *Die Einheimischen Namen der Lykier* (1913).

parate; it is pierced by a round hole 0.11 m. in diameter for the reception of libations, and was fitted with four iron hooks fixed with lead, evidently for the attachment of lifting-chains; two of these hooks remain in position. The vase presumably stood in a private vault; it is said to have been full of bones when discovered.

2. Inv. No. 2. From Ağlâsun. Fig. 2.

Lid of a small sarcophagus or funerary urn, 0.60 m. high, 0.70 m. long. The lid is gable-shaped, with a shallow pediment at each end; each pediment contains a diminutive human bust in relief. The greater part of the lid is occupied by a recumbent lion with head raised and turned to the left, the mouth wide open, in an attitude of alertness.

The general motif, a recumbent lion with head turned towards the front of the tomb, is one that is characteristic on tombs of the region to the south-west of Burdur, on the territory of the Cibyratid tetrapolis. I give for comparison, in Figs. 3 and 4, photographs of two such sarcophagus-lids from that district; one is at Girdev Gölü on the territory of Oenoanda, the other at the site called Asar, near Manay on Lake Caralitis². A complete tomb is illustrated in *JHS* LXVIII p. 57. But the resemblance to our present monument is only general, and the funerary lion is so common in Anatolia that it is hardly necessary to suppose any close connexion³.

3. Inv. No. 3. From Ağlâsun. Fig. 5.

Tall round pillar 1.35 m. high, 0.42 m. in diameter; in the upper surface is a round hole and lead-channel. The inscription is close to the top in a *tabula ansata*; letters 20-25 mm. high.

² The name of this site was perhaps Eukereia or some similar name: the toponymic Εὐκέρειτης occurs on a stone found in the neighbouring cemetery (Heberdey-Kalinka *Bericht über zwei Reisen* I p. 9. no. 25. The region of Lake Caralitis (Sögüt Gölü) belonged in Roman times to Balbura; this was indicated by an inscription found at Kozagaçı in 1894 (Heberdey-Kalinka. op. cit. p. 10. no. 30), and is confirmed by a second inscription that I found in the same village in 1953.

³ E.g. for the region around Isaura, east of Burdur, Sterrett (*WE* p. 106) observes: "the lion seems to have been regarded as a matter of necessity on all kinds of tombs and sarcophagi in Isauria". On Anatolian lion-tombs see Robert *Etudes Anatoliennes* 394-7.

Γης Μόλητος με-
 τὰ τῆς ἐγγόνου Γῆς
 καὶ Μάνου Μόλη-
 τος υἱοῦ ἀνέθηκαν
 5 τὸν ἄνδρα αὐτῆς
 Μόλην καὶ Καλλι-
 κλῆν τὸν υἱὸν μνή-
 μης ἔνεκεν

Below, and outside the *tabula ansata* :

Κόμων Βιάνορος Ἀλιασεος
 ἤργασετο

The name Γης occurs here both as nominative (l. 1) and as genitive (l. 2). Γη, genitive Γῆς, is a common name in Anatolia; Γῆς, genitive Γῆδος, is much rarer. In the present case apparently both names (or both forms of the name) occur in the same family.

The artist's signature in l. 9 is interesting. The reading AAIACEOC is clear and certain, and may be either of two things. 1) It may be the genitive of a personal name Aliases (otherwise unknown, so far as I am aware), denoting the father of Bianor and grandfather of Comon. In such cases the article τοῦ is normally added before the grandfather's name;⁵ but in this particular region of Pisidia it is commonly omitted.⁶ 2) It may be the ethnic of a town or a city Aliasus, with fairly common misspelling -εός for -εύς. A place of this name⁷ is in fact known, though it is exceedingly obscure, and its exact site is not certainly determined; it was in any case a long way from Sagalassus.⁸ As between these two possibilities, the balance of

⁴ E. g. dative Γῆδι, *MAMA* I 263; genitive Γῆδος in an unpublished epitaph at Dengere near Cibyra. Sterrett *EJ* 162 prints -- γῆση Ἀνιδος ?ἐαυτῆ κτλ. I should suppose this inscription to be complete, and should read Γῆς Μανιδος ἐαυτῆ κτλ.

⁵ Agreeing of course, with the father's name, not with the grandfather's.

⁶ See *JHS* LXXII (1952) 118. We seem to have other examples below in Nos. 8, 9 and 18.

⁷ Aliasus actually, but the variation is insignificant.

⁸ Aliasus is recorded only in the Jerusalem Itinerary where it is placed 46 miles from Ancyra (Ankara) on the road running south to Archelais (Aksaray). See *JHS* XIX (1899), 105, with dubious location near the village of Avşar; Ramsay *HG* 254; R. Kiepert *FOA* VIII p. 14.

probability in no doubt in favour of the known place-name Aliasus as against the unknown name Aliases.

But there are complications. Two other signatures by a sculptor Comon are known in the region of Burdur. In one case⁹ he signs himself Κόμων Ἀλαστεος ἡργάσετο, and in the other¹⁰ Κόμων Βιάνορος ἡργάσετο. It is undoubtedly tempting at first sight to suppose that these three men are one and the same. With regard to Ἀλαστεος the same uncertainty arises as with Ἀλιασεος: is it a patronymic or an ethnic? And exactly as in the other case, the personal name Alastes is otherwise unknown, whereas a town or city of Alastus is attested by two inscriptions¹¹, and seems to have been situated somewhere in the Lysis valley north-east of Tefenni and south-west of Burdur¹². Ramsay in *AJA* 1886, 268 was inclined to favour the patronymic: "Ἀλάστεος is here perhaps genitive of the father's name, and not a local adjective", though it is no doubt associated with the neighbouring town of Alastus; in *CB* I 339 however he writes: "Ἀλαστεός seems to be a provincialism for Ἀλαστεύς, compare σκυτέος for σκυτεύς in St. [i.e. Sterrett *EJ*] 41 A 20. When coupled with the artist's name, the word must be taken in this sense and not as a peculiar genitive of an otherwise unknown personal name Alastes." No reason appears why coupling with the artist's name should necessitate this interpretation of the word; this note seems to be one of Ramsay's *ad hoc* pronouncements, hastily made to support the view he is favouring at the moment¹³. Sundwall *EN* 48 accepts Ἀλαστης as a personal name¹⁴; Robert *Hellenica* IX 41 n. 5 gives no decision, but appears

⁹ *AJA* 1886, 268; Ramsay *CB* I 339 no. 189; at Gâvur Ören ca. 18 km. south of Burdur.

¹⁰ *BCH* III (1879), 337, no. 7, "aux environs de Burdur"; Ramsay *CB* I 337, no. 174; *Annuario* VI - VII (1923-24), 450, no. 172, from a cemetery on the road from Burdur to Baladız. Both inscriptions quoted in Robert *Hellenica* IX 40-41.

¹¹ Both found at Karamanlı, north of Tefenni: (a) *BCH* II (1878), 173; Sterrett *EJ* 78; Ramsay *CB* I 307, no. 114, mentioning Π. Καλπούρνιος Ἐπίνεικος μισθωτῆς τῶν περὶ Ἀλαστον τόπων and (b) *CIG* III, 4366 x; *BCH* II (1878) 262, Ramsay *CB* I 307, no. 115, where we seem to have οἱ ἐν Ἀλάστῳ παραφυλακῆται.

¹² Ramsay *CB* I 321; R. Kiepert *FOA* VIII p. 10.

¹³ The signature Κόμων Βιάνορος (above, n. 10) is sufficient to disprove it.

¹⁴ Quoting also the female name Ἀλαστα. Ἀλαστος occurs in *MAMA* IV 134.

inclined to the same view. Since we have four other signatures from the Burdur district ¹⁵, in all of which the artist's patronymic is added, and no example of the bare ethnic after his name, it seems certainly preferable to take Ἀλαστεος as the patronymic. Suppose, however, that it be accepted as the ethnic; may we then believe that Alastus and Aliasus are variant forms of the same place-name, so that our three sculptors may be one and the same? This solution is to me personally most unattractive, and I should be disposed to rule it out¹⁶. Alternatively, may Ἀλιασσεος be an engraver's error for Ἀλαστεος —or vice versa? ¹⁷ This again is not likely to commend itself to many. The conclusion, therefore, that seems most acceptable is that we have two sculptors of the name of Comon active in the neighbourhood of Burdur, one the son of Alastes, the other the son of Bianor, with a shade of probability in favour of the latter being from the town of Aliassus. The coincidence of name is the less objectionable in that Comon is a frequent name in Anatolia ¹⁸. There is in any case no difficulty in identifying our present artist with the Κόμων Βιάνορος of *BCH* III 337 (above, n. 10), and there can be little doubt that they are the same man ¹⁹.

The actual work of art executed by Comon is lost; it presumably stood on top of the pillar, as is indicated by the dowel-hole and lead-channel. One would naturally suppose that it represented Moles and Callicles; but there is clearly no room for two statues, unless these were on a very diminutive scale, and the exact form which the monument took must remain conjectural.

¹⁵ Collected in Robert, *Hellenica* IX 40-1.

¹⁶ Ramsay, however (*HG* 426 cf. 398), was prepared to suppose the identity of Alastus with Alierus (Aleurus, Aleurus) the alternative name of Palaeopolis in the *Notitiae*. Had he known of our inscription, he might have claimed Aliasus as an intermediate form.

¹⁷ We are not entitled to suggest a copyist's error; the reading Ἀλαστεος depends on Ramsay's copy alone, no-one else apparently having seen the stone at Gâvur Ören, but there is no justification for doubting it.

¹⁸ Cf. Robert, *Etudes Anatoliennes* 392.

¹⁹ This is not however absolutely certain. The other two signatures (see n. 15) are Τρωίλος Τυδέως Ἀρνέστου and Τρωίλος Ἀρνέστου Τυδέως, evidently members of a family of artists. There may have been a similar family with the names Comon and Bianor.

4. Inv. No. 4. From Ağlâsun. Fig. 6.

Rectangular funerary altar 1.17 m. high, 0.53 m. wide, 0.53 m. thick, with acroteria at the four upper corners. On the front, in relief, two badly damaged figures, apparently male and female; on the right side, a bunch of grapes, on the left side, a wreath; the back is plain. Inscription above the two figures.

Πόπλιος Σεύθου τὸν
βωμὸν ἐποίησεν
Κρατέρῳ ἀδελφῷ
μνήμης χάριν

The chief point of interest here is the occurrence of the familiar Thracian name Seuthes, not unknown elsewhere in southern Anatolia. Thracians in Pisidia are known especially from two sources. (a) Coins and inscriptions of Apollonia (Uluborlu), on the borders of Pisidia and Phrygia, something over 50 km. north of Sagalassus, show the words Ἀπολλωνιατῶν Λυκίων Θράκων Κολωνῶν²⁰ It is understood from this that certain Thracians, probably army veterans, were settled by one of the Roman emperors at Apollonia.²¹ These coins and inscriptions are not earlier than the end of the second century A.D., and our present monument also is not likely to be older than this. (b) There was apparently a second settlement of Thracians in Pisidia, on the plain, Κιλλάνιον πεδῖον, at the north end of the lake of Beyşehir. This was shown by L. Robert in *Villes d'Asie Mineure* 235-6, where he corrects the interpretation of certain inscriptions published by W. M. Calder in *AJA* 1932, 452-3, containing the Thracian names Μοκάπορις and Δορζίνθης, and a mention of [Θ]ράκων Κολωνῶν.²²

The altar is erected by Publius to his brother Craterus, who is presumably represented by the male figure in the relief. The identity of the female figure is uncertain; possibly Craterus' wife.

²⁰ E.g. *CIG* II Add. 2811 b, III 3969, 3970; *BMC Lycia etc.* 202-3.

²¹ This is the view propounded by Treuber, *Geschichte der Lykier* 31-33 and accepted by Hill, *BMC Lycia etc.* civ-cv. See further Jones *Cities of the Eastern Roman Provinces* 411, n. 10, and note 22 below.

²² With regard to this last inscription, and Robert's query (*loc. cit.*), Professor Calder kindly informs me that the lettering is of the third century A.D.; the early date for the foundation of Neapolis depends upon other considerations, which will be developed in a forthcoming article, and which go to disprove the view proposed by Treuber (above, n. 21).

5. Inv. No. 5. From Ağlâsun. Squeeze Fig. 7.

Rectangular funerary altar 1.63 m. high, 0.60 m. wide, 0.55 m. thick, with pediment and acroteria on all four sides. There is no other decoration, and the inscription is very badly cut, with the lines not horizontal, in letters varying from 25 to 40 mm. in height.

Νανας Μενεκλέ-
 ος Μενεκλε[ι]’Α-
 ου
 πολλωνί τῶ πα-
 τρι αὐτῆς μνεί-
 ας χάριν

In l. 3, ου was added subsequently above the line.

Nanas, like many other Anatolian names,²³ occurs both as masculine and feminine. See Sundwall *EN* 165, and for the feminine add *MAMA* VI 126=Robert *Carie* II, 195, no. 111.

6. Inv. No. 6. From Ağlâsun. Fig. 8.

Rectangular block 0.64 m. high, 0.34 m. wide, 0.18 m. thick, with relief showing the bust of a bearded male figure between two pilasters surmounted by an arch.

In the absence of any inscription, it is hard to be sure of the nature of this monument. The male figure shown in the relief is not unlike certain representations of Zeus on votive monuments: see for example *MAMA* I 5 and 7: but it seems more probable that the stone is a tombstone, and the person represented is the dead man.

7. Inv. No. 10. From Ağlâsun. Fig. 9.

Round funerary altar 0.96 m. high, 0.46 m. in diameter; round hole and lead-channel in the upper surface. Decorated with garlands of leaves; in front, a human head with clusters of curly hair; at the back, a similar head, but badly damaged; on the right, a small male figure standing; on the left, a triangular object almost effaced, perhaps a bunch of grapes, or possibly a bull's head. There is no inscription.

²³ E.g. Mas, Mama, Ammias, Aphias, Tatas, Sousous, Abbas.

8. Inv. No. 15. From Ağlâsun. Figs. 10, 11, 12.

Small votive altar, 0.34 m. high, with reliefs on three sides. In front, the god on horseback, with cloak flowing from his shoulders (Fig. 10), on the right, a winged caduceus (Fig. 11); on the left, an uncertain object (Fig. 12). Inscription on the front: three lines on the upper moulding, mostly destroyed, two lines on the body of the altar.

[- - - - -]
 [-]MOYZω[- -]
 [- - -]MHI[- -]
 ἐπηρόω εὐ-
 χή υ

There can be little doubt, I think, that the deity here represented is Men, whose name, Μην[ι], will fit satisfactorily in the third line of the inscription. Men is frequently represented on horseback,²⁴ and has also the epithet ἐπήροος²⁵. But these features are shared by too many other deities in Anatolia to afford in themselves grounds for an identification; Men is to be recognised by his own special attributes, in particular the horns of a crescent behind his shoulders, his pine-cone and his Phrygian cap. Unfortunately, the upper part of the relief is hardly well enough preserved to permit recognition of these features, or their absence. The god seems certainly to be wearing some kind of headdress, which may well be the Phrygian cap; and the thickening at the extremity of his right arm suggests that he may be holding something in his hand, but the object, if any, is not recognisable. The crescent horns, however, seem definitely to be lacking. This last fact tells distinctly against the identification with Men, whose crescent is perhaps his most constant and characteristic feature; nevertheless, he is occasionally represented without it²⁶. There is accordingly nothing actually inconsistent with other representations of Men, and the third line of the inscription

²⁴ E.g. for this particular region, Robert *Hellenica* IX 40 and Pl. VI. 2, and on coins of Sagalassus and Olbasa. References in Metzger *Catalogue des Monuments Votifs du Musée d'Adalia* 49; cf. Robert *Hellenica* III 60, n. 3.

²⁵ For this region cf. *Annuario* VI - VII (1923-24), 448, no. 167 = Metzger *op.cit.* 48, no. 22, from Belenli (Olbasa), Men on horseback with the epithet ἐπήροος.

²⁶ Drexler in Roscher *Myth. Lex. s.v.*, followed by Lesky in *RE s.v.*

is almost conclusive in favour of this identity. The preserved letters MHI are beyond question most naturally restored as Μην[ι] ²⁷.

The symbols represented on the sides of the altar would naturally be expected to have some connexion with the god to whom the monument is erected. On the right (Fig. 11), we have a winged caduceus. I know of only one case where Men is represented with the caduceus, namely in the handsome dedication to Zeus Sabazios from Koloe (Kula) in Lydia, of which a photograph is given in Roscher *Myth. Lex.* IV s.v. 'Sabazios', 244, fig. 3; and precisely in this case the caduceus is winged. Normally, of course, the caduceus is the attribute of Hermes; and if it be felt that it must be so here also, it is noticeable that on the monument quoted above (Robert *Hellenica* IX 39 ff.), which is dedicated to Men, Hermes is represented on one side of the stone (ibid. Pl. VII, 4). On the left side of our monument is an object (Fig. 12) whose nature is not clear to me. The central part is marked with a criss-cross of diagonal lines that might be intended to represent a pine-cone; but in this case the rest of the representation is hardly true to nature.

Of the dedicant's name and designation only the letters ΜΟΥΖΩ remain. A name Μουζος is in fact known ²⁸, but I do not think it occurs here, where the dative case would be hard to explain. More likely -μου is the end of the patronymic and Ζω- the beginning of the grandfather's name; ²⁹ the inscription probably ran :

ὁ δεῖνα e.g. Τρο]-
 [φι]μου Ζω[e.g. τι]-
 [κου] Μην[ι]
 ἐπηκόω εὐ-
 χήν

²⁷ The only alternative that occurs to me is [Ἐρ]μητι, but Hermes is nowhere, to my knowledge, equestrian, nor is it likely that the *iota* would be written with the dative. This alternative can surely be excluded. If I understand rightly the letters ΜΟΥΖΩ (see below), there is no room for the god's name followed by a (hitherto unknown?) local adjective ending in -μην[ι].

²⁸ In Lycaonia, *ÖJH* 1905 *Beiblatt* 98, no. 34, quoted by Robert *Carie* II 328 à propos of the name Μουζεου ibid. no. 180, l.9.

²⁹ See above, No. 3, n. 6.

The two following monuments, Nos. 9 and 10, are included here with some hesitation. They come from the village of Arvalı, which lies 8 km. WSW of Çeltikçi and some 20 km. SW of Sagalassus. It is doubtful whether the territory of Sagalassus extended so far in this direction.

9. Inv. No. 12. From Arvalı Köyü. Fig. 13.

Hexagonal altar of fine white marble, 0.78 m. high, 0.40 m. in maximum diameter; each face is 0.18 m. wide. Reliefs on three adjacent sides: in front, a wreath tied with a knotted ribbon; to the left, a bunch of grapes; to the right, three ears of corn. The other three faces are blank. The inscription is in front, carefully cut in letters 17-19 mm. high.

Ἄγγδίσσει (*leaf*)
 θεᾶ̃ ἐπηρόω
 Βρεισηίς Ἄν-
 τιόχου Ἄττά-
 (*wreath*)
 λου Ἀρσάκου
 θυγάτηρ ἰέ-
 ρεια ἀνέθη-
 κεν

Angdeisis is one of many variant forms of the name of the deity generally known (on the strength of the literary tradition) as Agdistis³⁰. She is particularly at home in Phrygia; she and her legends are located in that country by the ancient writers, and from there come the great majority of the dedications to her hitherto discovered³¹. She is generally described as one of the manifestations of the Mother of the Gods; so Strabo (X, 469): 'In general the Phrygians, and those of the Trojans who dwell around Ida, also honour Rhea

³⁰ I note the following variations from inscriptions: Angdisis or Angdeisis, Angistis, Andissis, Angdisse or Angdisse, Andixis or Andxis. The literary form Agdistis appears in *OGI* 28.

³¹ In particular, a group of votive altars from the Midas City, now in the museum at Afyon, published *MAMA* VI 390-9, together with part of an archaic statue (*ibid.* 401) apparently representing Agdistis.

and celebrate orgies in her honour, calling her Mother of the Gods, or Agdistis, or Great Phrygian Goddess, and they give her local epithets in different places, Idaea, or Dindymene, or Sipylene, or Pessinuntis, or Cybele'. By other accounts Agdistis too is a local epithet, since Agdistis or Agdos was the name of a mountain above Pessinus in Phrygia (Paus. I. 4. 5). With this town Strabo also associates her (XII, 567): 'Pessinus is the largest trading-centre in this region, and has a sanctuary, greatly revered, of the Mother of the Gods; they call her Agdistis.' Similarly, in a number of inscriptions Agdistis is given the title Μητηρ θεῶν³² and Hesychius says expressly: 'Agdistis, the same as the Mother of the Gods.' It seems, however, that this was not the original conception of her nature. Pausanias (VII, 17, 10-12) tells the local myth current at Pessinus (I abbreviate somewhat): Agdistis, born of Earth from the seed of Zeus, was of two sexes, later reduced by the gods to the female only. In her feminine character she fell in love with Attes and when he was to be married to the king's daughter at Pessinus, she appeared in person, causing Attes to go mad and castrate himself. There is no hint of any identification with the Mother of the Gods; and that the two deities continued, at least sometimes, to be kept separate, is shown by an inscription of Iconium (Konya), in which they are expressly distinguished³³. The question was at one time complicated by another inscription, in which there appeared to be mention of θεοὶ Ἀγδίστεις in the plural; but this is now assumed to be a false reading³⁴.

³² So *CIG* III 3886 (on this inscription see below n. 34), IV 6837; *MAMA* VI 397; *ibid.* 395 and 398 have the variant μητηρ θεά.

³³ *CIG* III 3993: τήν τε Ἀγγδιστιν καὶ τήν μ[ητῆ]ρα Βοηθηγὴν καὶ θεῶν τήν μητέρα... καθιέρωσε[ν]. Roman date.

³⁴ This inscription, from Eumenia (İşikli) in Phrygia, has a curious history. It was published first in *CIG* III 3886 from a copy by Pococke, with the reading in ll. 5-6 [καὶ μητρὸς] θεῶν Ἀγδίστειω[ς - -], which⁴ caused no trouble; meanwhile, however, Hamilton had seen and copied the stone, and in 1.6 his copy (*Asia Minor* II 470, no. 351) read θεῶν Ἀγδίστειων. This was accordingly adopted in the Addenda to *CIG* III, with the note *qui fuerint Cybele et Atys*, and also by Dittenberger in *OGI* 28, n. 2. Scholars rightly felt obliged to accept this surprising text, as Hamilton was quite definite on the point, and insists on his own reading as opposed to the other (*op. cit.* pp. 164-5). The stone was seen once more by P. Paris and republished in *BCH* VIII (1884), 237; in 1.6 he saw only ΘΕΩΝΑΝΤΔΙΣΤΕΩ. It was never seen again: Ramsay twice hunted for it in vain,

Agdistis has here, as in several other cases, the epithet ἐπήκοος, which she shares with many other deities.³⁵ She has in the present case a priestess, Briseis; elsewhere she has a male priest.³⁶ The grapes and the ears of corn depicted to right and left are rather commonplace emblems of fertility, and as such occur for example on the coins of Sagalassus.³⁷ They are not prominent on the dedications to Agdistis from the Midas City (*MAMA* VI 390-399), where the principal symbols are a bull's head and a two-handled jug; but grapes are represented on nos. 398 and 399, and cornstalks on no. 395.

In ll. 3-5, it is not clear whether the three names Antiochus, Attalus and Arsaces all belong to the father of Briseis, or whether they represent three generations.³⁸ They are in any case taken with a fine impartiality from the royal houses of Syria, Pergamum and Parthia. But these royal names have of course at this date little or no significance; Attalus and Antiochus are in fact common names in this region of Anatolia.³⁹ Arsaces, on the other hand, is much less frequent.⁴⁰

but in *CB* I 246 no. 88 he reverted to the reading [καὶ μητρὸς] θεῶν Ἀνγδίστεω[ς], and this is adopted also in *IGR* IV 739. Hamilton was no doubt mistaken; where he read the final N in 1.6 no-one else read any letter at all, so it cannot have been clearly legible; and he was unquestionably wrong in copying the letter immediately above it on the stone, which also he gives as N, whereas Y is absolutely certain.

³⁵ Cf. Nos. 8 and 19. A list of θεοὶ ἐπήκοοι was given by O. Weinreich in *AM* 1912 1 ff, but the material has of course enormously increased since then. For Agdistis he quotes only *OGI* 28; add *Cl. Rev.* XIX (1905), 368 = *AJA* XXXI (1927), 28-9 = *SEG* VI 392, from Sızma in Lycaonia (ca. 35 km. north of Konya), an altar with reliefs on all four sides, dedicated (a) Ἀπόλλωνι Σώζοντι, (b) Ἀνγδίσι ἐπηκόω, (c) Ἡ[λίου], (d) Μητρὶ Ζιζιμμηγῆ. In the group of dedications from the Midas City Agdistis is not ἐπήκοος, but in one case (*MAMA* VI 396) she has instead the rare epithet εὐκταῖος.

³⁶ So in *OGI* 28, *MAMA* VI 394, and no doubt in *IGR* IV 739 (above, n. 34), [ἐρέα... μητρὸς] θεῶν Ἀνγδίστεω[ς].

³⁷ Hill, *BMC Lycia etc.*, cvi.

³⁸ See above No. 3, n. 6.

³⁹ Antiochus especially in the district east of Burdur (Sterrett *WE* 403-433 passim), Attalus in the region of Tefenni to the south-west of Burdur (Sterrett *EJ* 40-55 passim, 72-3, 89).

⁴⁰ In this neighbourhood I have noticed it only in the inscriptions of the city near Sütçüler (Karabaulo) identified with Adada (Sterrett *WE* 423, 428, the latter a priest). This city had connexions with Sagalassus, as we see from Sterrett *WE* 419, honouring the Sagalassian Aufidius Coresnius Marcellus (*Pros. Imp. Rom.* 2 A 1383).

The present monument is outstanding among those published here by the quality both of its execution and of its material. A priestess implies a cult; it is probable that there was a sanctuary of Agdistis established in the country in the neighbourhood of Arvalı Köyü, but whether or not it belonged to the city of Sagalassus must remain for the present uncertain.

10. Inv. No. 13. From Arvalı Köyü. Figs. 14, 15.

Rectangular funerary altar 0.65 m. high, 0.27 m. wide, 0.29 m. thick, standing upside down. On the front, two human busts; on the right side, in low relief, a mirror (?); on the left side, an object in the form of a right-angle whose nature is not clear to me. There is no inscription.

The persons depicted on the front are likely to be husband and wife. Hand-mirrors are constantly represented on the tombs of women, as are combs, distaffs and other feminine appurtenances. If this is the explanation of the object on the right side of the stone, the object on the left might be expected to be something pertaining to the husband; but I can offer no suggestion as to its identity.

II. CREMNA

11. Inv. No. 19. From Cremna. Fig. 16.

Small rectangular altar 0.24 m. high, 0.15 m. wide, 0.14 m. thick. Relief in front showing a figure on horseback; the head, surrounded by abundant curly hair, is turned towards the spectator; the right hand is awkwardly represented resting on the horse's hind-quarters, the left hand apparently on the horse's head; a cloak flows from the rider's shoulders. The other three sides are plain, and there is no inscription.

The horseman here shows none of the attributes of any of the equestrian deities of Anatolia; I take it that the stone is a tombstone, and the person depicted is the dead man.

12. No Inv. number. From Girmi. Fig. 17.

Small rectangular altar 0.31 m. high, 0.23 m. wide, 0.18 m. thick; shallow saucer-shaped depression in the upper surface. On the front, an exceedingly crudely executed relief showing a male

head and shoulders; over the left shoulder is a caduceus, suspended apparently by faith alone. The other three sides are plain, and there is no inscription.

From the presence of the caduceus we infer that the figure represents Hermes; but nothing else about it is characteristic of Hermes, or indeed of anyone else. There appears to be a short pointed beard under the chin, but the wretched quality of the execution makes it impossible to be sure of this.

13. No Inv. number. From Cremna. Fig. 18.

Lower part of a small rectangular altar 0.22 m. high, 0.16 m. wide, 0.14 m. thick. Inscription on the front, otherwise plain.

[ἡ δεῖνα]
[.]έωνι
[ἄ]νδρι
[μ]νήμης
χάρ<ι>ν

This stone makes an addition (admittedly undistinguished) to the scanty epigraphy of Cremna; it has no other interest whatever.

III. CIBYRA

14. Inv. No. 7. From Bayır Köyü. Fig. 19.

Round pillar 1.20 m. high, 0.45 m. in diameter. Garlands in relief all round; on the front, in low relief, a bench or table above which appear three human busts; arched overhead. Inscription below. Published by V. Bérard in *BCH* XVI (1892) 439, no. 82, with no fewer than five errors.

Εὐτυχος δ[ο]ῦλος Τρωίλου
Μουσαίου ἀνέστηεν
ἑαυτὸν καὶ τὴν γυναῖκα
Νανναν ζῶντας καὶ
5 Εὐτυχον τὸν υἱὸν τελευτή-
{τη}σαντα ἐτῶν ιβ'
μνήμης καὶ φιλοστοργίας
χάριν

The text in *BCH* has: l.4, Ἄνναν; ll.5-6, τελευτήσαντα{ς} ἐτῶν ιθ' ;

1.8, ἐνεκεν. None of these errors is important, but collectively they inspire doubts as to the reliability of Bérard's texts in general.

For the formula ὁ δεῖνα ἀνέστησεν ἑαυτὸν see Robert, *Etudes Anatoliennes* 393, where examples are collected from this part of Anatolia, including the present inscription.

Bayır Köyü is about one and a half hours south of Çavdır, and some 20 km. ESE of Cibyra.⁴¹ It lies at the eastern extremity of Cibyratid territory; the monuments at Çavdır are all of the type characteristic of Cibyra; a little to the east, at Dengere, the style begins to change, and at Osmankalfalar, on the lake of Söğüt, they are of an altogether different type, characteristic of northern Lycia and the Milyas.

15. No Inv. number. 'From the neighbourhood of Cibyra'. Fig. 20.

Large phallus-stone 1.83 m. high, 0.77 m. wide at the base.

Unfortunately I could obtain no information as to the circumstances under which this stone was found, nor as to the exact place of its discovery. For phallus-stones in general, and their significance, see the recent article 'Phallos' in *RE*. I may note that in 1953 I saw two fragmentary stones of this kind in the village of Osmankalfalar, where they are set up over a fountain. They were stated to have come from a featureless spot in the hills an hour to the west, that is not far from Dengere; whether this may be the source of our present stone is of course quite uncertain.

IV. DISTRICT OF TEFENNI

16. Inv. No. 9. From Belenli (ancient Olbasa), east of Tefenni. Fig. 21.

Rectangular altar 0.63 m. high, 0.31 m. thick. Reliefs on all four sides: in front (Fig. 21), a damaged female figure, her hair falling in tresses over her shoulders, dressed in a long robe, holding to her side an object somewhat resembling an enormous sea-shell; on the back, a bunch of grapes; on the right side, a ring with disc in the centre; on the left, an ear of corn. There is no inscription.

⁴¹ The name is given by Bérard as Baimdir, and the village is in fact called Bayındır on the GS map, Elmalı sheet.

The female figure on the front appears to be a deity, but I cannot recognise her, nor do I understand the nature of the object at her left side. Of the symbols on the other sides of the stone, the grapes and the ear of corn may indicate a nature-goddess, but they are hardly sufficiently significant to suggest an identification.

17. Inv. No. 14. From Gebren. Fig. 22.

Votive altar 0.57 m. high, 0.33 m. wide, 0.22 thick. Relief showing the god mounted on a horse which proceeds at a sedate pace to the right; the saddle is clearly depicted, secured by a strap passing under the horse's tail. In his right hand he holds a trident, in his left the bridle, which also is clearly shown. His head and body are turned, as usual, towards the spectator. Inscription above and below the relief. The other sides are plain.

[ὁ δεῖνα]
 Με [νε]-
 λά ου
 (relief)
 Ποσιδῶνι
 εὐχὴν

The associations of Poseidon with the horse and with the trident are of course familiar; but the deity here represented is not to be considered purely as the Greek god. He is rather one of the numerous local Anatolian horseman deities, who by reason of real or fancied resemblances was given the name of the Greek Poseidon. Other representations of him are known. One is on a monument from Iconium, published in *JRS* XIV (1924) 29, no. 8, and Robert⁴² recognised a second on a stele from Kağlıcık (Kağlıcık, Kalcık) in the neighbourhood of Tefenni. The appearance of our present monument from the same region⁴³ is a striking confirmation of Robert's conclusion. We may note also a 'cippus' seen by Collignon at Karamanlı and published in *BCH* II (1878) 173, no. 5, with the inscription Δάμας Μήνιδος Διφίλο[υ] θεῶ ἐπηκόω Πο[σ]ιδῶνι εὐχὴν: Collignon observes, 'le basrelief qui devait figurer sur le cippe, et pour lequel une place avait été ménagée, n'a jamais été sculpté'. It can

⁴² *Hellenica* III 64, n. 2, q.v.

⁴³ Gebren lies 9 km. north, and Kağlıcık 7 km. east, of Karamanlı.

now hardly be doubted that it would have represented Poseidon on horseback. This deity's Anatolian name is not revealed by any monument yet discovered.

The name Menelaus is fairly common; in the immediate neighbourhood I note Sterrett *EJ* 65, at Tefenni.

V. BURDUR (?)

The two following monuments came to the Municipal Building from other parts of Burdur itself, but it is by no means assured that this is their original provenience.

18. Inv. No. 8. From the Gazi Ilkokulu. Fig. 23.

Funeral altar 0.85 m. high, 0.43 m. in maximum width, with relief showing two human busts, one male, with bare arms, the other female, both the faces destroyed. Upper surface plain. Inscription above and below the relief.

[- -] ΙΔΔΙΟC Καλλιικλ[έος]
 Πανταλέοντος γο-
 νοῦσιν ἰδίοις μνήμης
 (busts)
 χάριν

I cannot recover the first name in l.1. We have apparently another example of the grandfather's name not preceded by the article τοῦ: see above No. 3, n. 6. In l.3 the spelling γονοῦσιν for γονεῦσιν is of course familiar in inscriptions of late date. The mother's name was evidently not mentioned. The name Pantaleon is reasonably common in this region; see for examples Sterrett *EJ* 168, *WE* 319, 336, 344.

19. Inv. No. 20. 'Found in Burdur.' Figs. 24, 25, 26.

Rectangular votive altar 0.40 m. high, 0.23 m. wide, 0.22 m. thick, the upper part damaged. Reliefs on all four sides. (a) In front (Fig. 24), a standing figure wearing a bonnet apparently equipped with two flaps standing out horizontally; across the shoulders and the upper part of the chest is a garment, of which the remainder seems to be held up in the left hand, twisted into a double loop and hanging in folds; the rest of the body appears to be nude. In the right hand is an indistinct object of trapezoidal shape. Inscription

below, mostly destroyed. (b) On the right side (Fig. 25), an eagle standing erect, with wings open and pointing downwards; the head is destroyed. (c) On the left side (Fig. 26), a female figure with long tresses, seated on a throne; her right hand rests on a round object surmounting the upright of the throne. (d) On the back, a throne or table, largely destroyed. Of the inscription I read only

[ἔ]πηκρόω

The effacement of the inscription is much to be regretted, as it evidently contained the name of this interesting deity (Fig. 24), who seems to be new. His Anatolian character is evident. Of his three attributes—the bonnet, the curiously twisted drapery, and the object in the right hand—the first two are, so far as I know, unparalleled, and the third is not certainly identifiable; nevertheless, taken together, they are undoubtedly reminiscent of Hermes as he is frequently represented. The garment, twisted into a double loop and suspended by the left hand, has a rough likeness to the caduceus. The bonnet or cap, though not strictly similar to the petasus worn by Hermes, at least brings our deity into the comparatively restricted category of those who affect some form of headgear⁴⁴. And the object in the right hand may very well be the purse which Hermes normally carries in this position. On these grounds, and until further evidence appears, it seems not unlikely that we have here an Anatolian deity assimilated to the Greek Hermes; for his local name we must await the discovery of other stones.

The female figure on the left side of the stone (Fig. 26) is in some ways suggestive of Cybele, who is normally represented sitting; the round object under her right hand may be intended for the patera, which is one of her regular attributes.⁴⁵ But Cybele's lions are not in evidence, and it is safer to reserve judgment.

⁴⁴ Men also belongs to this class, but nothing else about our figure is in the least suggestive of Men. On the other hand, the cap is not unlike that worn by Hermes on a stone from Burdur now in the museum at Antalya (Robert, *Hellenica* IX, Pl, VII, 4).

⁴⁵ Her hand appears to be resting on rather than holding the round object; but the relief is so damaged that it is hard to be sure.

VI. PROVENIENCE UNKNOWN

20. No Inv. number. Fig 27.

Stele (?) reused as a Moslem tombstone, 0.55 m. high, 0.26 m. wide, broken on the right. The lower part of the inscription has been removed when the stone was reused; the right upper portion is broken away.

[.] ΙΚΑΘΑ[- -]
 θεσκελο[- -]
 νον μη[- - -]
 [.]τερον [- - -]
 ὄνομ' Ι[- - -]
 θάνατον [- - -]
 ἀρχηγεί [- - -]
 - - - - -

We have apparently the débris of a metrical epitaph of very late date. How much is missing is quite uncertain, since it is unknown how much of the stone was trimmed away for reuse. In l.5 the apostrophe is marked on the stone.

VII. I include here two stones at present preserved in the Gazi İlkokulu at Burdur. No information was forthcoming as to their provenience.

21. Large block tapering towards the top, 0.85 m. high, 0.54 m. wide at the top, 0.68 m. at the bottom, 0.59 m. thick. Round hole and lead-channel in the upper surface. Inscription badly worn away; letters 19-25 mm. high.

Πολέμω[ν - - - - -]
 Πολέμωνος ΙΙΙ]- - - - -
 [.]CO [. .] σύνβιος αὐτοῦ ΕΙ [- - ἀνέ]-
 [στη]σεν μετὰ τῶν τέκνων μ[νή]-
 μης χάριν

22. Upper part of a rectangular block 0.27 m. high, 0.55 m. wide, 0.55 m. thick. The upper moulding, on which the inscription presumably began, has been cut away. Letters 25-30 mm. high.

[ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος τοῦ]
καὶ Γιλλίωνος καὶ Δη-
μητρία γυνὴ αὐτοῦ ἑαυ-
τοῖς ἀνέθηκαν

The rather uncommon name Gillion is explained by Bechtel (*Hist. Personennamen* 477) as meaning 'young': cf. νεογιλός (νεογιλός). But in this word the meaning 'young' seems to come rather from the first part of the compound, νεο-, and the name may be better explained by a gloss in Hesychius: γιλός· ἑτερόφθαλμος. See Hesychius ed. K. Latte (1953) p. 277. The name recurs at Apollonia Pisidiae (Sterrett *WE* 597).

In conclusion, it remains to express my deep gratitude for the willing help afforded me by the Director of Education in Burdur, B. Raif Altınok, and in particular by B. Şadi Balakan, Instructor in History; a number of the photographs here published were kindly taken by him.

BURDUR'DAKİ KABARTMALI VE YAZITLI TAŞLAR

G. E. BEAN

Burada yayımlanmakta olan taşlar, hâlen Burdur Belediye binasında muhafaza edilmekte olup ekserisi bahçe içine dikilerek yerleştirilmişlerdir; bir kısmı ise Belediye deposunda korunmaktadır. Bu anıtlar hem Burdur şehrinden, hem de vilâyetin köylerinden toplanmışlardır. Bir müddet evvel bu kabil taşların Antalya Müzesine gönderilmesi âdet idi, nitekim adı geçen müzede Burdur menşeli müteaddit anıtlar görülür; halbuki şimdi, aşağıda sıralanan taşların mahallî bir müzenin çekirdeğini teşkil ettikleri telâkki edilebilir. Bu ise cidden memnuniyeti muciptir, zira anıtlar asıl yerlerinde muhafaza olunmakla ilgi kazanırlar ve bu kabil taşların inşa malzemesi maksadiyle taşıdıkları faydadan tamamıyla ayrı bir kıymete sahip bulduklarını öğrenen mahallî sâkinlerin gurur ve tecessüslerine bir teşvik hizmetini görürler. Aynı zamanda da şimdiki halleriyle, incelemek istiyen herkesin eline kolaylıkla geçebilecek bir vaziyet iktisap ederler. Anıtlar, hâlen Burdur Belediye binasında muhafaza edilen envanterde kaydedildiği veçhile menşelerine göre coğrafî bir sıraya nazaran gruplandırılmış olup hepsi Roma İmparatorluk devrine aittirler ¹.

¹ Bu makalenin Türkçe metnini hazırlayan Dr. U. Bahadır Alkım'a üstün teşekkürlerimi sunmayı bir borç addedmekteyim. Makalede kullandığım kısaltmalar şunlardır :

<i>AJA</i>	— American Journal of Archaeology.
<i>AM</i>	— Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung.
<i>Annuario</i>	— Annuario della Regia Scuola Archeologica de Atene.
<i>BCH</i>	— Bulletin de Correspondance Hellenique.
<i>BMC</i>	— Catalogue of Greek Coins in the British Museum.
<i>CIG</i>	— Corpus Inscriptionum Graecarum (1825—1859).
<i>Cl. Rev.</i>	— Classical Review.
<i>IGR</i>	— Inscriptiones Graecae ad res Romanes pertinentes (1911—1927).
<i>JHS</i>	— Journal of Hellenic Studies.

I. SAGALASSOS

1. Envanter No. 1. Sagalassos tan (Res. 1.).

Kendisini çok iyi bir surette muhafaza etmiş, meyve girland-lariyle birleştirilen dört maske ile süslü büyük mezar vazosu; altta yaprak yelpazesi vardır. Kapak ayrı olup içinden, mayi kurbanı (libasyon) akıtmak için hazırlanmış 0.11 m. çapında yuvarlak bir delik geçer; bu kapak, kurşunla tespit edilmiş dört demir çengel ile teçhiz edilmiştir; anlaşıldığına göre çengeller kaldırma zincirinin bağlanması içindir; bunlardan ikisi yerli yerinde durmaktadır. Vazo muhtemelen üstü kapalı özel bir mezar içinde durmakta idi, keşfe-dildiği vakit kemikle dolu olduğu söylenir.

2. Env. No. 2, Ağlâsun'dan (Res. 2.).

Küçük bir lâhit veyahut ölü külü muhafazası kapağı, yük.: 0.60 m., uz.: 0.70 m. Kapalı, sivri çatı şeklinde dar ve her iki uça irtifaı az bir alınlık vardır; her bir alınlık kabartma şeklinde küçücük bir insan büstünü ihtiva eder. Kapağın büyük bir kısmı uzanıp yatan, başı kalkık ve sola dönük, ağzı uyanık vaziyette açık bir arslan tara-fından işgal edilmiştir.

Başı, mezarın cephesine doğru dönük uzanıp yatan bir arslan umumî motifi güney-batı Burdur bölgesindeki "Kibyra Tetrapoli-si"nin, yani başında Kibyra bulunan ve Bubon, Balbura ve Oino-anda şehirlerinden mürekkep dört şehir topluluğu arazisinin karak-teristik bir şeyidir. Res. 3 ve 4 de görülen ve bu havalide bulunan bu kabil iki lâhit kapağını mukayese için vereceğim; bunlardan

- JRS* — Journal of Roman Studies.
Kiepert FOA — H. ve R. Kiepert, Formae Orbis Antiqui.
MAMA — Monumenta Asiae Minoris Antiqua (1908—1914).
OGI — Dittenberger, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae (1903—5).
ÖJH — Jahreshfte des Österreichischen Archaeologischen Instituts in Wien.
Ramsay CB — W. M. Ramsay, Cities and Bishoprics of Phrygia (1895).
Ramsay HE — W. M. Ramsay, Historical Geography of Asia Minor (1890).
RE — Pauly-Wissowa, Realencyclopédie.
SEG — Supplementum Epigraphicum Graecum.
Sterrett EJ — J. R. S. Sterrett, Epigraphical Journey in Asia Minor (Papers of the American School at Athens, cilt II, 1888).
Sterrett WE — J. R. S. Sterrett, Wolfe Expedition to Asia Minor (aynı seri yayınlarından, cilt III, 1888).
Sundwall EN — J. Sundwall, Die einheimischen Namen der Lykier (1913).

biri (Res. 3) Oinoanda arazisindeki Girdev gölü kıyısında, diğeri ise Karalitis gölü sahilindeki Manay yanında Asar mevkiinde bulunmaktadı². Tam bir misalin resmi *JHS* LXVIII, s. 57 de yayımlanmıştır. Fakat bunun bizim buradaki anıtımıza benzerliği sadece umumîdir, esasen mezar arslanı Anadolu'da o kadar müteammimdir ki, herhangi bir yakın bağılılığın kabul edilmesine lüzum dahi yoktur³.

3. En. No. 3, Ağlâsun'dan (Res. 5).

Yüksek yuvarlak sütun, yük.: 1.35 m., çapı: 0.42 m.; üst yüzeyinde yuvarlak bir delik ve kurşun oluğu vardır. Yazıt üst kenara yakın olup bir *tabula ansata* içindedir; harf yük.: 20-25 mm.

Γης Μολητος με-
 τὰ τῆς ἐγγόνου Γης
 καὶ Μανου Μολη-
 τος υἱοῦ ἀνέθηκαν
 5 τὸν ἄνδρα αὐτῆς
 Μολην καὶ Καλλι-
 κλῆν τὸν υἱὸν μνή-
 μης ἔνεκεν

Altta ve *tabula ansata* dışında :

Κόμων Βιάνορος Ἀλιασεος
 10 ἡργάσεται

Tercümesi : “*Moles'in* kızı *Ges*, kız torunu *Ge(s)* ve *Moles'in* oğlu *Manes* ile birlikte, (bu anıtı) zevci *Moles'e*, ve oğulları *Kallikles'e* hâtrâ vesilesiyle rekzetti. —*Bianor'un* oğlu *Aliasos'lu Komon* (anıtı) yaptı.”

² Bu mevkiin adı muhtemelen *Eukereia* yahut buna benzer bir isim idi: *Εὐκερείτης* yer adı civarındaki bir mezarlıkta bulunan bir taş üzerinde görülür (Heberdey-Kalinka, *Bericht über zwei Reisen* I, s. 9, No. 25). Karalitis (=Söğüt) gölü bölgesi Romalılar devrinde Balbura'ya ait bulunmakta idi; bu keyfiyet 1894 de Kozâğacı'da bulunmuş olan bir yazıttan (Heberdey-Kalinka, *ayn. esr.*, s. 10, No. 30) belli olmakta ve 1953 de tarafımca bulunmuş ikinci bir yazıt tarafından da teyid edilmektedir.

³ Meselâ Sterrett Burdur doğusundaki Isaura bölgesi dolayları için aşağıdaki fikri ileri sürer: *WE*, s. 106:“Arslanın, Isauria'da bulunan her çeşit mezar ve lâhitler üzerinde bir tasvir zarureti olarak telâkki edilmiş olması anlaşılmaktadır”. Anadolu Arslan-mezarları hk. bk. Robert, *Etudes Anatoliennes*, s. 394-397.

Γης burada hem nominativus (sat. 1) hem de genitivus (sat. 2) olarak geçmektedir. Genitivus'u Γης olan Γη adı Anadolu'da münteşir bir isimdir. Genitivus'u Γηδος olan Γης adına ise çok daha ender rastlanır⁴. Buradaki yazıttan anlaşıldığına göre her iki isim (yahut ismin her iki şekli) aynı ailede görülmektedir.

Sat. 9 da sanatkârın imzası ilgi çekicidir, ALIACEOC okunuşu vâzih ve kesin olup iki şıktan biri düşünülebilir :

1) Benim bildiğime göre başka yerden tanınmıyan bir *Aliases* şahıs adının genitivus'u olabilir, böylece *Bianor*'un babasını ve *Komon*'un da dedesini gösterebilir. Bu gibi ahvalde τού harfi tarifi normal olarak dedenin adının evveline ilâve edilir⁵; fakat Pisidia'nın bilhassa bu bölgesinde umumiyetle bu harfi tarif terkedilmektedir⁶.

2) *Aliasos* adlı bir şehir veya kasaba adından teşkil edilmiş bir *ethnikon* olabilir; yalnız —εός *ethnikon*-eki yerine oldukça müteammim yanlış imlâ şekli ile— εός eki kullanılmıştır. Son derece karanlık olmasına ve hakkiki mevkiinin kesin bir surette tayin edilememiş bulunmasına rağmen, gerçekten *Aliasos*⁷ isminde bir yer adı malûmdur; burası herhalde Sagalassos'tan bir hayli uzakta bulunuyordu⁸. Bu iki imkândan, isabet derecesi, malûm yer adı olan *Aliasos* lehine fakat gayri malûm *Aliasos* şahıs adının aleyhinedir.

Maamafih münakaşayı mucip teferruat da mevcuttur. Burdur bölgesinde heykeltraş *Komon*'un başka iki imzası daha malûmdur. Bunlardan birinde heykeltraş kendi imzasını şöyle yazar⁹ : Κόμων

⁴ Meselâ dativus halinde: Γηδι, *MAMA* I 263; Kibyra yakınındaki Dengere menseli olup henüz yayınlanmamış bir mezar yazıtında genitivus hâlinde: Γηδος. Sterrett *EJ* 162'de -- γήση 'Ανιδος? εαυτῆ κτλ suretinde yayınlar, kendisinin bu yazıtının aşağıdaki şekilde tamamlanabileceğini tahmin etmekteyim: Γης Μανιδος εαυτῆ κτλ.

⁵ Dedenin adına değil, fakat şüphesiz babasının adına uyduğunu kabul etmek şartıyla.

⁶ Bk. *JHS* LXXII (1952), s. 118. Aşağıda No. 8, 9 ve 18 de diğer misallere sahip olduğumuz anlaşılmaktadır.

⁷ Bu şehir adı hakikatte *Aliassos* şeklindedir, değişik oluşu önemsizdir.

⁸ *Aliassos* yalnız "Kudüs İtinereri"nde mukayyettir, bu İtinererde bu şehir *Ancyra* (=Ankara)'nın 46 mil uzağında, *Arche la is* (=Aksaray) istikametine giden yol üzerinde gösterilmiştir. Bk. *JHS* XIX (1899), s. 105, burada şehirimiz şüphe ile Avşar köyünün yanına yerleştirilmiştir; ayrıca bk. Ramsay, *HG*, s. 254; R. Kiepert, *FOA*, VIII, s. 14.

⁹ *AJA* (1886), s. 268; Ramsay, *CB* I, s. 339, No. 189; Burdur'un takriben 18 km. güneyindeki Gâvur Ören'de.

'Αλαστεος ἡργάσεται; diğeri ise ¹⁰ Κόμων Βιάνορος ἡργάσεται suretindedir. Tıpkı 'Αλιασεος'da olduğu gibi aynı şüphe 'Αλαστεος için de varittir: yani bu bir *patronymikon* mudur, yoksa bir *ethnikon* mudur? Diğer halde, yani 'Αλιασεος şikkında olduğu gibi, *Alastes* şeklinde bir şahıs adı başka yerlerden malûm değildir, halbuki *Alastos* adlı bir şehir veya kasaba iki yazıt tarafından teyit edilmektedir ¹¹, ve *Alastos* mevkiinin Burdur'un güney-batısında ve Tefenni'nin kuzey-doğusundaki Lysis vadisinin bir yerinde kâin olduğu anlaşılmaktadır ¹². Ramsay, *AJA* (1886), s. 263 de bu kelimenin *patronimikon* olması lehinde temayül göstermiş ve hiç şüphesiz komşu *Alastos* şehri ile ilgili olmasına rağmen "Αλάστεος burada ihtimal babanın adının genitivus'u olup bir mekân sıfatı değildir" demişti; halbuki aynı müellif *CB I*, s. 339 da şöyle yazar: "Αλαστεός 'Αλαστεύς yerine yazılmış bir eyâlet leçhesi gibi gözükmemektedir, krş. σκυτεός yerine kullanılmış olan σκυτεός, *St'* (=Sterrett), *EJ* 41A, 20. Artistin adı ile birlikte geldiği zaman kelime bu anlamda tefsir edilmeli ve başka yerlerde görülmiyen bir *Alastes* şahıs adının garip bir genitivus'u suretinde açıklanmamalıdır". Sanatkârın adı ile birlikte *Αλαστεός* yazılınca, kelimenin böyle bir tefsire tâbi tutulmasını icabet-tirecek hiçbir sebep görünmemektedir; bu not Ramsay'in o anda-kini görüşünü desteklemek için alecele yapılmış *ad hoc* açıklamalarından biri gibi gözükmemektedir ¹³. Sundwall (*EN*, s. 48), 'Αλαστης'i bir şahıs adı olarak kabul etmektedir ¹⁴. Robert (*Hellenica IX*, s. 41, not 5) bu hususta hiçbir karar vermez, bununla beraber kendisinin

¹⁰ *BCH III* (1879), s. 337, No. 7, "Burdur dolaylarında" denilmektedir; Ramsay, *CB I*, s. 337, No. 174; *Annuario VI - VII* (1923—1924), s. 450, No. 172. Burdur'dan Baladız'a giden yol üzerindeki bir mezarlıktan. Her iki yazıt da Robert, *Hellenica IX*, s. 40-41'de iktibas edilmiştir.

¹¹ Bu her iki yazıt da Tefenni'nin güneyindeki Karamanlı'da bulunmuştur :

a) *BCH II* (1878), s. 173; Sterrett, *EJ*, s. 78; Ramsay, *CB I*, s. 307, No. 114; burada aşağıdaki kayıt zikredilmiştir: Μ. Καλπούρνιος Ἐπίνευκος μισθωτῆς τῶν περὶ Ἀλαστον τόπων

b) *CIG III*, s. 4366 x; *BCH II* (1872), s. 262; Ramsay *CB I*, s. 307, No. 115, burada, aşağıdaki ibareye sahip bulunduğumuz anlaşılmaktadır: οἱ ἐν Ἀλάσ- [τω] παραφυλακῆται.

¹² Ramsay *CB I*, s. 321; R. Kiepert *FOA VIII*, s. 10.

¹³ Κόμων Βιάνορος imzası (yk. bk. nt. 10) bunu cerhetmeğe kâfidir.

¹⁴ Sundwall, müennes şahıs adı olan 'Αλαστα 'ı da kaydeder. 'Αλαστος *MA-MA IV* 134 'te geçmektedir.

aynı görüşe mütemayil olduğu anlaşılmaktadır. Burdur bölgesinde, hepsinde sanatkârın *patronymikon*'unun ilâve edildiği fakat kendi isminden sonra yalnız *ethnikon*'un görülmediği daha başka dört sanatkâr imzası tanıdığımız için ¹⁵ 'Αλαστεος'un *patronymikon* olarak telâkki edilmesi şüphesiz tercihe şayan görünmektedir. Bununla beraber, faraza 'Αλαστεος *ethnikon* olsun; bu takdirde *Alastos* ve *Aliasos*'un, aynı yer adının değişik şekilleri olduğuna inanabilir miyiz ki, üç heykeltraşımız biribirinin aynı olabilsin? Bu şekil hal tarzı bana şahsen pek gayri cazip gelmektedir, binaenaleyh buna hiç ihtimal vermemeyi tercih etmekteyim ¹⁶. Acaba yazıtın hakkâki 'Αλαστεος yerine 'Αλιασεος yahut 'Αλιασεος yerine 'Αλάστεος yazarak bir hatâ mı işlemiştir ¹⁷? Bu şık da muhtemelen tavsiyeye şayan değildir. Bu sebepten, kabule en yakın görünen netice şudur: Burdur dolaylarında *Komon* adlı iki heykeltraş mevcut olup bunlardan biri *Alastes*'in, diğeri ise *Bianor*'un oğludur ki, bir ihtimal eseri olarak bu sonuncu (*Bianor*'un oğlu *Komon*) *Aliasos*'lu olabilir. *Komon* Anadolu'da sık sık geçen bir ad olduğu için ¹⁸, bu isim aynılığı daha az itiraza şayandır. Nasıl olursa olsun, sanatkârımızın *BCH* III, s. 377 de geçen (yk. bk. not 10) *Κόμων βιανωρος* ile aynı olduğunu tesbit hususunda bir güçlük mevcut olmayıp bunların aynı olmasında şüphe yoktur ¹⁹.

Komon tarafından vücade getirilmiş olan asıl sanat eseri kaybolmuştur; ihtimal bu, —irtibat deliği ve kurşun kanalının gösterdiği gibi—, sütunun üzerinde durmakta idi. Heykelin tabiatıyla *Moles* ve *Kallikles*'i tasvir ettiği tahmin edilebilir; fakat âşikâr surette görül-

¹⁵ Bu sanatkârların imzaları Robert tarafından toplanmıştır, bk. *Hellenica* IX, s. 40-41.

¹⁶ Bununla beraber Ramsay (*HG*, s. 426, krş. s. 398), *Alastos*'un, *Notititae*'lerde *Palaeopolis*'in müteradifi olan *Alieros* (*Aleeros*, *Aleuros*) ile aynılığını tahmin etmeye hazırды. Eğer Ramsay kitabemizi tanımış olsaydı *Aliasos*'u, mutavassıt bir şekil olarak iddiaya kalkışabilirdi.

¹⁷ Yazıtı kopye edenin yanlışlık yapmış olması hususunda tahmin yürütme niyetinde değiliz; 'Αλαστος okuyuşu yalnız Ramsay'in kopyesine dayanmaktadır, bu taş Gâvur Ören'de başka hiçbir kimsenin görmemiş olduğu anlaşılmaktadır, bununla beraber bundan şüphelenecek bir delil de mevcut değildir.

¹⁸ Krş. Robert, *Etudes Anatolinnes*, s. 392.

¹⁹ Mamefih bu keyfiyet mutlak olarak kesin değildir. Diğer iki imza (bk. nt. 15) *Τρωίλος Τυδέως* 'Αρνέστου *Τρωίλος* 'Αρνέστου *Τυδέως* olup bunların bir sanatkârlar ailesinin fertleri olduğu anlaşılmaktadır. *Komon* ve *Bianor* adlarını taşıyan buna benzer bir aile de mevcut olabilir.

düğü gibi, iki heykelin sığması için yer yoktur, tâ ki bu heykeller küçücük ölçekte yapılmış olsun; anıtın asıl şekli ise farazî kalmalıdır.

4. En. No 4, Ağlâsun'dan (Res. 6).

Dörtgen şeklinde mezar sunağı, yük.: 1.17 m., gen.: 0.53 m., kal.: 0.53 m., üst dört köşesinde birer akroter vardır. Ön cephede, kabartma halinde, çok tahrip görmüş iki figür tasviri mevcut olup anlaşıldığına göre bunlardan biri erkek, diğeri ise kadındır; sunağın sağ cephesinde bir üzüm salkımı, sol cephesinde de bir çelenk vardır; arka cephe boş bırakılmıştır. Öndeki figürlerin üzerindeki yazıt :

Πόπλιος Σεύθου τὸν
βωμὸν ἐποίησεν
Κρατέρῳ ἀδελφῷ
μνήμης χάριν

Tercümesi : “*Seuthes oğlu Publius bu sunağı biraderi Krateros'un hâtrası için yaptı.*”

Bu yazıtta, ilgi çeken mühim nokta, Güney Anadolu'nun başka yerinde de gayri malûm olmıyan me'nus Trakya adı *S e u t h e s*'in görülmesi keyfiyetidir. Pisidia'daki Trakyalılar bilhassa iki kaynaktan malûmdur :

a) Pisidia ve Frigya sınırlarında, Sagalassos'un 50 küsur km. kadar kuzeyindeki Apollonia (= Uluborlu) meskûkâtında ve yazıtlarında Ἀπολλωνιαστῶν Λυκίων Θράκων Κολωνῶν²⁰ kelimeleri görülür. Bundan da, bazı Trakyalıların, muhtemelen kıdemli ordu mensubini olarak, Apollonia'da Roma İmparatorlarından biri tarafından iskân edildiği anlaşılmaktadır²¹. Bu meskûkât ve yazıtlar M.s. II. yüzyılın ikinci nihayetinden daha eski değildir, buradaki anıtımız da muhtemelen bu tarihten daha eskiye gitmemektedir.

b) Pisidia'da Trakyalıların ikinci bir iskânının, Beyşehir gölünün kuzey ucundaki ovada, yani Κιλλίον πεδίων'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu, L. Robert tarafından *Villes d'Asie Mineure*, s. 235-236 da gösterilmiştir; burada L. Robert, *AJA* (1932), s. 452-453 de W. M.

²⁰ Meselâ *CIG* II, Add. 2811 b, III 3969, 3970; *BMC Lycia etc.* 202-203.

²¹ Bu, Treuber tarafından teklif edilen görüş olup (*Geschichte der Lykier*, s. 31-33) Hill tarafından da kabul edilmiştir (*BMC Lycia etc.*, CIV-CV); ayrıca bk. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, s. 411, nt. 10 ve aş. bk. nt. 22.

Calder tarafından yayımlanan Μοκάπορις ve Δορζίνθης gibi Trakya adlarının ve bir de [Θ]ράκων Κολωνῶν zikrini ihtiva eden bazı yazıtların tefsirini tashih etmektedir²².

Sunak, P u b l i u s tarafından biraderi K r a t e r o s için rekzedilmiştir, kabartmadaki erkek figürü belki K r a t e r o s'u tasvir etmektedir. Kadın figürünün teşhisi ise belli değildir; bunun K r a t e r o s'un zevcesi olması mümkündür.

5. En. No. 5, Ağlasun'dan, estempaj (Res. 7).

Dörtgen şeklinde mezar sunağı, yük.: 1.63 m., gen.: 0.60 m., kal.: 0.55 m., her dört cephede birer alınlık ve akroter vardır. Başka bir süs olmayıp yazıt pek fena işlenmiştir, satırlar ufki değildir, harf yüksekliği 25-40 mm. arasında değişmektedir.

Νανας Μενεκλέ-
ος Μενεκλε[ῖ] 'Α-
πολλωνίου τῷ πα-
τρὶ αὐτῆς μνεί-
ας χάριν

Tercümesi : “Menekles kızı Nanas (bu anıtı) babası, Apollonios oğlu Menekles'in hâtrası için (rekzetti).”

Satır 3 de, ου satırın üstüne sonradan ilâve edilmiştir.

N a n a s, diğer bir çok Anadolu isimleri gibi²³, hem erkek hem de kadın olarak görülür. Bk. Sundwall *EN*, s. 165, bu adın *femininum*'u için ayrıca krş. *MAMA*, VI, s. 126=Robert, *Carie* II, s. 195, No. 111.

6. En. No. 6, Ağlâsun'dan (Res. 8).

Dörtgen şeklinde blok, yük.: 0.64 m., gen.: 0.34 m., kal.: 0.18 m., bir kemer ile üstten birleştirilmiş iki pâyve arasında sakallı bir erkek figürü vardır.

Üzerinde herhangi bir yazıt mevcut olmadığı için bu anıtın kesin mahiyeti hakkında fikir serdetmek müşküldür. Kabartmada görülen erkek figürü, adak anıtlarında rastlanan bazı Zevs tasvir-

²² Bu son vaziyet ve Robert'in (*adg. yr.*) itirazı vesilesile Prof. Calder, harf şekillerinin M. s. 3 cü yüzyılı gösterdiğini bana lütfen bildirdi; Neapolis şehrinin tesisi için kabul edilen eski tarih başka mülâhazalara dayanmaktadır. Bunlar Prof. Calder'in müstakbel bir makalesine mevzu teşkil edecek ve Treuber tarafından teklif edilen görüşün (bk. nt. 21) aksini ispat edecektir.

²³ Meselâ Mas, Mama, Ammias, Aphias, Tatas, Sousous, Abbas gibi.

lerini andırmıyor değildir, meselâ bk. *MAMA* I, No. 5 ve 7; fakat taşın bir mezar taşı olup tasvir edilen şahsın da ölmüş adam olması daha melhuz gözükmetedir.

7. En. No. 10, Ağlasun'dan (Res. 9).

Yuvarlak mezar sunağı, yük.: 0.96 m., çapı: 0.46 m.; üst yüzeyde yuvarlak delik ve kurşun kanalı mevcuttur. Sunak yaprak girlandlariyle süslüdür; ön yüzeyde kıvrık saç bukleleriyle bir erkek tasviri vardır; arka yüzeyde yine öndekine benzeyen ve fakat çok tahribe maruz kalan yine bir erkek başı, sağda ise ayakta duran küçük bir erkek figürü mevcuttur. Sol tarafta ise hemen hemen silinmiş olan ve belki de bir üzüm salkımı veyahut muhtemelen bir boğa başı tasvirini gösteren üçgen şeklinde bir cisim bulunmaktadır. Yazıt yoktur.

8. En. No. 15, Ağlasun'dan (Res. 10, 11, 12).

Küçük adak sunağı, yük.: 0.34 m., üç cephesi kabartmalı. Ön yüzeyde, paltosu omuzlarından savrulan at üstünde Tanrı tasviri (Res. 10); sağ tarafta kanatlı bir *caduceus* tasviri (Res. 11), sol yönde ise mahiyeti şüpheli bir şekil vardır (Res. 11). Yazıt ön yüzeyde olup bir hayli tahrip görmüş üç satırlı taşın üst kısmında, diğer iki satırı ise sunak gövdesindedir.

[- - - - -]
 [- -] MOYZω [- - -]
 [- - -] MHI [- -]
 ἐπιχόω εὐ-
 χή v

Burada tasvir edilen Tanrının M e n olması hususunda, zannıma göre pek az şüphe mevcut olabilir, bu tanrının adı Μην[ι], yazıtın üçüncü satırına tatminkâr bir surette uymaktadır. M e n sık sık at üstünde tasvir edilmiş²⁴ olup ἐπιχόω ünvanını da haizdir²⁵. Fakat

²⁴ Meselâ bilhassa bu bölge için krş. Robert, *Hellenica* IX, s. 40 ve Lev. 2 ve Sagalassos ve Olbasa meskûkâtı üzerinde. Müracaat yerleri için bk. Metzger, *Catalogue des Monuments Votifs du Musée d'Adalia*, s. 49; krş. Robert, *Hellenica* III, s. 60, nt. 3.

²⁵ Bu bölge için krş. *Anuario* VI - VII (1923—1924), s. 448, No. 167—Metzger *ayn. esr.*, s. 48, No. 22, anıt Belenli (Olbasa) menşeli olup ἐπιχόω *epitheton*'u ile M e n at üstünde tasvir edilmiştir.

bu özellikler daha birçok Anadolu tanrılarında da görülür, bu itibarla bir teşhis sebebi sağhyamıyacaktır; M e n 'in kendi hususî atribüleriyle bilhassa omuzları arasındaki hilâl boynuzları, kozalağı ve Frig-külâhı ile tanınması gerekir. Kabartmanın üst kısmı, maalesef bu atribülerin teşhisi veya yokluğunu mümkün kılacak kadar kendisini iyi muhafaza etmiş değildir. Tanrının Frigya-başlığına benzeyen bir çeşit baş giyimi taşıdığı şüphesiz görünmektedir; sağ kolunun ucundaki kalınlık elinde birşey tutuyormuş hissini vermektedir, fakat, şayet olsa dahi, bunun teşhisi mümkün değildir. Maamafih hilâl boynuzlarının ademi mevcudiyeti kesin olarak anlaşıl-maktadır. Bu sonuncu keyfiyet M e n suretindeki bir teşhise açıkca mugayirdir, zira M e n 'in hilâli kendisinin en devamlı ve karakteristik bir şeklidir; bununla beraber M e n 'in arasına hilâlsiz de tasvir edildiği vâkidir ²⁶. Buna göre anıtımızda, M e n 'in diğer tavsiyelerine uymıyan hiçbir şey yoktur, yazıtın üçüncü satırı ise bu teşhis lehine hemen hemen kesindir. Kendisini muhafaza etmiş olan MHI harfleri pek tabîî olarak Mηϣ[ί] ²⁷ şeklinde tamamlanabilir.

Sunağın diğer yanlarındaki sembollerin, kendisine anıtın vakfedildiği Tanrı ile bir ilgisi olduğu şüphesiz beklenebilir. Sağ yüzeyde (Res. 11) kanatlı bir *caduceus* tasviri mevcuttur. M e n 'in *caduceus* ile birlikte tasvir edilmiş olduğunu yalnız bir yerde tanımaktayım, bu da Lydia'daki Koloe (=Kula) menşeli olup Z e v s S a b a z i o s 'a yapılan zarif adak tasviridir (fotoğrafi için bk. "Sabazios" maddesi, Roscher, *Myth. Lex.*, s. 244, Res. 3); ve işte bu halde *caduceus* kanatlıdır. Normal olarak, *caduceus* hiç şüphesiz Hermes'in atribüsüdür; ve eğer burada da öyle olması lâzımsa M e n 'e vakfedilen ve yukarıda zikredilen anıt üzerinde (Robert, *Hellenica IX*, s. 39 v.dd.), taşın bir yüzeyinde Hermes'in tasvir edildiği dikkate şayandır. Anıtımızın sol tarafında mahiyeti bence malûm olmıyan bir nesne (Res.

²⁶ Drexler, "Men" maddesi, Roscher, *Myth. Lex.*; Lesky tarafından da kabul edilmiştir, bk. *RE*, ayn. madde.

²⁷ Aklıma gelen yegâne müteradif kelime [Ἐρ]μῆς'tir, maamafih Hermes, benim bildiğime göre, hiçbir yerde at üstünde tasvir edilmemiştir, *iota* harfinin dativus ile yazılmış olması da mümkün değildir. Bu müteradif kelime hiç şüphesiz nazarı itibara alınmayabilir. Eğer ΜΟΥΖΩ (aş. bk.) harflerini doğru olarak anlıyorsam, kendisinden sonra (şimdiye kadar meçhul) -μῆς[ῶ] gibi bir mahallî sıfat eki gelen Tanrı adı için yer mevcut değildir.

'Ανγδείσει (mahkûk yaprak tasviri)

θεᾶ ἐπηρόω

Βρεισηίς Ἄν-

τιόχου Ἄττά-

(Çelenk kabartması)

5 λου Ἄρσάκου

θυγάτηρ ἰέ-

ρεια ἀνέθη-

κεν

Tercümesi : “*Arsakes* ('in oğlu) *Attalos* ('un oğlu) *Antiochos*'un kızı *rahibe Briseis*, (bu sunağı) dualara cevap veren Tanrıça *Angdeisis*'e ithaf etti.”

Angdeisis, umumiyetle edebî geleneğe dayanarak *Agdistis* suretinde tanınan bir Tanrıça adının birçok değişik şekillerinden biridir³⁰. Bu Tanrıçanın bilhassa vatanı Frigya olup kendisi ve menkıbeleri antik müellifler tarafından bu ülkede tavattun ettirilmiş ve bu Tanrıçaya tevcih edilip —bugüne kadar bulunan— ithafların büyük çoğunluğu da yine Frigya'dan neşet etmiştir³¹; kendisi umumiyetle Tanrılar-anası şeklindeki tecellilerinden biriyle tarif edilir, meselâ Strabo şöyle yazar (X, 469): “Genel olarak Frigya'lılar ve Ida (dağı) etrafında oturan Troya'lılar *Rhea*'yı da tebcil ederler ve ona —Tanrılar-anası, yahut *Agdistis* veya Büyük Frigya Tanrıçası adını vererek— şerefine âyinler tes'id ederler ve bu Tanrıçaya muhtelif yerlerde *Idaia*, yahut *Dindymene*, yahut *Pessinuntis*, yahut *Kybele* gibi mahallî ünvanlar verilir”. Başka kayıtlara göre *Agdistis* dahi mahallî bir ünvanıdır, zira *Agdistis* veya *Agdos*'un Frigya'da *Pessinus*'un üzerinde bir dağ adı olduğu rivayet edilir (Pausanias I, 4, 5). Bu şehir ile Strabo da Tanrıçamızı ilgili görür (Strabo XII, 567): “*Pessinus* bu bölgede en büyük ticaret merkezi olup Tanrılar-anasının çok tebcil edilen bir tapınağına sahiptir; Tanrıça, *Agdistis* adı ile yâdedilmektedir”. Buna mümasil ola-

³⁰ Bu isim muhtelif yazıtlarda görülen şu değişik şekillerine işaret edeceğim: *Agdistis*, *Angdisis* yahut *Angdeisis*, *Angistis*, *Andissis*, *Angdise* yahut *Angdisse*, *Andixis* yahut *Andxis*. *Agdistis* şeklinde bir yazılış ise *OGI* 28 de geçer.

³¹ Bilhassa, *Midas* şehri menşeli olup halen Afyonkarahisar Müzesinde bulunan bir takım adak sunaklarında bu keyfiyet görülür, adı geçen sunaklar *MAMA* VI, 390-399 da, *Agdistis*'i tasvir ettiği anlaşılan bir arkaik heykel parçası (*ayn. esr.* 401) ile birlikte yayınlanmıştır.

rak, müteaddit yazıtlarda *Agdistis*'e *μήτηρ Θεῶν*³² ünvanı verilir; Hesyehios vazıhan şölye der: "Agdistis, Tanrılar-anası ile aynıdır". Maamafih bu, onun mahiyetinin gerçek anlamda asıl telâkiki değildir. Pausanias (VII, 17, 10-12), Pessinus'da câri mahallî efsaneyi anlatır (bu efsaneyi kısmen kısaltarak naklediyorum): Toprak ile Zevs'in tohumundan doğan *Agdistis*, iki cins idi, sonraları ise Tanrılar tarafından dişiliğe irca edildi. Müennes karakteri ile Attes'e âşık oldu, ve Attes, Pessinus'da kıralın kızıyla evlenmek üzere olduğu zaman, *Agdistis* şahsen görüldü ve Attes'in çıldırıp kendi kendini hadım etmesine sebep oldu. *Agdistis*'in, Tanrılar-anası ile aynı olduğuna dair herhangi bir emare mevcut değildir; bu iki Tanrının hiç olmazsa bazan ayrı ayrı telâkiki edilmeye devam ettiği Iconium (Konya) menşeli bir yazıtta görülmektedir, nitekim bu Konya yazıtında bunlar açıkça birbirinden tefrik edilmişlerdir³³. İçinde çoğul halinde *θεοὶ Ἀνγδίστετε*'in görüldüğü başka bir yazıtta bu mesele bir an karışmıştı, fakat şimdi bunun yanlış bir okuyuş olduğu kabul edilmektedir³⁴.

³² Meselâ *CIG* III 3886 (bu yazıt hk. bk. nt. 34), IV 6837; *MAMA* VI, 397; *ayn. esr.* 395 ve 398 de *μήτηρ θεῶν* variantı vardır.

³³ *CIG* III, 3993: *τὴν τε Ἀγγδίστεων καὶ τὴν μ[ητέ]ρα Βοηθητῆν καὶ θεῶν τὴν μητέρα.. καθιέρωσεν.*

³⁴ Frigya'daki Eumeneia (=Işık) menşeli bu yazıtın garip bir hikâyesi vardır. Yazıt ilk defa, Pococke'un bir kopyesine göre *CIG* III 3886 da, 5-6 ncı satırları aşağıdaki şekilde okunarak neşredilmişti: [*καὶ μητρός*] *θεῶν Ἀνγδίστεω[ς]*; böyle bir okuyuş ise müşkülâtı bais olmamakta idi; maamafih aynı zamanda Hamilton da bu taşı görmüştü, Hamilton'un kopyesinde (*Asia Minor* II, s. 470, No. 351) 6 ncı satır *θεῶν Ἀνγδίστεων* suretinde okunmaktadır. Böylece bu okuyuş hem —*qui fuerint Cybele et Alys* notu ile— *CIG* III'ün zeyil kısmında, hem de Dittenberger tarafından *OGI* 28, nt. 2 de kabul edilmişti. Bilginler hakkı olarak bu sürpriz verici metni kabul etme zaruretini hissettiler, zira Hamilton'un bu mesele üzerindeki kararı kesin olup diğerine itirazla (*ayn. esr.* s. 164-165) kendi okuyuşu üzerinde ısrar ediyordu. Aynı anıt P. Paris tarafından bir defa daha görüldü ve *BHC* VIII (1884), s. 237 de yayımlandı, P. Paris, 6 ncı satırda yalnız *ΘΕΩΝΑΝΓΔΙΣΤΕΩ*'u görmüştü. Ondan sonra da bu yazıt asla görülmedi. Ramsay, bunun iki defa beyhude yere peşine düştü, bununla beraber *CB* I, s. 246, No. 88 de [*καὶ μητρός*] *θεῶν Ἀνγδίστεω[ς]* suretinde bir yayınlama ile yazıtı eski okunuşuna irca etti ve bu da *JGR* IV, 739 da kabul edildi. Hamilton hiç şüphesiz hatâ işlemişti; zira kendisi, altıncı satırın nihayetinde hiç kimsenin okumadığı N harfini okumuştü, böyle olunca da vâzih surette okunaklı değildi; Hamilton anıtta hemen onun üzerindeki harfi kopye etmekte de itiraz kabul etmez bir yanlış yapmıştı, kendisi bu harfi N olarak görmüştü, halbuki bu harf mutlak bir kesinlikle Y dir.

Diğer müteaddit hallerde olduğu gibi, Agdistis, başka birçok Tanrıların da ortaklaşa taşıdığı ἐπήκοος *epitheton*'unu haizdir³⁵. Buradaki halde Agdistis, Briseis adlı bir "rahibe"ye raci olup başka yerlerde "rahib"e racidir³⁶. Sağ ve solda tasvir edilmiş olan üzüm ve başaklar alelâde bereket alâmetleri olup bunlar meselâ Sagalassos meskûkâtında da görülürler³⁷. Bu tasvirler Milas şehrinde bulunmuş olan Agdistis'e yapılan ithaflarda mühim bir yer işgal etmezler (*MAMA* VI, 390-399), nitekim *MAMA*'da esas semboller boğa başı ve iki kulplu testi olup üzüm ancak 398-399 No.da ve buğday sapı da 395 No.da tasvir edilmiştir.

Satır 3-5 de Antiochos, Attalos ve Arsakes gibi üç adın hepsinin mi Briseis'in babasına ait olduğu yoksa bunların üç nesil mi gösterdikleri vâzih değildir³⁸. Bu adlar herhalde cazip bir bitaraflıkla Suriye Bergama ve Part kiral hanedanından alınmışlardır. Fakat bu kiralî isimler hiç şüphesiz bu tarihte az ehemiyeti haiz olmakta, hattâ hiç önem taşımamaktadır; Attalos ve Antiochos hakikatte bu bölgede umumiyetle rastlanan isimlerdir³⁹; Arsakes ise çok daha az sık görülür⁴⁰.

³⁵ Krş. 8 ve 19 No.lu yazıtlarımız. Bir θεοὶ ἐπήκοοι listesi O. Weinreich tarafından *AM* (1912), s. 1 v.dd. da verilmiştir, fakat malzeme şüphesiz o zamandan beri vâzî surrette artmıştır. Weinreich, Agdistis için mahaz olarak yalnız *OGI* 28i gösterir; ilâve ediniz: *Cl.Rev.* XIX (1905), s.306=*AJA XXXI* (1927), s.28-29=*SEG* VI, 392 (anıt, Lykaonia'da Konya'nın 35 km. kadar kuzeyinde) kâin Sızma menseli olup dört yüzeyinde de kabartmaları haiz bir sunaktır; sunak, a) Ἀπόλλωνι Σώζοντι, b) Ἀνγδίσι ἐπηκόω, c) Ἡ[λί]ου, d) μητρὶ Ζιζιμμηγῆ'ye ithaf edilmiştir). Midas şehri menseli bir takım ithaflarda Agdistis, ἐπήκοος değildir, maamafih bir tek halde (*MAMA* VI, s. 396) ἐπήκοος yerine ender olan εὐκταῖος *epitheton*'unu haizdir.

³⁶ Meselâ *OGI* 28, *MAMA* VI, 394 ve hiç şüphesiz *IGR* IV 739 (yk. nt. 34)de: [ἐρέα..... μητρὸς] θεῶν Ἀνγδίστεω[ς].

³⁷ Hill, *BMC Lycia etc.*, CVI.

³⁸ Yk. bk. No. 3, nt. 6.

³⁹ Antiochos adına bilhassa Burdur'un doğu bölgesinde (Sterrett *WE*, 403-433, sık sık), Attalos adına ise Burdur'un güney-batısındaki Tefenni dolaylarında (Sterrett *EJ*, 40-55 sık sık, 72-73, 89) rastlanır.

⁴⁰ Bu civarda Arsakes adını yalnız Sütçüler (Karabaulo) yakınında olup Adada suretinde teşhis edilen (Sterrett *WE*, 423, 428; 428 deki bir rahibin adıdır) bir şehrin yazıtlarında görmüş bulunmaktayım. Adada şehrinin Sagalassos ile münasebeti mevcuttu, nitekim Sterrett *WE*, 419 da gördüğümüz yazıtta Sagalassos'lu Aufidius Coresnius Marcellus'a (Pros. Imp. Rom.2 A 1383) hürmet gösterilmektedir.

Bu anıt, burada yayınladığımız diğer anıtlar arasında gerek işçilik kalitesi ve gerek malzemesi bakımından emsalsizdir. Bir rahibe, bir külte delâlet ettiğine göre Arvalı köyü dolaylarında tesis edilmiş olan bir *Agdistis Tapınağının* mevcudiyeti muhtemeldir, fakat böyle bir tapınağın Sagalassos şehrine ait olup olmadığı şimdilik şüpheli addedilmelidir.

10. En. No. 13, Arvalı köyünden (Res. 14-15).

Dörtgen şeklinde mezar sunağı, yük: 0.65 m., gen.: 0.27 m., kal.: 0.29 m., halen yerinde başaşağı durmakta olup burada çevrilerle basılmıştır. Ön yüzeyde iki insan büstü; sağda, alçak kabartma halinde ayna (?); solda ise mahiyeti bence vâzih olmıyan dik aç şeklinde bir nesne vardır. Yazıt mevcut değildir.

Ön yüzeyde tasvirleri yapılan şahıslar muhtemelen karı-koca olabilirler. El aynaları, upkı tarak, öreke ve kadınlara ait diğer eşya gibi kadın mezarlarında sık sık tasvir edilmişlerdir. Eğer ayna, taşın sağında ki cismin izahı ise, solda ki nesnenin kocaya ait birşey olması ümit edilebilir, maamafih bu soldakinin teşhisi için herhangi bir tahmin ileri sürmiyeceğim.

II. KREMNA

11. En. No. 19, Kremna'dan (Res. 16).

Küçük dörtgen şeklinde sunak, yük.: 0.24 m., gen.: 0.15 m., kal.: 0.14 m. Öndeki kabartma at üstündeki bir figürü göstermektedir; süvarinin bol kıvrıkcık saçlı başı seyirciye doğru dönük olup sağ eli atın sağrısına dayalı bir şekilde acemicesine tasvir edilmiştir, sol elinin ise atın başı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Sunağın diğer üç yüzeyi boş olup herhangi bir yazıt yoktur.

Buradaki suvari, Anadolu'nun atlı Tanrılarından hiç birinin atribülerini göstermemektedir; bu itibarla taşı, bir mezar anıtı, tasvir edilen şahsı da ölü adam olarak telâkki etmekteyim

12. En. No. yok, Girmi'den (Res 17)

Dik dörtgen şeklinde küçük sunak, yük : 0.31 m , gen 0.23 m., kal.: 0.18 m., üst yüzeyde fincan tabağı şeklinde derin olmıyan bir çukur vardır. Cephede gayet kaba bir surette işlenmiş olup bir erkeğin baş ve omuzlarını tasvir eden bir kabartma mevcuttur; erkeğin sol omuzunda düşmesine mâni olacak hiçbir şeyi haiz bulunmıyan bir *caduceus* görülmektedir.

Caduceus'un mevcudiyetinden, bu figürün *Hermes*'i temsil ettiği neticesini çıkarıyoruz; bununla beraber *caduceus*'ten başka hiçbir şey burada *Hermes*'in ve hattâ başka herhangi bir kimsenin karakteristiğini vermemektedir. Buradaki figürün çenesinin altında sivri kısa bir sakal varmış gibi görünmektedir, maaafih acınacak bir derecede olan işçilik kalitesi bunun mahiyetinin kesin olarak tespitini imkânsız kılmaktadır.

13. En. No. yok, Kremna'dan (Res. 18).

Küçük dörtgen şeklindeki bir sunağın alt kısmı, mevcut yük.: 0.22 m., gen.: 0.16 k., kal.: 0.14 m. Yazıt cephede olup diğer yönler boştur.

[ή δεῖνα]

[.]έωνι

[ά]νδρι

[μ]νήμης

χάρ<ι>ν

Tercümesi : "..... zevci eon'un hâturasına."

Bu taş Kremna'nın miktarı çok az epigrafisine —önemsiz olduğu müsellem olmakla beraber— bir ilâve yapmakta, başka herhangi bir ilgi taşımamaktadır.

III. KIBYRA

14. En. No. 7, Bayır köyünden (Res. 19).

Üstüvanî sütun şeklinde, yük.: 1.20 m., çapı: 0.45 m. Çevresi boyunca kabartma halinde girlandlar mevcuttur. Önde, alçak kabartma halinde, üzerinde üç insan büstünün bulunduğu bir sıra veya masa mevcuttur, kabartma çerçevesinin üst kısmı kemerlidir. Yazıt altta olup *BCH XVI* (1892), s. 489, No. 82 de V. Bérard tarafından, beşten aşağı düşmiyen yanlışlarla neşredilmiştir.

Εὔτυχος δ[ο]ῦλος Τρωίλου

Μουσαίου ἀνέστησεν

ἑαυτὸν καὶ τὴν γυναῖκα

Νανναν ζῶντας καὶ

5 Εὔτυχον τὸν υἱὸν τελευτή-

τησαντα ἐτῶν ἰβ'

μνήμης καὶ φιλοστοργίας

χάριν

Tercümesi : “*Mousaios'un oğlu (olan) Troilos'un kölesi Eutykhos, henüz hayatta iken, kendi (sinin) ve zevcesi Nanna'nın, ve oğulları (olup) 12 yaşında ölen Eutykhos'un (bu tasvirini) hâtırta ve muhabbet vesilesi ile rezzettii.*”

BCH'deki metnin 4 ncü satırında Αννα ; 5-6 ncü satırlarında $\text{τελευτήσαντα } \zeta\epsilon\iota\ \acute{\epsilon}\tau\omega\ \nu\ \theta'$; 8 nci satırında da ἔνεκεν okuyuşları mevcuttur. Bu hataların hiçbirisi önemli değildir, fakat bunlar birleşince Bérard'ın metinlerine olan itimat hususunda şüpheler telkin etmektedirler.

$\acute{\omicron}\ \delta\epsilon\iota\ \nu\alpha\ \acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta\sigma\epsilon\nu\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\nu$ formülü için bk. Robert, *Etudes Anatoliennes*, s. 393, burada, Anadolu'nun bu bölgesinden —buradaki yazıt da dahil olmak üzere— misaller toplanmıştır.

Bayırköyü⁴¹ Çavdır'ın 1,5 saat kadar güneyinde ve Kibyra'nın takriben 20 km. doğu-güneydoğusunda olup Kibyra ülkesinin doğu ucunda kâindir; Çavdır anıtlarının hepsi Kibyra anıtlarının karakteristiğini taşırlar, biraz daha doğuda, Dengere'de üslûp değişmeye başlar. Söğüt Gölü kıyısındaki Osmankalfalar'da tamamen değişik tip arz ederek kuzey Lykia ve Milyas karakteristiğini haizdirler.

15. En. No. yok, Kibyra dolaylarından (Res. 20).

Büyük phallos-taşı, yük.: 1.83 m. kaidedeki gen.: 0.77 m.

Maalesef bu taştan ne hangi şartlar altında bulunmuş olduğuna ve ne de kesin buluntu yerine dair bilgi edinmiş değilim. Genel olarak phallos-taşları ve önemleri hakkında RE'deki “Phallos” maddesine bk. Parça halinde, bu çeşit iki taşı Osmankalfalar köyünde 1953 de gördüğüme işaret edebilirim, bu phallos parçaları orada bir çeşmenin üzerine dikilmiş olup Dengere'den uzak olmıyan bir saat kadar batıdaki biçimsiz bir yerden gelmiş oldukları beyan edilir; buradaki taşımızın da menşe yerinin orası olması ihtimali şüphesiz tamamen gayri katidir.

IV. TEFENNİ DOLAYLARI

16. En. No. 9, Tefenni'nin doğusundaki Belenli'den (=eski Olbasa) (Res. 21).

⁴¹ Bu isim Bérard tarafından Bâindir olarak verilmiştir, bazı haritalarda ise Bayındır şeklinde gösterilmektedir.

Dörtgen şeklinde sunak, yük.: 0.63 m., gen.: 0.31 m., kal.: 0.31 m. Dört yüzeyinde de kabartma mevcuttur; önde (Res. 21), saçları bukleler halinde omuzlarına düşen, uzun elbiseli, yan tarafına doğru âdeta cesim bir deniz kabuğunu andıran bir cisim taşıyan harap olmuş bir kadın figürü vardır. Arka yüzeyde bir üzüm salkımı; sağ yüzeyde, merkezinde bir kursu havi bir halka; solda ise bir buğday başağı kabartması mevcuttur. Yazıt yoktur.

Öndeki kadın figürünün bir Tanrıça olduğu anlaşılmaktadır, fakat ne Tanrıçayı teşhis edebilmekte ve ne de kendisinin sol tarafındaki cismin mahiyetini anlayabilmekteyim. Taşın diğer yüzeylerindeki sembollere gelince: bunlardan üzüm ve buğday başağı bir Tabiat-Tanrıçasına delâlet edebilir, maamafih herhangi bir teşhisin ileri sürülmesi hususunda bunlar kâfi derecede bariz olmaktan uzaktırlar.

17. En. No. 14, Gebren'den (Res. 22).

Adak sunağı, yük.: 0.57 m., gen.: 0.33 m., kal.: 0.22 m. Cephedeki kabartma, sakin bir yürüyüşle sağa doğru ilerliyen at üzerindeki bir Tanrıyı göstermektedir; atın eğeri vâzih olarak tasvir edilmiş olup kuyruğun altından geçen bir kayış ile emniyete alınmıştır. Suvari-Tanrı sağ elinde üçlü bir yaba, sol elinde ise, yine tasviri vâzihan görülen dizgini tutmaktadır; başı ve vücudu, âdet olduğu veçhile, seyirciye dönüktür. Üstte ve altta yazıt mevcuttur, diğer yüzeyler boştur.

[ὁ δεῖνα]
Με [νε]-
λά ου
(kabartma)
Ποσειδῶνι
εὐχίην

Tercümesi : “*Menelaos oğlu (. falan) dan bir adak (vecibesi olarak) Poseidon'a.*”

Poseidon'un atla ve üçlü yaba ile birleştirilmesi hiç şüphesiz malûmdur, maamafih burada tasvir edilmiş Tanrının saf bir Yunan Tanrısı olarak telâkki edilmemesi gerekir. Bu, müteaddit mahallî Anadolu atlı Tanrılarımdan biri olup gerçek veya muhayyel benzerlikleri sebebiyle kendisine Yunan tanrısı Poseidon'un adı verilmiştir. Bu Tanrının başka tasvirleri de bilinmektedir. Bunlardan biri Ikonion

Res. 1 — Mezar vazosu
(Sagalassos'tan).

*Fig. 1 — Funerary vase from
Sagalassus.*

Res. 2 — Lâhit (Sagalassos'tan).

Fig. 2 — Sarcophagus from Sagalassus.

Res. 3 — Arslanlı mezar (Girdev Gölü).

Fig. 3 — Lion Tomb at Girdev Gölü.

Res. 4 — Arslanlı Mezar (Manay Asarı).

Fig. 4 — Lion Tomb at Manay Asarı.

Res. 5 — Mezar sütunu
(Sagalassos'tan).

Fig. 5 — Funerary pillar from
Sagalassus.

Res. 6 — Mezar sunağı
(Sagalassos'tan).

Fig. 6 — Funerary altar from
Sagalassus.

Res. 7 — Mezar sunağı (Sagalassos'tan).

Fig. 7 — Funerary altar from Sagalassus.

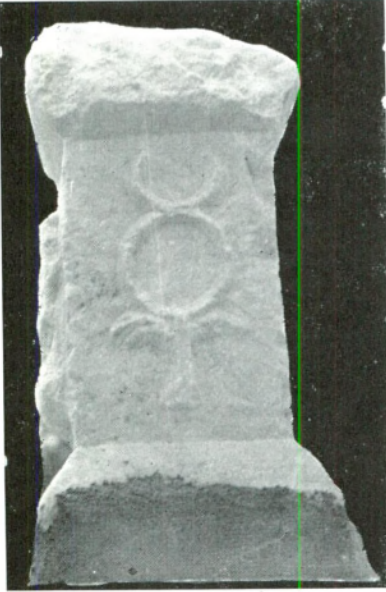
Res. 8 — Mezar anıtı
(Sagalassos'tan).
Fig. 8 — Funerary altar from
Sagalassus.

Res. 9 — Mezar sunağı
(Sagalassos'tan).
Fig. 9 — Funerary altar
from Sagalassus.

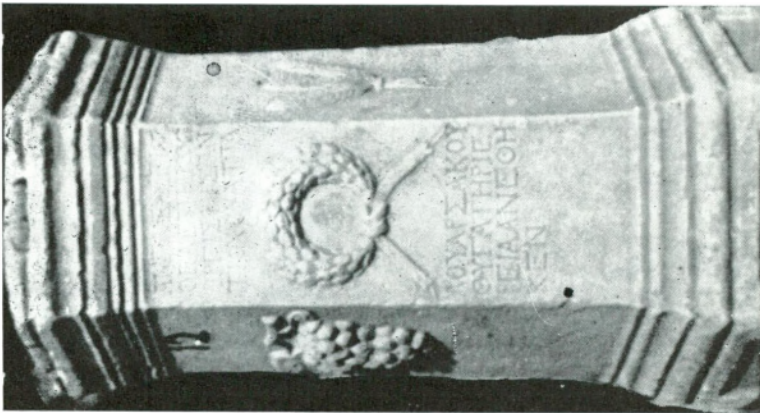
Res. 10 — Adak sunağı
(cephce, Sagalassos'tan).
Fig. 10 — Votive altar
from Sagalassus (front).

Res. 11 — Aynı adak sunağının
sağ yönü.
Fig. 11 — Votive altar from Sagalassus
(right side).

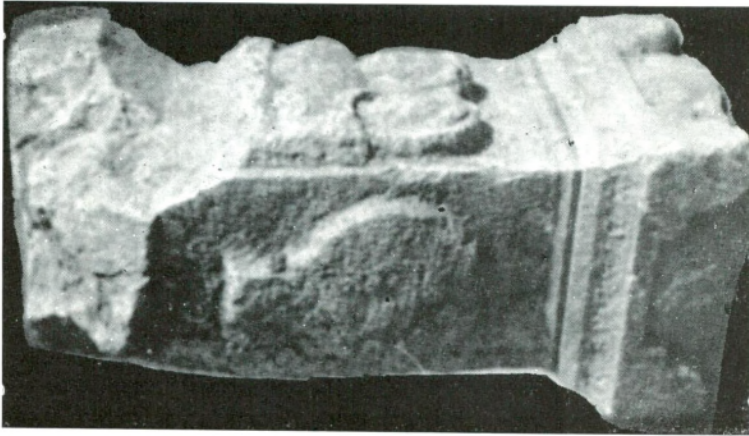

Res. 12 — Aynı adak sunağının
sol yönü.
Fig. 12 — Votive altar from Sagalassus
(left side).

Res. 13 — Adak sunağı (mermerden, Sagalassos).

Fig. 13 — Votive altar of marble from Sagalassus.

Res. 14 — Mezar sunağı (Arvalı Köyünden).

Fig. 14 — Funerary altar from Arvalı Köyü.

Res. 15 — Mezar sunağı (Arvalı Köyünde).

Fig. 15 — Funerary altar from Arvalı Köyü.

Res. 16 — Mezar sunağı
(Kremna'dan).

*Fig. 16 — Funerary altar from
Cremna.*

Res. 17 — Adak sunağı
(Kremna'dan).

Fig. 17 — Votive altar from Cremna.

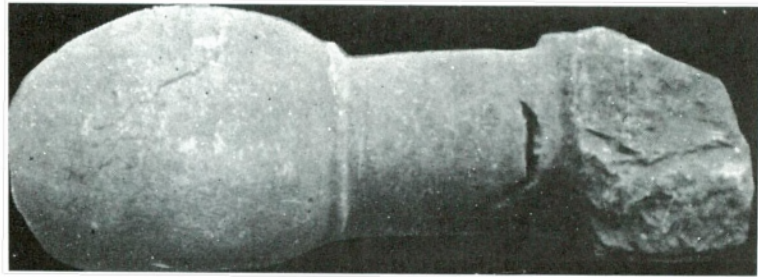
Res. 18 — Mezar sunağı
(Kremna'dan).

*Fig. 18 — Funerary altar from
Cremna.*

Res. 19 — Mezar sütunu
(Bayır Köyünden).

*Fig. 19 — Funerary pillar from
Bayır Köyü.*

Res. 20 — Phallos-taşı (Kıbyra dolaylarında).

Fig. 20 — Phallus-stone from the district of Kıbyra.

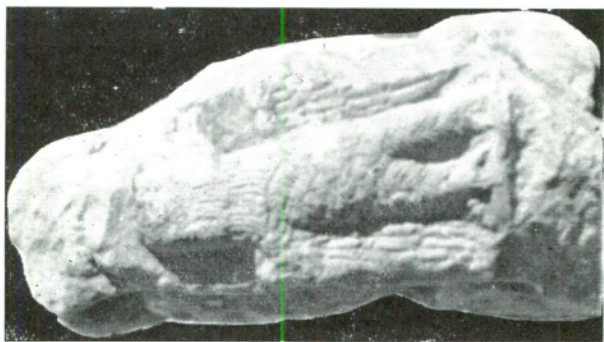
Res. 21 — Adak sunağı (Olbasa'dan).

Fig. 21 — Votive altar from Olbasa.

Res. 22 — Adak sunağı (Gebren'den).

Fig. 22 — Votive altar from Gebren.

Res. 25 — Aynı adak sunağının
sağ yönü.

Fig. 25 — *Votive altar from Burdur*
(right side).

Res. 24 — Adak sunağı (cephce,
Burdur'dan)

Fig. 24 — *Votive altar from Burdur*
(front).

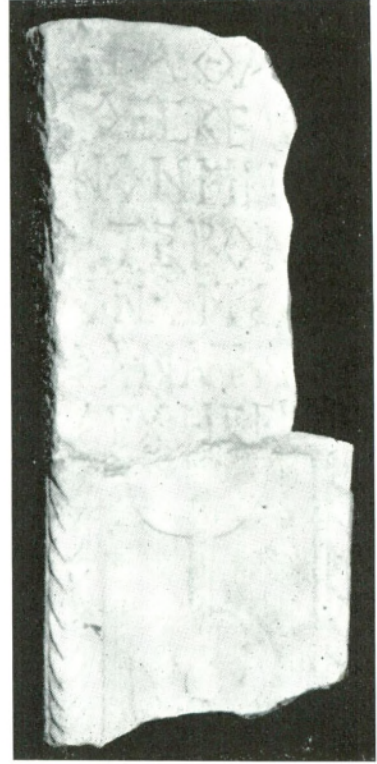

Res. 23 — Mezar sunağı (Burdur'dan).

Fig. 23 — *Funerary altar from Burdur.*

Res. 26 — Aynı adak sunağının
sol yönü.
Fig. 26 — *Votive altar from Burdur*
(left side).

Res. 27 — Müslüman Kabristanında
bir mezar taşı olarak yeniden kullanılmış
olan bir mezar steli (?).
Fig. 27 — *Funeral stele (?) reused as a*
Moslem tombstone.

menşeli olup *JRS* XIV (1924), s. 29, No. 8 de yayımlanmıştır. L. Robert de ⁴² bir ikincisini Tefenni dolaylarındaki Kağlıcık (Kağlıcık, Kalcık) menşeli bir stel üzerinde teşhis etmiştir. Buradaki anıtımızın aynı bölgeden zuhur etmiş olması ⁴³ Robert'in çıkarmış olduğu sonuç için kuvvetli bir teyittir. Collignon tarafından Karamanlı'da görülüp *BCH* II (1878), s. 173, No. 5 de aşağıdaki yazıtla birlikte yayımlanan bir "cippuss"a da işaret edebiliriz: $\Delta\acute{\alpha}\mu\alpha\varsigma$ $M\eta\nu\iota\delta\omicron\varsigma$ $\Delta\iota\phi\acute{\iota}\lambda\omicron[\upsilon]$ $\theta\epsilon\omega\tilde{\nu}$ $\acute{\epsilon}\pi\eta\rho\acute{\alpha}\omicron\phi$ $\Pi\omicron[\sigma]\iota\delta\omega\tilde{\nu}\iota$ $\epsilon\upsilon\chi\eta\nu$; Collignon şöyle bir müşahede de bulunur: " 'cippus' üzerinde tasvir edilmesi gereken ve böyle bir tasvir için de yer hazırlanmış olan alçak kabartma hiç işlenmemiştir": eğer işlenseydi artık hiç şüphe yok ki binmiş Poseidon tasviri yapılmış olurdu. Bu Tanrının mahallî Anadolu'lu adı şimdye kadar keşfedilmiş herhangi bir anıt tarafından açığa vurulmuş değildir.

M e n e l a o s adı oldukça müteammimdir; yakın dolaylardaki Tefenni menşeli yazıta da rastlanan bu ad için bk. Sterrett, *EJ*, no.65.

V. BURDUR (?)

Aşağıdaki iki anıt Burdur'un diğer kısımlarından Belediye binasına getirilmişlerdir, ancak bu, onların ilk menşe yerinin burası olduğunu hiç de tazammun etmez.

18. En. No. 8, Gazi İlkokulunda (Res. 23).

Mezar sunağı, yük.: 0.85 m., âzamî gen.: 0.43 m., iki insan büstünü musavvir kabartma mevcuttur; bunlardan biri erkek olup çıplak kolludur, diğeri ise kadındır, her ikisinin de yüzleri haraptır. Üst yüzey boştur. Yazıt, kabartmanın üst ve altında bulunmaktadır.

[- -] $\text{I}\Delta\Delta\text{I}\text{O}\text{C}$ $\text{K}\alpha\lambda\lambda\iota\kappa\lambda[\acute{\epsilon}\omicron\varsigma]$
 $\text{P}\alpha\upsilon\tau\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$ $\gamma\omicron-$
 $\nu\epsilon\omicron\upsilon\sigma\iota\nu$ $\iota\delta\acute{\iota}\omicron\iota\varsigma$ $\mu\nu\eta\mu\eta\varsigma$
 (büstler)
 $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\nu$

Tercümesi : "Pantaleon'un oğlu (olan) Kallikles'in oğlu iddi-os ('dan), ebeveyninin hâturasına."

⁴² *Hellenica* III, s. 64, nt. 2'deki bu noktaya bk.

⁴³ Gebren, Karamanlı'nın 9 km. kuzeyinde, Kağlıcık ise 7 km. doğusunda kâindir.

Satır 1, deki ilk ismin ne olduğunu istihraç edememekteyim. Kendisinden önce τοῦ harfi tarifi gelmiyen Büyükbaba adına dair diğer bir misalin daha mevcudiyeti anlaşılmaktadır, yukarıya 3 No.lu yazıtta ait Not 6 ya bk. Satır 3 de, γονεῦσιν yerine γονεοῦσιν imlâsı hiç şüphesiz geç devir yazıtlarında rastlanan bir keyfiyettir. Annenin adı zikredilmemiştir. P a n t a l e o n adı bu bölgede oldukça müteammimdir, misaller için bk. Sterrett, *EJ*, no. 168; *WE*, no. 319, 336, 344.

19. En. No. 20, 'Burdur'da bulunmuştur' (Res. 24, 25, 26).

Dörtgen şeklinde adak sunağı, yük.: 0.40 m., gen.: 0.23 m., kal.: 0.22 m., üst kısım haraptır. Dört yüzeyinde de kabartma vardır.

a) Önde (Res. 24), ayakta duran bir erkek figürü mevcut olup başında, dışarıya doğru ufki vaziyette üstten taşmış iki saçaklı bir başlık taşıdığı anlaşılmaktadır. Omuzların ve göğüsün üst kısmında bir elbise bulunmakta, elbisenin artan kısmının çifte bir ilmik halinde ve kıvrımlarla asılı vaziyette sol el ile kaldırılmış gibi gözükmemektedir; vücudun geri kalan kısmının çıplak olduğu sezilmektedir. Sağ elde trapez şeklini andıran gayri vazih bir cisim vardır. Yazıt altta olup büyük bir kısmı tahribe maruz kalmıştır.

b) Sunağın sağ yüzeyinde (Res. 25), açık ve aşağıya doğru mütevveccih kanatları haiz ayakta duran bir kartal mevcut olup bunun başı harap olmuştur.

c) Sol tarafta (Res. 26), uzun saç örgülerine malik olan ve bir taht üzerinde oturan bir kadın figürü görülmektedir; bu figürün sağ eli, tahtın yan kenarı üzerinde duran yuvarlak bir cisme dayalıdır.

d) Arka yüzeyde ise, pek fazla tahrip görmüş bir taht veya masa tasviri bulunmaktadır. Alttaki yazıttan sadece aşağıdaki kelimeyi okumaktayım :

[ἐ]πηκόω

Yazıtın kazınarak bozulmuş olması pek esef vericidir, zira taşın, yeni olduğu anlaşılan bu enteresan Tanrının (Res. 24) adını vaktiyle ihtiva etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tanrının Anadolu'lu karakteri vazihdir. Üç atribüsünden —bone, garip bir şekilde katlı kumaş-elbise sağdaki cisim— ilk ikisinin paraleli, benim bildiğime göre, mevcut değildir; üçüncü atribü ise kesin olarak teşhis edilememektedir, maamafih hepsi birlikte ele alınacak olursa bunlar, şüphesiz,

Hermes'in sık sık tasvir edildiği veçhile hâtıra bakiyeleridir, Çifte yuvarlak halinde katlı olup sol ele asılı duran elbise, âdeta *caduceus*'u kaba bir şekilde andırır. Bone veya başlık, Hermes tarafından giyilen *petasos*'a her ne kadar sıkı bir surette benzemiyorsa da Tanrımızı hiç olmazsa herhangi bir baş kıyafeti taşıyan ⁴⁴ nisbeten mahdut Tanrılar grubuna dahil kılmaktadır.

Sağ elindeki cisim ise, pekâlâ Hermes'in normal olarak bu vaziyette taşıdığı kese olabilir. Bu sebepler dolayısıyla daha yeni deliller zuhur edinceye kadar, burada Yunan Hermes'ine tahavvül etmiş olan bir Anadolu Tanrısına sahip olduğumuz gayri muhtemel görülemez, bu Tanrının mahallî adının tesbiti için diğer taşların keşfini beklememiz gerekmektedir.

Taşın sol tarafındaki kadın figürü (Res. 26) bazı bakımdan, normal olarak oturur vaziyette tasvir edilen Kybele'yi andırmaktadır; sağ elinin altındaki yuvarlak cisim ise, bu Tanrıçanın carî atribülerinden biri olan "patera"nın tasviri için niyet edilmiş olabilir ⁴⁵. Fakat Kybele'nin arslanları burada mevcut değildir, bu itibarla hüküm verme hususunda beklemek daha emin olur.

VI. MENŞELERİ BİLİNMIYEN YAZITLAR

20. En. No. yok (Res. 27).

Sonraları bir Müslüman mezar taşı olarak tekrar kullanılan stel (?), yük.: 0.55 m., gen.: 0.26 m., sağ tarafı kırıktır. Taş, yeniden kullanıldığı zaman yazıtın alt kısmı kazanmıştır; üst sağ kısım ise koparılmıştır.

[.] IKAΘA[- - -]
 θεσκελο[- - -]
 νόν μη[- - -]
 [.]τερον[- - -]
 5 ὄνομ' I[- - -]
 θάνατον [- - -]
 ἀρχηγε I [- - -]

⁴⁴ M e n d e bu gruba dahildir, ancak figürümüzde Men'i ima edecek başka hiçbir şey mevcut değildir. Diğer taraftan, başlık Burdur menşeli olup hâlen Antalya Müzesinde duran (Robert, *Hellenica* IX, Lev. VII, 4) bir anıt üzerindeki Hermes tarafından giyilen başlığa benzemez değildir.

⁴⁵ Tanrıçanın eli, yuvarlak cismi tutmaktan ziyade onun üzerinde sakin bir şekilde durur gibi gözükmektedir; maamafih kabartma o kadar bozuktur ki bundan emin olmak müşküldür.

Bu yazıtta pek geç pir devre ait vezinli bir mezar kitabesinin enkazı sezilmektedir. Ne kadar bir kısmın eksik olduğu tamamen meçhuldür, zira tekrar kullanmak için taşın ne kadarının yok edildiği belli değildir. Satır 5 de apostrof taş üzerine işaretlenmiştir.

VII.

Buraya, hâlen Burdur'da Gazi İlkokulunda muhafaza edilmekte olan iki anıtı daha idhal ediyorum. Bunların neşet yerleri hakkında hiçbir malûmat verilmemektedir.

21. Ucuna doğru gittikçe daralan büyük blok, yük.: 0.85 m., uc gen.: 0.54 m., kaide gen.: 0.68 m., kal. 0.59 m. Üst yüzeyinde yuvarlak delik ve kurşun oluğu vardır. Yazıt fena halde aşınmıştır, harf yük.: 19-25 mm.

Πολέμων[ν - - - - -
Πολέμωνος III[- - - - -
[.] CO[- -] σύνβιος αὐτοῦ EI [- -άνέ]-
[στη]σεν μετὰ τῶν τέκνων μ[νή]-
μης χάριν

Tercümesi : “ Polemon Polemon'un oğlu.....
zevcesi E..... (bu mezarı) çocukları ile birlikte hâtıra ve-
cibesi olarak rekzetti.”

22. Dörtgen şeklindeki bir bloğun üst parçası, yük.: 0.27 m., gen.: 0.55 m., kal.: 0.55 m. Yazıtın muhtemelen başlamış bulunduğu üst kısım kırıktır. Harf. yük.: 25-30 mm.

[ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος τοῦ]
καὶ Γιλίωνος καὶ Δη-
μητρία γυνὴ αὐτοῦ ἔαυ-
τοῖς ἀνέθηκαν

Tercümesi : “Gillion dahi tesmiye edilen (..... oğlu) ve
zevcesi Demetria (bu anıtı) kendilerine ithaf ettiler”

Nisbeten gayri müteammim olan Gillion adı Bechtel tarafından “genç” anlamı verilerek açıklanmıştır (*Hist. Personnamen*, s. 477): krş. νεογιλλός (νεογιλός). Fakat bu kelimedede “genç” anlamı daha ziyade mürekkep kelimenin birinci elemanından neşet etmiş gibi gözükmemektedir ve bu şahıs adı Hesychios'da rastlanılan bir *gloss* ile daha iyi açıklanabilir : γιλός· ἑτερόφθαλμος : Yani tek gözlü. Bk. Hesychios, Latte neşr. (1953), s. 377. Bu ad aynı zamanda Apollonia Pisidia'de geçer (Sterrett, *WE*, 597.)

Son olarak, bana bahsettikleri değerli yardımdan dolayı Burdur Millî Eğitim Müdürü Bay Raif Altınok'a ve bilhassa Tarih Öğretmeni Bay Şadi Balakan'a derin şükranlarımı arzermeyi bir vazife telâkki ediyorum; burada yayınlanmış olan fotoğrafların büyük bir kısmı Bay Ş. Balakan tarafından çekilmiş bulunmaktadır.

KONYA'DA BULUNAN YENİ BİR LÂHİD

Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

1951 senesi Haziran ayında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğrencileri ile yaptığımız bir tetkik seyahatinde son merhale olarak Konya'ya uğramış ve bu önemli kültür merkezinin eski eserlerini yakından görmek fırsatını elde etmiştik. Bu arada yeni baştan İplikçi camiinde tasnif ve tertip edilmiş olan Arkeoloji Müzesini, değerli müdürü Bay Zeki Oral'ın rehberliği altında, gezerken bundan takriben iki sene önce Konya'da bulunmuş bir lâhid dikkat nazarımı çekmişti. Bu enteresan eserin neşri için bana lüzumlu malûmatı veren sayın Zeki Oral'a teşekkür etmeği bir borç sayarım.

Muhtelif cephelerden alınmış resimlerini (res. 1-3) dercettiğimiz lâhid Konya'da İhsaniye mahallesinin 414 numaralı sokağında, Nefise Şen Yıldırım'a ait 12 numaralı evin bahçesinde kuyu kazılırken 3 metre derinlikte görülmüştür. Bunun üzerine 25 Ağustos 1949 da Müzeler idaresi keyfiyetten haberdar edilmiş, icabeden ter-tibat alındıktan sonra lâhdin etrafı açılmış ve lâhdin uzun mihver-i ile doğu-batı istikametinde durduğu görülmüştür. Kuyudan ilk önce lâhdin evvelce iki parçaya ayrılmış olan kapağı çıkarılmış, bu suretle açılan lâhid teknesinin içinde kalın bir çamur tabakasına ve bunun içinde bir hayli insan kemiğine rastlanmıştır. Lâhid kuyudan vinçle çıkarılmış ve 30 Ağustosta müzeye nakledilmiştir.

Mermerden yapılmış olan lâhid halen müzede 700 envanter numarasını taşımakta, kaidesi ve yan cidarları dikdörtgen şeklinde bir tekne ve semerdam şeklinde bir kapaktan ibaret bulunmaktadır. Teknenin uzunluğu 2.19, genişliği 1.09, yüksekliği 0.85 metredir. Kapağın uzunluğu 2.39, genişliği 1.29, azamî yüksekliği 0.40 metreyi bulmaktadır.

Teknenin kaidesinde basit silmeli bir kısım vardır. Bunun üzerinde kenarları silmeli şeritlerle tahdit edilmiş dikdörtgen panolar vücuda getirilmiş, bunların içine kenarları yine silmeli eşkenar dörtgenler (mainler) oturtulmuş, köşelerdeki üçgen sahalar ise kabartma şeklinde yaprak, çiçek ve sebze motifleri ile doldurulmuştur. Lâhdin

esas uzun cephesinde (res. 1) çerçevesi kitabe levhası ve bu levhanın sağında ve solunda ikişer pano vardır. Kısa taraflarda ikişer (res. 2), arka cephede ise dört pano mevcuttur.

Semerdam şeklindeki kapağın üzerinde kabartma olarak 0.40 metre genişliğinde yassı kiremitler (*tegulae*), bunların faslı müstereklerini örten ince uzun ve uçlarına doğru hafifçe genişleyen kiremitler (*imbrices*), bunların ağızlarında ise arslan başı şeklinde antefiks'ler gösterilmiş bulunmaktadır. Mahya kiremitleri de yine kabartma olarak tebarüz ettirilmiştir. Kapağın balık sırtı şeklinde iki tarafa meyilli üst sathı kısa taraflarda üçgen alınlıklar meydana getirmektedir. Alınlıkların ortasında basit silmelerle çevrilmiş çukur üçgen bir saha ve bu sahanın ortasında göbekli bir kalkan, köşelerde ve üstte üzerleri işlenmemiş akroterler görülmektedir (res. 2). Kapağın teknenin üzerine oturtulmasını kolaylaştırmak için kısa taraflarda birer, uzun taraflarda ise ikişer tane dörtgen çıkıntı vardır.

Lâhdin esas uzun cephesinde, 0.44 x 0.40 m. eb'adında çerçevesi levhanın içinde 9 satırlık yunanca bir kitabe vardır (res. 3). Harf yüksekliği 3 santimetredir.

Φούτιος Αἴλιος Μαρ-
τύρις ζῶν φρονῶν
κατεσκεύασεν τὴν
σορὸν ἑαυτῶ καὶ Αἰ-
5 λία Ζόη γυναικί αὐ-
τοῦ ὅς δε ἂν ἕτερ-
ος ἐπιβιάσῃται
ὑποκείσεται τῶ
ταμείῳ (δηνάριᾳ) βφ'

Tercümesi: "Phutios Ailios Martyris tam şuurlu olarak yaşarken lâhdi kendisi ve karısı Ailia Zoe için yaptırdı. Başka bir kimse (lâhde) bir tecavüzde bulunacak olursa vergi dairesine 2500 denar ödeyecektir."

Bu lâhid Konya'da münferit kalmamakla beraber, oldukça nadir bir Anadolu lâhid tipini temsil etmesi bakımından önemlidir. Bu lâhde pek fazla benzeyen diğer bir lâhde Konya'da Sahip Ata mes-cidi portalının sol tarafında minare kaidesinde rastlıyoruz. Burada çeşme yalağı olarak kullanıldığı anlaşılan bu lâhdin uzunluğu 2.245,

yüksekliği 0.90 ve derinliği 1.13 metredir (res. 4-5).¹ Esas cephesinde, içinde yazı bulunmayan çerçevesiz kitabe levhasının sağında ve solundaki dikdörtgen panoların içinde eşkenar dörtgenler bulunmakta, bunların üzerinde Medüz başları göze çarpmaktadır. Köşelerde kuş, yunusbalığı v. s. gibi motifler yer almıştır. Kısa taraflarda, aynen bizim lâhidde olduğu gibi, iki büyük pano, köşelerde nebatî motifler vardır.

Laodikeia Kombusta (Yorgan Lâdik) civarında Suverek'te bulunmuş olan benzer bir parça kitabe levhasının sağında ve solunda birer pano, bunların içinde rozetlerle süslü eşkenar dörtgenler ihtiva etmekte, fakat Konya lâhidlerine nazaran daha sathî ve itinasız bir işçilik göstermektedir.²

Belki ileride Konya dolaylarında yapılacak araştırmalarda aynı gruba dahil başka benzer parçalar bulmak mümkün olacaktır. Belki de aynı tip lâhidler benim göremediğim eserlerde neşredilmiştir. Fakat bukabil lâhidlerin çok olmadığı, binaenaleyh Konya lâhdinin nadir bir tipi temsil ettiği söylenebilir.

Konya lâhdinde tekne ile kapağını ayrı ayrı gözden geçirmek lâzımdır. Tekne silmeli pano taksimatı ile hiç şüphesiz bir tahta sandukayı, kapak ise kiremitleri, akroter ve antefiks'leri ile bir mâbed yahut bir ev damını taklit etmektedir. Binaenaleyh burada aynı eserde, esasında birbirile ilgisi olmaması gereken iki unsurun, yani tahta sanduka ile arşitektonik ev damı unsurlarının birleştirilmiş olduğuna şahit oluyoruz. Lâhid, teknesi bakımından, oldukça nadir bir gruba girmekle beraber kapağı bakımından iyi bildiğimiz bazı lâhid gruplarına bağlanmaktadır. Bu kapak şeklinin en yakın benzerlerini bugünkü Antalya etrafında, muhtelif teraslar halinde Toroslardan denize doğru alçalan düzlüklere tekabül eden eski "Pamphylia" bölgesinde, buluyoruz. Perge (Murtuna) şehrinin batı mezarlığında 1946 senesinde yaptığım araştırmalar ve kazılarda hemen hemen aynı şekilde bir kapak ihtiva eden bir lâhde rastlanmıştır (res. 6).³

¹ Bu lâhdin resmini Konya Selçuk âbidelerinden bahseden muhtelif eserlerde bulmak mümkündür. Meselâ bk. F. Sarre, *Konia, Seldschukische Baudenkmäler* (Berlin, senesiz), lev. XI.

² *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* I. Edited by W. M. Calder (Manchester 1928), s. 109, not. 205.

³ Arif Müfid Mansel-Aşkıdıl Akarca, *Perge'de kazılar ve araştırmalar - Excavations at Researches at Perge* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından: V. seri, no. 8), Ankara 1949, s. 7 v.d.

Kazı raporunda 7A numarasını taşıyan ve madalyon taşıyan Eros'lar ve Nike'lerle süslenmiş olan bu lâhdin kapağında aynı kiremitler, antefiks'ler ve bunların altında aynı dörtgen çıkıntılar görülmekte, kısa taraflarda alınlıklar içinde aynı göbekli kalkana rastlanmaktadır.⁴ Aradaki fark Perge kapağında akroterlerin işlenmiş ve alınlığın üst çerçevelerinin altına bir dişli şerit ilâve edilmiş olmasına inhisar etmektedir.

Bukabil kapakları ihtiva eden lâhidler asrımızın en büyük lâhid mütehasıslarından Prof. Rodenwaldt tarafından "Pamphylia lâhidler grubu" olarak gösterdiği bir seriye izafe edilmiştir.⁵ Rodenwaldt'ın vücutte getirdiği listede Anadolu'nun güney ve güney-batı kıyılarında bulunmuş eserlerden⁶ başka İtalya'da bulunan, fakat oraya Anadolu'dan ihraç edilmiş oldukları anlaşılan lâhidler de vardır. Biz Perge'deki kazılarımız neticesinde Rodenwaldt'ın bazı faraziyelerini teyid etmeğe, aynı zamanda 10 eser ihtiva eden Rodenwaldt'ın listesine mukabil 21 eserden müteşekkil yeni bir liste ortaya koymağa muvaffak olduk.⁶ Yalnız "Pamphylia" lâhidlerinin hakikaten bu bölgede imâl edilip edilmediği halen üzerinde durulacak bir mesele teşkil etmektedir. Esasen Rodenwaldt bu lâhidlerin yapılmasında bazı sabit büyük atölyeler yanında seyyar taşçı ustalarının faaliyetlerinin de hesaba katılması gerektiğini beyan etmektedir.⁷ Şu halde Konya lâhdinin güney bölgelerinden gelmiş bir taşçı ustası tarafından yapıldığını, bu ustanın kapağa kendi ülkesinde revaçta olan bir şekil verdiğini, fakat teknenin tezyinatı için, herhalde lâhid sahibinin arzusunun uyararak, Konya bölgesine mahsus olduğu anlaşılan bir tezyinat sistemi kabul ettiğini söyleyebiliriz.

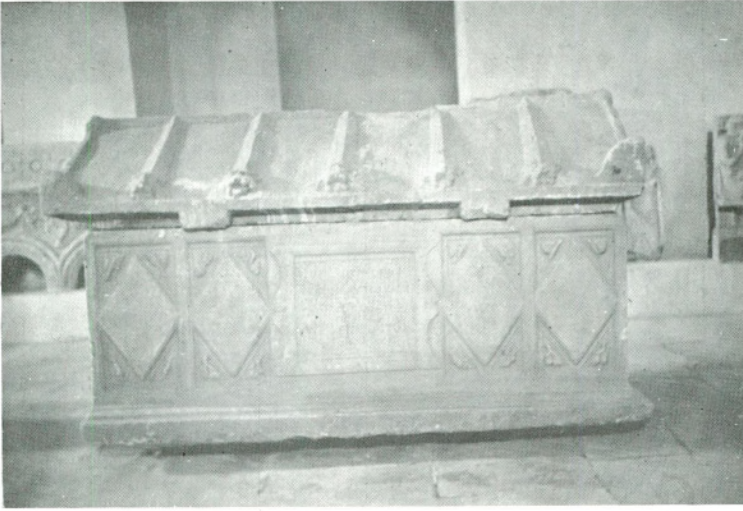
Şimdi kitabenin tetkikine geçelim ve onda da güney bölgeleri ile bir münasebet bulunup bulunmadığını araştıralım. Kitabe mealine göre iki kısımdan ibarettir. İlk kısımda "soros" olarak gösterilen

⁴ Aynı eser, levha V. Bu münasebetle aynı eserde, s. 10, Side, Sardes ve Miletos'ta bulunmuş aynı şekilde lâhid kapakları analogi olarak zikredilmiş ve bunların resimleri levha VII de toplu olarak verilmiştir. Bu kapak şeklinin iç Anadolu'ya nüfuz ettiğini son Anadolu seyahatimizde Kayseri müzesinde gördüğümüz bir kapak isbat etmektedir.

⁵ G. Rodenwaldt, *Journal of Hellenic Studies* 53, 1933, s. 197 v.d. Arif Müfid Mansel - Aşkîdil Akarca, *adı geçen eser*, s. 10, 26-27.

⁶ Arif Müfid Mansel - Aşkîdil Akarca, *adı geçen eser*, s. 29-28.

⁷ Rodenwaldt, *adı geçen makale*, s. 206.

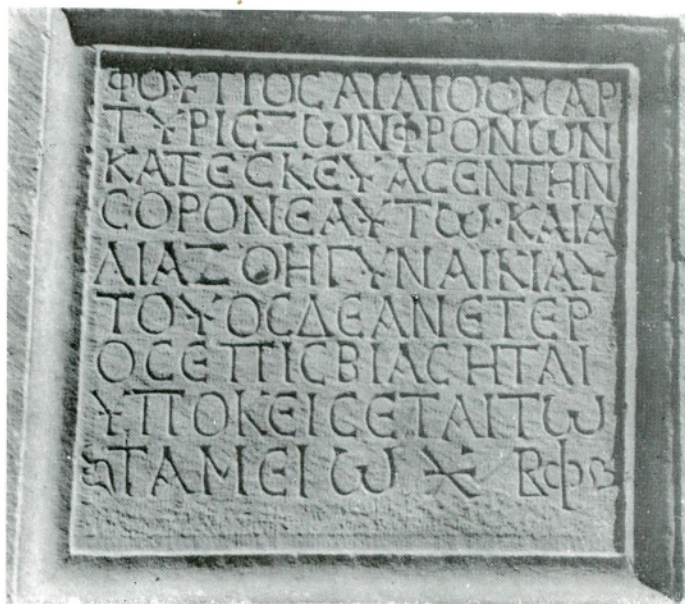

Res. 1 — Konya lähdinin esas cephesi.

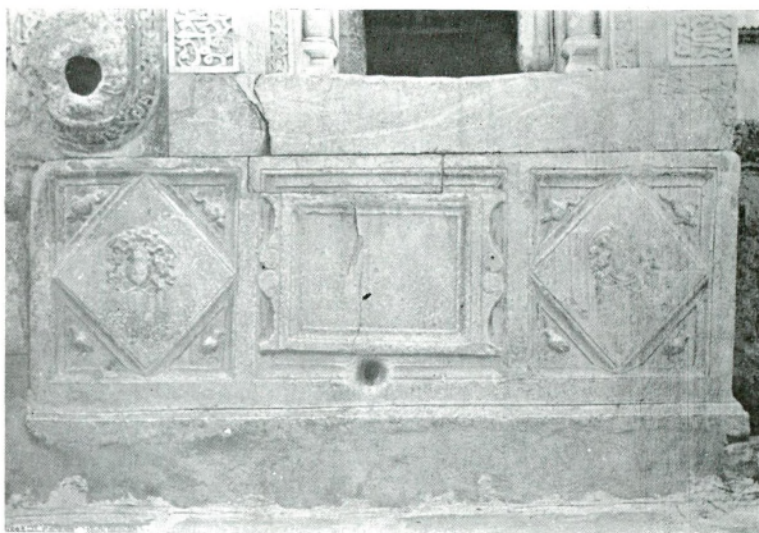

Res. 2 — Konya lähdinin kısa tarafı.

A. M. Mansel

Res. 3 — Konya lähdinin kitabesi.

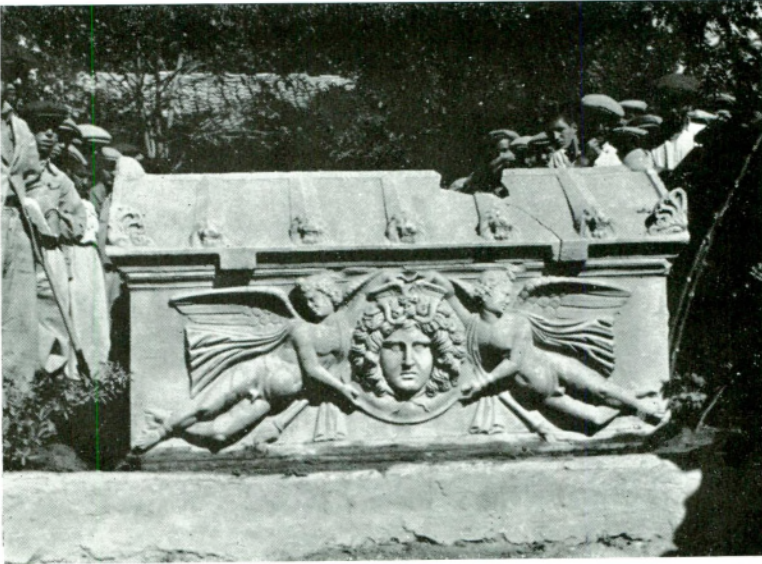

Res. 4 — Konya, Sahip Ata Mescidi lähdi.

A. M. Mansel

Res. 5 — Konya, Sahip Ata Mescidi lâhdinin kısa tarafı.

Res. 6 — Perge'de bulunmuş lâhid.

lâhdin Phutios Ailios Martyris (Martyrios'un kısaltılmış şekli)⁸ tarafından kendisi ve karısı Ailia Zoe için yaptırılmış olduğu bildirilmektedir. Burada şahısların yunanca adlar (Phutios Martyris, Zoe) yanında lâtince adlar (Ailios-Aelius, Ailia-Aelia) dahi taşımaları tabii bir haldir ve bukabil iki dilden alınmış adlara lâhid ve mezar istelleri üzerinde sık sık rastlamak mümkündür.⁹ Burada, birçok mezar âbidelerinde olduğu gibi, lâhid sahibinin lâhdi yaptırdığı esnada hayatta olduğu bilhassa tebarüz ettirilmiş (zôn), bu suretle yaşayan bir insanın adının bir mezar anıtı üzerinde bulunmasından doğabilecek şeametin önüne geçilmek istenmiştir. Bundan başka lâhid sahibinin şuurunun tam olduğuna (phronôn) işaret edilmekle hem vasiyetnâme şeklinde olan kitabeye, hem de Martyris'in lâhid üzerindeki mülkiyet hakkına meşru bir şekil vermek gayesi güdülmüştür.¹⁰

Kitabenin ikinci kısmı lâhde tecavüzde bulunacaklara muayyen bir para cezası takdir etmekte ve bu cezayı 2500 drahmi olarak tesbit etmektedir. İlkçağda Anadolu'da yaşayan insanlar yaptırılmış oldukları lâhidleri kendilerine ait bir mülk, yani öldükten sonra içinde başka bir hayat sürecekleri bir ev telâkki etmişler, hattâ bazan lâhdi doğrudan doğruya "oikos", yani "ev" olarak adlandırmışlardır.¹¹ Binaenaleyh her şahıs yaptırdığı lâhdi istediği gibi kullanmak ve istediklerine lâhdin içinde yer ayırmak hakkını haizdir. Burada ise Martyris kendisinden başka yalnız karısı için lâhidde yer ayırmıştır. Fakat lâhdin bir mülk, bir ev telâkki edilmesi bunların sahiplerini bazı emniyet tedbirleri almağa sevk etmiştir. Nitekim, defin vukubulduktan sonra kapak tekneye kalın demir yahut tunç kenedlerle muhkem bir surette raptedilmektedir. Fakat bu tedbire rağmen lâhdin açılıp soyulduğu,

⁸ Bazı şahıs adlarının sonundaki "ios" un "is" şeklini aldığı (meselâ Gelasios - Gelasis, Dionysios - Dionysis) Perge lâhidlerinde sık sık görülen bir husustur. Bk. Arif Müfid Mansel - Aşkudil Akarca, *adı geçen eser*; s. 31.

⁹ Arif Müfid Mansel - Aşkudil Akarca, *adı geçen eser*, s. 32.

¹⁰ "Zôn phronôn" formülünü taşıyan Konya havalisi mezar anıtları için bk. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* I, s. 41, not. 70, s. 109, no. 205 (yukarıda tezyinatı bakımından da Konya lâhdi ile mukayese ettiğimiz lâhid parçası). Buckler-Calder - Cox, *Asia Minor 1924. Monuments from Iconium, Lycaonia and Isauria. Journal of Roman Studies* 14, 1924, s. 48, no. 38. Bu misalleri daha da arttırmak mümkündür.

¹¹ Bk. Petersen - v. Luschan, *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis* II, s. 191 v.d.

başkaları tarafından gaspedilerek kanunsuz bir şekilde kullanıldığı sık sık vukubulmuş olacak ki lâhid sahipleri lâhdin münhasıran kitabelerde adları geçen şahıslara ait olduğunu, bunlardan başka hiçbir kimsenin lâhde başka bir cesed koyamayacağını tasrih etmek mecburiyetinde kalmışlar, herhangi bir tecavüzde bulunacaklar için şehrin vergi dairesine ödenmesi gereken para cezaları tesbit etmişlerdir. Konya lâhdinde bu cezanın 2500 drahmi olduğunu yukarıda bildirmiştik.

Ceza formülü ihtiva eden bu kitabenin Konya bölgesinde münferit kalmadığını Konya'da bulunan paye şeklinde mezar sunakları açığa vurmaktadır.¹² Burada cezalar 1000, 1500 ve 2500 denar olarak tesbit olunmakta ve vergi dairesi için "tameion" yerine "phis-kos" kelimesi kullanılmaktadır.

Fakat aynı formülleri bir az evvel gözden geçirdiğimiz Perge lâhidlerinde de buluyor ve mütecavizler için şehir yahut imparatorluk vergi dairelerine yatırılmak üzere tesbit olunan ceza miktarlarının umumiyetle 2500 denar olduğunu öğreniyoruz.¹³ Mezar anıtları üzerindeki bukabil cezalara dair önemli bir makale neşretmiş olan İngiliz âlimlerinden Arkwright¹⁴ ceza miktarlarının değişik olmasından bunların devlet tarafından vazedilmiş bir para cezası olmayıp bu paranın lâhid sahipleri tarafından, lâhdin tecavüze uğramasına karşı bir nevi tazminat ve buna ilâveten bukabil hallerde resmî makamları harekete geçirmek ve bir âmme dâvası açmak için bunlara vaadedilen bir nevi rüşvet olduğunu ileri sürmektedir. Lâhdin muhafazası işinin varislere bırakılması en tabîî bir yol gibi görünebilirse de herhalde zamanla edinilmiş tecrübelerle istinaden bu hususlarda resmî makamlara başvurmak tercih edilmiştir. Nitekim, Konya lâhdinin sahibinin de aynı usule başvurmuş olduğunu öğreniyoruz.

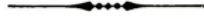
Lâhdin tarihinin tesbiti için tezyinatından ziyade kitabesindeki harf şekilleri bize rehberlik edebilecek durumdadır. Buradaki harf şekilleri ile Perge lâhidlerindeki harf şekilleri arasında dikkate değer bir benzerlik göze çarpmaktadır. Bizim kitabe ile Perge'deki 8 nu-

¹² Buckler - Calder - Cox, *adı geçen eser*, s. 47 v.d., no. 36, 38, 39, 40, 41.

¹³ Arif Müfid Mansel - Aşkîdil Akarca, *adı geçen eser* s. 33-34.

¹⁴ "Penalties in Lycian Epitaphs." *Journal of Hellenic Studies* 31, 1911, s. 269 v.d.

maralı girlandlı lâhdin kitabesinin bir mukayesesi¹⁵ bu hususu ispata kâfidir. Perge lâhidleri M.s. 3 ncü asrın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir.¹⁶ Konya lâhdinin de aşağı yukarı aynı devreye ait olduğunu söyleyebiliriz. Eski Lykaonia'ya tekabül eden Konya bölgesinin muhtelif yollarla¹⁷ bağlı olduğu güney bölgeleri, bilhassa Pamphylia bölgesi ile olan münasebetlerini açığa vuran bu lâhdin arkeolojide önemli bir yer alacağına kani bulunduğumuzu son söz olarak tebarüz ettirmek isteriz.

¹⁵ Arif Müfid Mansel - Aşkıldil Akarca, *adı geçen eser*, s. 10 v.d., lev. VII; bilhassa res. 34 ile karşılaştırınız.

¹⁶ *Aynı eserde*, s. 31-32.

¹⁷ Pamphylia'yı doğrudan doğruya Beyşehir - Konya bölgesi ile birleştiren ve "Tabula Peutingeriana"da (X,2) gösterilen yol için: K. Miller, *Itineraria Romana*, s. 731; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* I, s. 266, II, s. 1140, not 18.

EIN NEUER SARKOPHAG AUS KONYA

(Auszug)

A. M. MANSEL

Es wird in diesem Aufsatz ein Sarkophag besprochen, der im Jahre 1949 in Konya (Ikonion) im Viertel Ihsaniye, im Garten einer gewissen N. Ş. Yıldırım zufällig entdeckt und kurz danach in das Antikenmuseum zu Konya gebracht wurde, wo er jetzt die Inventarnummer 700 trägt.

Es handelt sich um einen marmornen Sarkophag, dessen Kasten (Länge 2,19 m.; Breite 1,09 m.; Höhe 0,85 m.) die Form einer Holztruhe wiedergibt. Die Aussenseiten mit grossen, in rechteckige Felder gesetzten Rauten und mit Blumen-, Blätter- und Gemüse-motiven in den Zwickeln, imitieren deutlich eine Holzvertäfelung. Der Deckel (Länge 2,38 m.; Breite 1,29.; Maximalhöhe 0,40 m.) weist dagegen die Form eines mit "tegulae" und "imbrices" und an deren Ecken mit Antefixen in Form von Löwenköpfen versehenen Hausdaches auf. Auf dem Giebelfeld ist ein runder Schild, an den Giebelecken Akrotere vorhanden.

Sie Inschrift auf der Hauptseite (S. 362) besagt, dass dieser Sarkophag von Photios Ailios Martyris (gekürzte Form für Martyrios; vgl. Anm. 8 im türkischen Text) für sich selbst und für seine Frau Ailia Zoe angefertigt worden ist und bestimmt eine Geldstrafe von 2500 Denaren für diejenigen, die gegen ihn Gewalt antun.

Dieser Sarkophag, der zwei heterogene Elemente, nämlich einen Kasten in Form einer Holztruhe mit einem architektonischen Element, nämlich einem Deckel in Form eines Hausdaches vereinigt, stellt eine seltene Sarkophagform dar, die in Lykaonien vereinzelt aufkommt (für Analogien Anm. 1-2). Interessant ist, dass der Deckel, sowie die Inschrift nach Buchstabenform und Inhalt Beziehungen zu einer Gruppe von Sarkophagen aufweist, die von Rodenwaldt als "pamphylich" (Anm. 5) bezeichnet worden sind und die an der Südküste von Kleinasien, in Lykien oder wahrscheinlicher in Pamphylien angefertigt worden sind. Aufschlussreiche Parallelen bieten vor allem Sarkophage, die vom Verfasser dieser Zeilen in der Westnekropole von Perge entdeckt worden sind (Anm. 3) und die dazu helfen, den Sarkophag in das 1. Viertel des 3. Jhs.n.Chr. zu datieren und zugleich Aufschlüsse über die Beziehungen des lykaonischen Hochlandes zu den südlichen Küstengebieten zu geben (Anm. 17).

A NOTE ON THE LONG BONES OF CHALCOLITHIC AGE FROM YÜMÜKTEPE

Dr. MUZAFFER SÜLEYMAN ŞENYÜREK

Professor of Anthropology and Chairman of the Division of Palaeoanthropology
University of Ankara

In a recent study on the Chalcolithic crania from Yümüktepe I had left out of consideration the long bones, a few of which I had restored.¹ In this study I concluded: "*The morphological as well as metric comparison between the Combe-Capelle skull of Upper Palaeolithic Age and the Yümüktepe skull of Chalcolithic date clearly shows that the rugged and primitive Euraffrican type, as already pointed out by Fleure and Buxton and Rice is a modified descendant of the Upper Palaeolithic Combe-Capelle type.*"² In view of the implications of this conclusion on the racial affinities of the Chalcolithic inhabitants of Anatolia, I subsequently decided to go over more carefully the long bones from this site, most of which were unnumbered, but a small proportion carried level markings. Since then I have restored some more long bones, some of which, in some sections, carry the level marks.

Among the postcranial bones from Yümüktepe there is the fragmentary shaft of a robust left femur and an intact right ulna. The femur fragment, which clearly represents a male individual, is hyperplatymeric (index platymericus = 71.42) and possesses a high index pilastricus (113.55). The right ulna, which is also that of a male, has a maximum length of 280.00 mm., which, according to Manouvrier's tables,³ corresponds to a stature of 174.26 cm. in the living. That is, this ulna belongs to a tall individual. As these two bones, unfortunately, carry no level marks it is not known to which level, or levels, and to which burial, or burials, they appertain. In addi-

¹ Şenyürek, M. S. *A note on the skulls of Chalcolithic Age from Yümüktepe.* Belleten, Vol. XVIII, No. 69, 1954, pp. 1-2.

² *Ibid.*, p. 11.

³ See Martin, R. *Lehrbuch der Anthropologie*, Vol. 2, Jena, 1928, p. 1069.

tion to these, there are a number of long bones, which probably belong to one individual, with the epiphyses open or partly closed. These bones belong to an individual of about 16 years of age. As none of these bones are marked, again it is not possible to attribute them with certainty to a level or burial, although there is a fragmentary calva of a girl of 16-18 years of age from level XIX.⁴

Among the marked bones there are a few bones from the right and left hands and a second right metatarsus carrying the level mark XXIV. The epiphyses in all these bones are closed. As according to Garstang the female skeleton from Level XXIV lacked her right hand,⁵ it is possible that at least part of these bones may have belonged to the male individual from room 271 at this level.⁶ Besides these, there is the shaft fragment of a left humerus, a right ulna, a broken left ulna, a broken right radius, a left femur, a broken left tibia, a left patella, part of a right fibula, a left astragalus and a left calcaneus⁷ carrying the level mark XIX.⁸ In all of these bones from level XIX the epiphyses are closed. In only the right ulna and the left femur among these long bones, the maximum length could be measured.

The right ulna is nearly intact having only a small chip off the dorsal surface of the shaft at the lower extremity of the bone, just above the capitulum ulnae. This is a robustly built bone that very probably belongs to a male individual. The maximum length of this ulna is 249.00 mm., which according to Manouvrier's tables⁹ corresponds to a stature of 161.90 cm. in the living. The greatest part

⁴ Şenyürek, *op. cit.*, p. 4.

⁵ Garstang, J. *Prehistoric Mersin. Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford, 1953, p. 54.

⁶ *Ibid.*, pp. 53-54.

⁷ The left calcaneus has no level mark but as it fits the left astragalus, it certainly belongs to the same individual as the latter.

⁸ In addition to these there is the fragment of a right clavicle with broken acromial extremity, a fragment of a right humerus, a fragment of a right radius, upper half of a right femur, part of a right tibia, a fragment of a left fibula, a right astragalus, a right calcaneus that fits the astragalus, and three metatarsal bones without any level marks. In all of these bones the epiphyses are closed. With the exception of two first metatarsal bones, one right and one left, the astragalus and calcaneus, these unnumbered postcranial bones are not complete.

⁹ See Martin, *op. cit.*, p. 1069.

of the left femur, which is in five pieces that fit each other, is also preserved with the exception of trochanter major and condylus medialis. This femur is robust by modern standards (length-thickness index is 20.53, robusticity index is 12.94 and the robusticity index of caput femoris is 21.54) and probably belongs also to a male individual. This femur is moderately platymeric (index platymericus=81.21) and its linea aspera is not formed into a pilaster (index pilastricus=98.51). This femur possesses a moderately developed crista hypotrochanterica and a weak fossa hypotrochanterica. The maximum length of this femur is 419.00 mm., which, according to Pearson's formula for males,¹⁰ gives a stature of 160.07 centimeters. The stature obtained from Dupertuis and Hadden's general formula for males¹¹ is 162.86. That is, the stature of the individual represented by this femur is in the lower part of the medium category accepted for males. The left tibia, of which the upper extremity is missing, is mesocnemic (index cnemicus=66.19).

As for the relation of these long bones to the burials from the early part of the Middle Chalcolithic period at Yümüktepe, it is evident that these bones cannot belong to the child (Garstang's burial v)¹² and the cremated remains (Garstang's burial vi)¹³ found at level XX and attributed by Garstang to the overlying level XIX,¹⁴ nor to Garstang's burial iv (H.2) found in level XIX which belongs to a female of about 16-18 years of age.¹⁵ This leaves for consideration only Garstang's burial (iii) found in level XIX and attributed by Garstang to the overlying level XVIII,¹⁶ to which the adult male skull described by me belongs.¹⁷ As no other burials are mentioned by Garstang¹⁸ as having been connected with level XIX, it

¹⁰ See *ibid.*, p. 1070.

¹¹ Dupertuis, C. W. and Hadden, J.A., Jr. *On the reconstruction of stature from long bones*. American Journal of Physical Anthropology, Vol. 9, New Series, No. 1, 1951, table 20.

¹² Garstang, *op. cit.*, p. 111.

¹³ *Ibid.*, p. 111. See also Şenyürek, *op. cit.*, p. 7.

¹⁴ Garstang, *op. cit.*, p. 111.

¹⁵ Şenyürek, *op. cit.*, p. 4.

¹⁶ Garstang, *op. cit.*, p. 110.

¹⁷ Şenyürek, *op. cit.*, p. 8.

¹⁸ See Garstang, *op. cit.*, pp. 110-111.

is possible that at least some of the long bones carrying the level mark XIX may belong to this individual (Garstang's burial iii).¹⁹

In my earlier study I compared the skull of individual (iii) from level XIX - XVIII at Yümüktepe with the skull of Combe-Capelle man from the Aurignacian period of Dordogne in France and showed that in most of its traits the Chalcolithic skull from Anatolia came close to the Upper Palaeolithic example.²⁰ As is known the Combe-Capelle man is in the medium stature category accepted for males.²¹ In this connection it is of interest to note that the two long bones carrying the level mark XIX from Yümüktepe (right ulna and left femur) also give a medium stature. Thus this additional evidence further enhances the resemblance between this individual and the Combe-Capelle form of the Upper Palaeolithic Man.²²

¹⁹ For the sake of giving a complete inventory of the burials of Middle Chalcolithic period at Yümüktepe a few words should also be said about the burials from level XVII. Garstang's burial (i) found at level XVIII and attributed to level XVII (Garstang, *op. cit.*, p. 110) is described by Garstang as an "infant". Regarding burial (ii) found at level XVIII and attributed to level XVII, Garstang states (Garstang, *op. cit.*, p. 110): "In Area 223 at Level XVIII were found the leg bones of a skeleton which had probably lain on its left side in a contracted position; the left tibia was 37 cm. long." It should be noted that no arm bones are mentioned by Garstang. The sex of this burial and the method of measurement of the tibia are unfortunately not mentioned by Garstang. Taking Garstang's measurement for granted this tibia gives a stature of 166.57 cm., according to Pearson's formula for males (see Martin *op. cit.*, p. 1070) and one of 170.19 cm. according to Dupertuis and Hadden's general formula for males (see Dupertuis and Hadden, *op. cit.*, table 20).

²⁰ Şenyürek, *op. cit.*, pp. 10-11.

²¹ According to Boule and Vallois the stature of Combe-Capelle man is 166.00 cm. See Boule, M. and Vallois, H. V. *Les hommes fossiles*, Paris, 1952, p. 311.

²² It may be mentioned here that Houzé, in a paper published in 1903, had attributed a large dolichocephalic calva with a pentagonal contour from Yortan in western Anatolia to the Cro-Magnon race (Houzé, M. *Les ossements humains d'Yortan Kelembö*. Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, Vol. XXI, 1903, p. 108).

I have recently carried out a survey of the skeletons of Chalcolithic Age from Anatolia found to date and have observed the continuance of some Cro-Magnon or Upper Palaeolithic features in some of their skeletons. The relations of some of these early inhabitants of Anatolia to the Upper Palaeolithic and Mesolithic Men will be discussed in detail in my coming papers.

DIE ENTSTEHUNG DES ANTIKEN REPRÄSENTATIONSBILDES

VON LUDWIG BUDDE

Die Entwicklung von der Darstellung des historischen Geschehens zu der des repräsentativen Seins auf Bildern der römischen Kaiserzeit ist schon des öfteren in grossen Zügen aufgezeigt worden¹. Die Grundlagen der Forschung werden wie in so vielen anderen Fällen der römischen Kunstgeschichte G. Rodenwaldt verdankt. Er beschäftigte sich in einer Reihe von Abhandlungen in erster Linie mit den späteren Erscheinungen von der Mitte des dritten Jahrhunderts n. Chr. ab². Die Vorstufen in der frühen Kaiserzeit hat Rodenwaldt nur im Überblick behandelt. Sie bedürfen noch einer eingehenden systematischen Bearbeitung und Untersuchung. Eine Klärung ist vor allem in Hinblick auf das Problem der Auseinandersetzung der stadtrömischen Kunst mit ihren orientalischen Vorbildern, die von einem Teil der Forscher betont, von einem anderen geleugnet wird, wichtig³.

Die folgenden Ausführungen wollen einen Beitrag zur Erkenntnis der Entstehung des antiken Repräsentationsbildes geben. Sie beschränken sich auf das Problem der Frontalität im römischen Relief und in der römischen Malerei an der Wende vom zweiten zum dritten Jahrhundert n. Chr.⁴. Es soll versucht werden, den Nachweis

Der Aufsatz ist eine kurze Zusammenfassung einer der Vorlesungen, die ich auf Einladung der Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi der Universität Ankara im ersten Teil des Wintersemesters 1953/54 gehalten habe.

Abkürzungen und Sigel häufig zitierter Periodica und Einzelveröffentlichungen erscheinen nach der Aufstellung der Archäologischen Bibliographie.

¹ Zuletzt W. Sas-Zaloziecky, Die Kunst Ost- und Westroms im frühen Mittelalter. Das Münster 5, 1952, 301 ff.

² Rodenwaldt, BJbb. 133, 1928, 228 ff. Ders., JdI. 51, 1936, 105 ff.; 55, 1940, 38 ff. Ders., CAH. XII 557 ff.

³ Sas-Zaloziecky a.O. 301.

⁴ Zur Frontalität in der römischen Kunst s. ausser den in Anm. 2 aufgeführten Arbeiten Rodenwaldts E. Strong, Apotheosis and Afterlife, 1915 passim. Matz, Abh Mainz 1952 Nr. 8, 627. Ders., MdI. 5, 1952, 105 ff., 127 ff.

zu erbringen, dass in beiden Kunstgattungen die entscheidende Phase innerhalb der ganzen Entwicklung für die Wendung nach vorne die severische Epoche ist ⁵.

Es scheint nützlich zu sein, nicht von einer allgemeinen historischen Erörterung auszugehen sondern von dem Versuch der Erfassung des Phänomens eines ausgewählten symptomatischen Werkes.

Im Durchgang des Arcus Argentariorum auf dem Forum Boarium in Rom stehen sich zwei Reliefs mit der Darstellung von Mitgliedern der Familie des Septimius Severus gegenüber ⁶. Das Relief der Westseite ⁷ zeigt den jugendlichen Caracalla beim Opfer. Der Prinz ist fast frontal gestellt, nur den Kopf wendet und neigt er leicht in die Richtung des Altars, um aus der Patera die Libation über die Früchte der *dii penates* zu vollziehen. Der kleine Altar steht genau in der Mitte des Bildes. Der übrige Teil des Reliefs ist abgearbeitet; aber an den Spuren des Reliefgrundes kann man noch deutlich erkennen, dass eine grosse Figur im Hintergrund hinter dem Altar und eine kleinere im linken Teil des Reliefs gestanden haben. Diese muss Plautilla, die Gattin Caracallas, die grössere sein Schwiegervater Plautianus sein. Die zeichnerische Rekonstruktion vermag eine Vorstellung von dem ursprünglichen Aussehen des Reliefs zu vermitteln ⁸.

Das gegenüberstehende Relief ⁹ zeigt Septimius Severus und Julia Domna beim Opfer. Der kaiserliche Pontifex Maximus wendet sich dem Altar zu seiner Linken zu. Sein Arm ist diagonal vor dem Körper hergeführt, um die Libation zu vollführen. Die Kaiserin

⁵ In meiner als Ergänzungsheft des Jahrbuchs des Instituts demnächst erscheinenden Arbeit "Severisches Relief in Palazzo Sacchetti" wird auf das gleiche Problem mehrfach eingegangen.

⁶ P. Gusman, *L'Art décoratif de Rome* Taf. 159 f. F. Töbelmann, *Römische Gebälke* 88 ff. E. Strong, *Scultura Romana* 305. J. Madaule, *Mél.* 1924, 111 ff. S. D. E. L. Haynes - P. E. D. Hirst, *Porta Argentariorum. Suppl. BSR.* 1939, 17 ff. P. v. Blanckenhagen, *Flavische Architektur und ihre Dekoration untersucht am Nervaforum* 90 ff., 99, 116. M. Pallottino, *L'Arco degli Argentari* 73 ff. G. Lugli, *Roma antica. Il centro monumentale* 595 ff. Budde, *Jugendbildnisse des Caracalla und Geta* 10 f., 13 f.

⁷ Phot. Alinari 28857.

⁸ Haynes-Hirst a.O. 21 Abb. 13 (Caracalla hier fälschlich mit Bart) u. Taf. 4 Mitte.

⁹ Phot. Alinari 28856.

steht hinter dem Altar; völlig frontal gestellt schaut sie wie Severus aus dem Bild heraus. Die geöffnete rechte Hand ist im semitischen Orantengestus erhoben. Die ganze linke Partie der Figur, einschliesslich der Arm, ist erst nachträglich in der heutigen Form umgearbeitet. Ursprünglich hielt die Linke den Caduceus, der jetzt so seltsam in der Luft hängt. Auch hier sind die Umrisse und Spuren einer ausradierten kleinen dritten Figur noch deutlich zu erkennen. Da sie genau wie Caracalla und Severus mit der Patera spendend dargestellt war, kann gar kein Zweifel daran bestehen, dass hier Geta, der jüngere der beiden severischen Prinzen, dargestellt gewesen ist, wie es die zeichnerische Rekonstruktion dieses Reliefs in etwa verdeutlicht ¹⁰.

Aus der grossen Zahl kunstgeschichtlicher und antiquarischer Probleme, die an diese beiden Reliefs anknüpfen, sollen hier nur diejenigen ausgewählt werden, die zur Klärung des oben genannten Problems beitragen.

Die Gesamterscheinung der Reliefs erinnert an die spätantiken Elfenbeindiptychen, bei denen oft ebenfalls ein grösseres Hauptbild von schmalen bewegten Reliefbändern oben und unten eingefasst wird ¹¹. Auch Darstellungsform und Inhalt zeigen Vergleichbares. Unbeweglich blickt der sogenannte Stilicho auf dem Elfenbeindiptychon in Monza ¹² geradeaus, unnahbar in seiner Würde, und ebenso verharren die Begleitpersonen in einsamer schweigender Haltung. Ein schönes und klares Bild. Aber die Form ist so endgültig, in der die Figuren erscheinen, der Raum so begrenzt, in dem sie sich bewegen, dass das Leben in seiner reichen Fülle und der menschliche Leib in seiner plastischen Gestalt vor dem Symbol und der gedanklichen Deutung zurücktreten und verblassen.

Diese Strenge und Starrheit fast ornamentalisierter Repräsentation kennt das severische Relief freilich noch nicht. Aber das Prin-

¹⁰ Haynes-Hirst a.O. 21 Abb. 12.

¹¹ s.z.B. das Beamtendiptychon des Basilius bei R. Delbrück, Die Consular-diptychen Nr. 6 S. 100 Taf. 6. F. Volbach, Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters Nr. 5 S. 24 Taf. 3 u. 15. Ein gutes Beispiel stellt auch das Consular-diptychon in Halberstadt, Domschatz, dar. s. Delbrück a.O. Nr. 2 S. 87 Taf. 2. Volbach a.O. Nr. 35 S. 32 f. Taf. 8.

¹² Phot. Paoletti. Delbrück a.O. Nr. 63 S. 242 Taf. 63. Volbach a.O. Nr. 63 S. 42 Taf. 19.

zip der Darstellung ist bereits das gleiche. So schauen alle Figuren der Durchgangsreliefs des Argentarierbogens, teilweise völlig frontal gestellt, aus dem Bild heraus. Trotz des Anscheins ist auch hier nicht das Leben zur Darstellung gebracht. Weder der Kaiser noch die Prinzen sind mit ihren Gedanken bei der Handlung, die sie gleichsam nur symbolisch vollziehen. In einer noch freien, noch nicht hieratisch steifen Form ist das dargestellte Geschehen zu einer feierlichen Repräsentation geformt. Diese zieht den Betrachter in den Kreis hinein, verlangt von ihm Achtung und Verehrung.

In der stadtrömischen monumentalen Kunst begegnet uns dieses Prinzip der Darstellung hier zum ersten Mal. Bis zu diesem Zeitpunkt erzählten römische Monumentalreliefs wie die griechischen und altorientalischen vor ihnen stets eine Handlung, ein Geschehen, die sich wie eine Theaterszene oder ein Ausschnitt aus der Wirklichkeit vor unserem Auge abspielen und bei der sich die Figuren vorzugsweise im Profil bewegen¹³. Die Gegenüberstellung des severischen Opferreliefs mit dem thematisch ganz verwandten Opferrelief des Marcus Aurelius vom Jahre 176 n. Chr.¹⁴ zeigt besser als alle Worte, was geschehen ist. Das Auftreten des Kaisers und seiner Umgebung vollzieht sich auf dem aurelischen Relief in seitlicher Bewegungsrichtung und wird durch die Profilstellung gewissermassen historisiert. Sämtliche Figuren, auch der Kaiser, sind auf diese Weise vom Beschauer abgerückt und in eine eigene Bildwelt gestellt. Wir sehen dementsprechend alles Dargestellte aus einer natürlichen räumlichen Ferne, in der die Figuren gegenüber den Bauten des Hintergrundes klein erscheinen. In einem weiten Bildraum wird so den Gestalten die volle Entfaltung ihrer körperlich-plastischen Existenz ermöglicht.

Ganz anders das severische Relief. Septimius Severus und die kaiserlichen Begleitpersonen sind nicht mehr als handelnde Personen charakterisiert, sondern gleichsam als Begriffe der kaiserlichen Majestät. Aus dem Bild heraus wenden sich die Herrscher dem Beschauer zu, dieser wird unmittelbar zu den feierlichen Erschei-

¹³ s. die grundlegenden Ausführungen von Rodenwaldt, *Das Relief bei den Griechen* 9 ff.

¹⁴ Phot. Anderson 1732. Wegner, *AA.* 1938, 156 ff., 167 mit Literaturangaben. P. G. Hamberg, *Studies in Roman Imperial Art* 78 ff., 94 ff.

nungen hingezogen. Ein neues, subjektiveres Verhältnis zur menschlichen Erscheinung, zum Herrscher und seinem Bild spricht sich in diesem Wandel aus. Hier ist dem Künstler die Aufgabe gestellt, ein repräsentatives, Ehrfurcht heischendes Dasein darzustellen. Aus einer solchen veränderten Grundhaltung heraus wird es nun verständlich, dass das severische Relief keinen Figurenraum mehr kennt, da es in ihm auch keine plastische Erscheinungsform der einzelnen Figur im klassischen Sinne mehr gibt. Die Gestalten des Kaisers und seiner Angehörigen sind additiv frontal aufgereiht, jeglicher Zusammenhang des Raumes fehlt. Daher füllen die Figuren die Fläche bis zum Rand. Es ist kein Bildraum, in dem sich körperlich gesehene organische Gestalten bewegen können, es ist eine Fläche mit figürlichen Zeichen.

Mit den Mitteln der Frontalität, Reihung und Flächigkeit wird damit eine neue Bildform hergestellt, in der auch die Erscheinung der Menschen und der Dinge anders als bisher gesehen wird. Der Sinn des Menschen und der Dinge liegt nicht mehr in der Schönheit ihres sinnlichen Daseins sondern vielmehr in einem gedanklichen Zusammenhang. Die sinnliche Erscheinung wird entwertet, das Gleichnishafte, Gedankliche und Geistige tritt in den Vordergrund und sprengt die klassische Einheit von Leib, Seele und Geist zugunsten des Letzteren. Es unterliegt gar keinem Zweifel, dass die Frontalität der severischen Gestalten mit dem stärkeren Bedürfnis nach geistiger Belebung und Beseelung der Figuren zusammenhängt. Handlung und Bewegung lenken auf dem aureischen Relief vom Psychischen genau so ab, wie das die wirklichkeitsgetreue Wiedergabe der natürlichen Umgebung tut. Bewegungslose Frontalität aber ist für die Wiedergabe geistiger Vorgänge günstig. Durch die frontale Darstellung des Gesichtes ist der Kontakt mit dem Beschauer von vornherein sehr viel enger. Und welcher Betrachter könnte sich der Eindringlichkeit dieses Kaiserbildnisses¹⁵ mit seinem seelenvollen Blick entziehen! Der ideale Hintergrund dient der gleichen Aufgabe, der Vertiefung geistiger Vorgänge, indem er die Beziehungslosigkeit zur natürlichen Umgebung unterstreicht.

Diese am severischen Relief festgestellte Erscheinung, die zu dem gleichzeitig fortschreitenden Untergang der antiken Plastik das

¹⁵ Haynes-Hirst a.O. Abb. 6.

Korrelat bildet, hat sich in der römischen Kunst durch Jahrhunderte vorbereitet. Mannigfache Faktoren haben an dieser langsam gewachsenen Entwicklung mitgearbeitet, unter diesen die wichtigsten: das Nachlassen der klassischen Tradition, das Vordringen der primitiven und provinziellen Kunst und damit verbunden der wachsende Einfluss der östlichen Länder.

Wir können die genannten einzelnen Faktoren nur an wenigen ausgewählten Beispielen verdeutlichen. Primitive Kunst heisst in der stadtrömischen Kunst so viel wie volkstümliche Kunst. Dieser aber ist Reihung und Frontalität der Figuren durchaus vertraut. So stehen auf dem republikanischen Grabrelief eines Ehepaares von der Via Stalilia in Rom im Konservatoren-Palast¹⁶ die beiden Eheleute in frontaler Stellung schlicht nebeneinander. Keine Handlung, kein Gestus verbinden sie. Sie schauen aus dem Bild heraus auf den Betrachter, dessen sie sich bewusst sind. Grabsteine dieser Art hat es auch in der klassischen Kunst der Kaiserzeit immer gegeben. Bekannt sind die Grabsteine der frühen Kaiserzeit¹⁷, die dem gleichen Milieu entstammen. Der einfache Mensch will offenbar eine enge Beziehung zu den Bildern der Verstorbenen. In der ersten Hälfte des zweiten Jahrhunderts erst werden die Beispiele selten. Der Grund liegt darin, dass damals die griechische Form die römische Kunst stärker beherrschte¹⁸, als das im ersten Jahrhundert der Fall war. Die Gattungen der römischen Grabaltäre und Grabreliefs wurden immer mehr und schliesslich ganz verdrängt durch die Reliefplastik der Sarkophage. Diese aber waren stärker durch die grie-

¹⁶ Röm. Inst. Phot. 1929, 172. D. Mustilli, *Il Museo Mussolini* Nr. 9 S. 102 Taf. 56-57. Colini, *BullCom.* 54, 1926, 177 ff. Taf. 1. O. Vessberg, *Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republik* Taf. 27-28. B. Schweitzer, *Die Bildniskunst der römischen Republik* Nr. 11 S. 80 Abb. 110/14/20.

¹⁷ Gusman a.O. Taf. 133. s.zu diesen Grabaltären die grundsätzlichen Ausführungen von W. Altmann, *Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit* 198. Über den Übergang aus der strengen, feierlichen alten Weise der republikanischen Zeit in die freiere neue des Klassizismus ebenda 199. Auf die Beispiele hellenistischer Grabreliefs, auf denen vorzugsweise die Figuren en face gebildet sind und häufig ohne Zusammenhang untereinander dastehen, soll an dieser Stelle nicht eingegangen werden. Die frontale Stellung wird von den römischen Steinmetzen stets berücksichtigt. Mit Recht weist hier Altmann auf den Einfluss der häufigen Verwendung der Imagines hin.

¹⁸ Rodenwaldt, *JdI.* 55, 1940, 42.

chische Tradition gebunden, sodass das in der volkstümlichen Kunst sich äussernde römische Empfinden zunächst kaum in Erscheinung treten konnte. Immerhin gibt es aus der volkstümlichen Grabreliefplastik des zweiten Jahrhunderts charakteristische Beispiele, welche es ermöglichen, die konsequente Richtung zur spätantiken Form zu verfolgen. So erscheint auf dem trajanischen Zirkusrelief im Lateran in Rom¹⁹ zur Linken im Mittelgrunde die im Verhältnis zu allen übrigen Dingen und Personen riesenhafte Gestalt eines Togatus, in feierlicher Vorderansicht dem Beschauer zugewandt. Weder Handlung noch Blick verbinden den Mann mit der Zirkusszene. Die Wendung des Toten aus der Handlung der *dextrarum iunctio* heraus auf den Beschauer zu wurde mit Recht dadurch begründet, dass ihm die Ehrung gilt. Die Gattin tritt, nur locker mit dem Mann verbunden, bescheiden zur Seite.

Der gleichen kleinbürgerlichen Welt entstammt die Mehrzahl der gemalten Bildnisse von Privatpersonen der römischen Kaiserzeit. Gerade an Beispielen dieser Gattung liesse sich der organische Übergang von einem lebendigen impressionistischen Bild zu dem hieratischen Stil der späteren Kaiserzeit besonders leicht verfolgen²⁰. An dieser Stelle können nur ein paar Beispiele herausgegriffen werden. Die Füllung eines Kreisrundes durch Bildnisbüsten in Vorderansicht ist seit der späthellenistischen Zeit eine der antiken Malerei durchaus vertraute Aufgabe. Grossartig gelöst ist diese bei dem Porträt einer Römerin in Neapel²¹ aus den Anfängen des vierten Stils, das die Mitte zwischen zeichnerischer und malerischer Manier einhält. Das offene stille Gesicht mit seiner etwas kühlen Schönheit zieht jeden Betrachter durch seine frontale Gegebenheit in seinen Bann.

¹⁹ Phot. Alinari 6381. Rodenwaldt, *JdI.* 55, 1940, 12 ff. Taf. 1. Das verwandte Beispiel der gleichen Zeit und im gleichen Museum ebenda 23 Abb. 7.

²⁰ P. Buberl, *Die griechisch-ägyptischen Mumienbildnisse der Sammlung Theodor Graf*, 1922. H. Drerup, *Die Datierung der Mumienporträts*, 1933.

²¹ Phot. Anderson 23470. H. Bulle, *Der schöne Mensch*² Abb. 204. V. Spinazzola, *Le Arti decorative in Pompei e nel Museo Nazionale di Napoli* Taf. 153. L. Curtius, *Die Wandmalerei Pompejis* 378 f. Taf. 11. O. Elia, *Pitture Murali e Mosaici nel Museo Nazionale di Napoli* Nr. 309. Th. Wiegand, *Antike Fresken* Taf. 10. Neugebauer, *Die Antike* 12, 1936, Taf. 13. *Monumenti della Pittura Antica Scoperti in Italia III Centuripe* 1 S. 32 Abb. 25. Meautis, *Chefs-d'oeuvre* Abb. 66. A. Rumpf, *Malerei und Zeichnung*, *HdArch.* 6. Lieferung (4,1) 182 Taf. 64, 10. Phot. Brogi 11278.

Lebendiger, sinnlich farbiger Eindruck tritt uns auch in dem flavischen Bildnis eines greisen Mannes ²² entgegen, der uns mit dem leidenschaftlichen Ausdruck des Momentanen aus dem Bilde heraus anschaut. Impressionistisch ist noch das Doppelbildnis des Pachomos aus Antinoupolis ²³, dessen Datierung umstritten ist, während uns das severische Familienbild in Berlin ²⁴ bereits auf den hieratischen Stil vorbereitet. Die Gesichter sind linearer, dadurch auch ausdrucksvoller, die Augen auffallend gross, wodurch das Geistige betont wird ²⁵. Die weiter gehende Frontalität mag darin begründet sein, dass diese *imago clipeata* ein offizielles Repräsentationsbild der kaiserlichen Familie darstellt.

Der Weg von der überlegenen und sicheren Lösung des anmutigen Frauenbildnisses aus Pompeji über das severische Medaillon zu dem Miniaturbild auf einem Goldglas ²⁶ der Spätantike ist der eines impressionistischen zu einem hieratischen Stil. Kannte das severische Repräsentationsbild bei aller Frontalität durch den unmerklichen Richtungswechsel der dargestellten Personen doch noch eine seelische Beziehung zwischen den Gestalten, so gehörte der Zukunft fortan die völlige Abkehr von diesem klassischen Prinzip. In dem Familienbild in Brescia ist die Hieratisierung der spätantiken Kunst in reifster Ausprägung da.

An untergeordneter Stelle und dann stets etwas handwerklichen Charakters wagt sich frontale Darstellung auch in der monumentalen stadtrömischen Kunst der frühen und mittleren Kaiserzeit vor. So stehen die Vestalinnen auf dem kleinen Fries des eigentlichen

²² Phot. Alinari 39144. Elia a.O. Nr. 313. P. Marconi, *La Pittura dei Romani* Abb. 64. Curtius a.O. 381 Abb. 206. Rumpf a.O. 182.

²³ *Antike* 12, 1936, 167 Abb. 9. S. Reinach, *Répertoire de peintures grecques et romaines* 336, 10. Rumpf a.O. 193 Taf. 70,1.

²⁴ Neugebauer, *Die Antike* 12, 1936, 155 ff. mit Taf. 10 u. Farbtaf. 11. Rodenwaldt, *CAH. XII* 364 u. Tafbd. 5,157a. H. P. L' Orange, *Apotheosis in ancient portraiture* 76 u. Anm. 12. Budde, *Jugendbildnisse* 5 ff., 39 Taf. 5. Rumpf a.O. 189 Taf. 68,1.

²⁵ s. Sas-Zaloziecky a.O. 307.

²⁶ Albizzati, *RM.* 29, 1914, 248 Abb. 3. E. Strong, *Art in Ancient Rome* Abb. 513. Neugebauer a.O. 171 Abb. 12. Arethuse 3, 1926, Taf. 2. Ch. Morey, *Early Christian Art* 127 Abb. 132. R. Paribeni, *Ritratto nell'Arte antica* Taf. 357. Rumpf a.O. 198 Taf. 72,9.

Altars der Ara Pacis Augustae²⁷ frontal vor neutralem Grund, in einer Reihe nebeneinander aufgestellt. Es ist bereits bemerkt worden, dass auch sonst der kleine Fries in seiner Freiheit und Beweglichkeit weniger klassisch und griechisch in Bezug auf die Form ist als die großen Prozessionsfriese der Ara Pacis²⁸. Seine Ausführung wurde vielleicht einem römischen Mitarbeiter anvertraut, zumal es sich offensichtlich um eine handwerkliche Arbeit handelt. Ähnliches gilt für die kleinen Friese des Titusbogens²⁹ und des Trajansbogens in Benevent³⁰. Auch diese sind viel handwerklicher ausgeführt als die monumentalen Reliefs beider Bögen. Bezeichnenderweise sind sie ebenfalls an untergeordneter und versteckter Stelle angebracht. Sehr häufig findet sich bei ihnen die Wendung zur Frontalität, wie auch manches Andere dieser Friese an die Volkskunst der Grabreliefs erinnert³¹. In der stärker römisch bestimmten flavischen Kunst überraschen derartige Erscheinungen nicht. Bisweilen treten sie ganz offensichtlich in den Vordergrund. So steht die Minerva des Forum Transitorium³² völlig frontal. Sie rechnet bekanntlich in ihrer ganzen plastischen Anlage mit dem Betrachter von unten. Immerhin bleiben diese Beispiele in der monumentalen Kunst der Stadt Rom und des italischen Mutterlandes während des ersten Jahrhunderts der Kaiserzeit vereinzelt. Zur Zeit des eigentlichen Klassizismus des zweiten Jahrhunderts sind sie ganz selten³³.

In der gleichzeitigen Kunst der römischen Provinzen treten diese Tendenzen umso stärker und krasser hervor. Aus der Fülle der

²⁷ G. Moretti, Ara Pacis Augustae 279 ff. Taf. 35-38.

²⁸ s. Rodenwaldt, JdI. 55, 1940, 40 f. Moretti a.O. 294 ff.

²⁹ s. Rodenwaldt a.O. 41. Strong, Scultura Romana Taf. 21. v. Blankenhagen a.O. 135 f. Zum Titusbogen allgemein zuletzt v. Petrikovits, ÖJh. 1933, 187 ff. Kähler, RM. 50, 1935, 211. Ders., RE2 VII 480 ff.

³⁰ Phot. Alinari 11495. E v. Garger, Der Trajansbogen in Benevent Taf. 39. Strong a.O. Taf. 39-41. Alföldi, RM 49, 1934, 111 ff.

³¹ s. Rodenwaldt a.O. 41.

³² Strong a.O. Taf. 30. v. Blanckenhagen 42, 116, f. Taf. 11 Abb. 36.

³³ Als Beispiele wären die Sockelreliefs vom Hadrianeum in Rom, Konservatoren-Palast, mit Darstellungen der Provinzen zu nennen, die in Anlehnung an den zweiten Kleinfries der Ara Pacis Augustae (Moretti a.O. 83ff. Abb. 70 ff.) geschaffen wurden: Helbig 888. St. Jones, Catalogue of the Palazzo dei Conservatori, Cortile I, 3, 5-12, S. 3 f.J. Toynebee, Hadrianic school 152 ff. Strong a.O. Taf. 46 u. S. 237 ff. Abb. 141 ff.

Erscheinungen auch in diesem Fall hier nur einige wenige symptomatische Beispiele. Das grosse Siegesdenkmal von Adamklissi knüpft in seiner äusseren Form an den uralten römischen Typus der Rundgrabbauten an ³⁴. Es handelt sich zweifellos um einen römischen Bau; seine Architekten waren Militärbaumeister, die zum Gefolge der trajanischen Armee gehörten ³⁵. Schwieriger ist die Beurteilung des Reliefschmucks dieses Denkmals. Mit der klassischen Tradition der gleichzeitigen stadtrömischen Kunst lassen sich die Reliefbilder mit Kämpfen und Gefangenen ³⁶ nur für den verbinden, der die transzendente und spirituelle Komponente der römischen Kunst mit in Rechnung zieht. Die starke Reduktion der Körperlichkeit, die Betonung der Linie, die Entwertung alles Organischen und die Ausdruckskraft der Gebärden übertreffen darüber hinaus alles, was in dieser Hinsicht in der Kunst des Mutterlandes bis dahin in Erscheinung trat. Der räumliche Zusammenhang fehlt vollständig, die Figuren erscheinen wie schwebend aus den Unendlichen aufzutauchen. Frontal wenden sie sich dem Beschauer zu. Die Eigenart der primitiven provinziellen Kunst entspricht also den Tendenzen und Richtungen der römischen Volkskunst. Sie ist nur radikaler und ausgeprägter, weil die Hemmung der klassischen Tradition fehlt, die in der stadtrömischen Kunst eine derartige radikale Vernichtung klassischer Körperformen und eine solche bloss gedankliche Erfassung von Figuren und Vorgängen nicht duldet.

Wendung zur Vorderansicht verbunden mit einer weitgehenden Umsetzung plastischer Formen ins Lineare und Flächenhafte begegnen wir in der gesamten provinzialrömischen Kunst zu allen Zeiten und in allen Teilen des römischen Imperiums; im Osten wie im Westen des Reiches offenbart sich in dieser Hinsicht eine allgemeine Kunstsprache, die nur durch Akzentverlagerungen unterschieden ist. Die Plastik der Provinzen Gallien und Germanien ist nur unter der Einwirkung römischer Vorbilder möglich gewesen. Neben ausgesprochener Soldatenkunst lassen sich eigene Werkstätten und ein eigener

³⁴ O. Benndorf - G. Niemann, Das Monument von Adamklissi, *Tropaeum Traiani*, 1895. Gr. G. Tocilescu, *Civitas Tropaeensium*, Das Monument und der Altarbau von Adam-Klissi, 1897 (*Photographienalbum*). Rodenwaldt, AA. 1940, 612 ff. mit Literaturangaben 613 Anm. 1.

³⁵ Einer von ihnen könnte Apollodorus von Damaskus gewesen sein.

³⁶ W. Technau, *Die Kunst der Römer* 189 ff. Abb. 151 ff.

ausgeprägter Stil erkennen. Auch in ihren Erzeugnissen sind die bisher festgestellten Tendenzen deutlich nachzuweisen. So wenden sich die Göttinnen und Stifter auf den Altären der Aufanischen Matronen in Bonn ³⁷ aus dem tiefen Bildraum heraus dem Beschauer zu; feierlich frontalgestellt empfangen sie die Verehrung, die von den einfachen Menschen ihnen entgegengebracht wird. Die Hinwendung zum Beschauer hat hier ihren tieferen Grund in dem Bedürfnis der gläubigen Menschen, mit einbezogen zu sein in den heiligen Kreis. Zudem wird die Feierlichkeit des Bildes durch die Frontalität wesentlich erhöht. Ein ähnliches Empfinden mag für das Grabmal des G. Albinus Asper aus Neumagen in Trier ³⁸ gegolten haben, bei dem das Ehepaar fast vollplastisch in Nischen steht. Es ist bezeichnend für die gallisch-germanischrömische Kunst des zweiten Jahrhunderts n. Chr., dass die Gestalten noch plastisch im körperhaften Raum angebracht sind. Erst im dritten Jahrhundert treten die Erscheinungen, wie sie uns bereits weit früher in Adamklissi begegneten, in den Vordergrund. Auf den Nebenseiten eines Matronenaltars in Bonn ³⁹ stehen die Gewandfiguren unsicher, wie schwebend, flach vor dem abstrakten Grund. Die weitgehende Symmetrie der Gewandung unterstreicht das hieratische Feierliche der Erscheinungen ⁴⁰.

Soweit wir erkennen können, ist die Entwicklung der provincialrömischen Kunst in Richtung auf das hieratische Repräsentationsbild in den Provinzen des Ostens und Nordafrikas rascher gewesen als im Westen und Norden. Bedeutsam ist vor allem die Tatsache, dass die genannten Tendenzen sich in den östlichen Teilen des Reiches gleicherweise in der monumentalen Kunst vielfach nachweisen lassen.

³⁷ H. Lehner, Römische Steindenkmäler von der Bonner Münsterkirche, BJbb. 135, 1930, 11 Nr. 19. Zu den Matronensteinen allgemein s. Germania Romana IV₂ Taf. 22 f. BJbb. 134, 1929, Taf. 15; 135, 1930, Taf. 8 ff.

³⁸ v. Massow, Die Grabmäler von Neumagen 42 ff. Nr. 4 Abb. 23 ff. u. Taf. 1 u. 4. Budde, JdL. 54, 1939, 250.

³⁹ Lehner a.O. 16 Nr. 33.

⁴⁰ Im Zusammenhang der auffällig häufigen Erscheinung der Frontalität auf den Matronensteinen darf an die Tatsache erinnert werden, dass ein grosser Teil dieser Denkmäler von römischen Legionsangehörigen gestiftet wurde, die auf östlichen Kriegsschauplätzen, in Armenien und jenseits des Caucasus, gekämpft haben. s. über den orientalischen Aufenthalt der Legionen dieser Gegend Lehner a.O. 30.

Die monumentalen Reliefs des Philopappusmonumentes in Athen ⁴¹ sind offensichtlich unter der Einwirkung der monumentalen Durchgangsreliefs des Titusbogens in Rom ⁴² entstanden. Die Übereinstimmungen sind weitgehend, charakteristisch und bezeichnend aber auch die gewaltigen Unterschiede. Während auf den illusionistischen Reliefs des römischen Bogens die Atmosphäre des am Beschauer vorbeiziehenden Triumphzuges des Titus in einem einzigen Ausschnitt glänzend erfasst worden ist, kann die frontale Stellung der Begleitpersonen auf dem Philopappusmonument nur aus den schon genannten Tendenzen der provinzialen Kunst zur Aussage der frontalgestellten Figur verstanden werden. In der gleichzeitigen offiziellen Kunst Roms liesse sich nichts Vergleichbares daneben stellen.

Wohl aber in der Kunst Kleinasiens. Die Ephesosreliefs in Wien ⁴³ sind Schmuckteile eines monumentalen römischen Staatsdenkmals. Im Gewandstil und in der Plastizität der Figuren ist die pergamenische Tradition mit Händen zu greifen. Völlig ungriechisch aber ist das Verhältnis der Figuren zum Reliefgrund und zum Beschauer. Die frontale Stellung der Kaiser Hadrian, Antoninus Pius, Verus und Marcus Aurelius nebst den Gefolgsleuten und Idealfiguren ⁴⁴ wären aber auch in der gleichzeitigen Monumentalkunst des römischen Westens eine Unmöglichkeit. Hier in Ephesos drängt orientalisches Empfinden mit Macht nach vorn. Das Gleiche gilt für

⁴¹ Über das Philopapposmonument s. die ausführliche Veröffentlichung von Maria Santangelo, *ASAtene* 2, 1940, 153 ff.

⁴² S. Reinach, *L'Arc de Titus et les dépouilles du Temple de Jerusalem*, 1920. G. Lugli, *Roma antica* 231 ff. L. Curtius - A. Nawrath, *Das antike Rom* 39 f. Abb. 40-44. Strong a.O. 105 ff. v. Blanckenhagen a.O. 134 ff. Santangelo a.O. 218 ff. (Vergleich mit Philopappusrelief). In den Abbildungen bei Santangelo 52 u. 53 sind leider nur der Mittelteil des Philopappusreliefs und das Triumphalrelief des Titusbogens gegenübergestellt. Die dortige Abb. 45 muss hinzugezogen werden. Die alte Aufnahme, die Abb. 15 zugrunde liegt, ist für die Vergleichung beider Reliefs dienlicher.

⁴³ Heberdey, *ÖJh.* 7, 1904, Beibl. 53 ff. u. 157 f. Ausstellung von Fundstücken aus Ephesos im Unteren Belvedere, 2.-4. Auflage. 1916 ff. S. Reinach, *Répertoire de Reliefs Grecs et Romains I* 142-145. A. Rumpf bei Gercke-Norden, Einleitung in die *Altertumswissenschaft* 4II 3, 100. v. Lorentz, *RM.* 48, 1933, 309 f. F. Eichler, Das sogenannte Partherdenkmal von Ephesos, *Kongressbericht Berlin* 488 ff.

⁴⁴ s. *ÖJh.* a.O. 51 Abb. 11.

die staffelförmige Erhöhung der hinteren Kopfreihe in zweireihigen Szenen ⁴⁵. Vielleicht entstammen die Künstler dieser Reliefs aus der Schule von Aphrodisias ⁴⁶.

Mit Sicherheit gilt Letzteres für die Künstler, die in Nordafrika die severische Heimatstadt Lepcis Magna mit Skulpturen und Monumentalreliefs ausgeschmückt haben ⁴⁷. Auf den Triumphalreliefs des Septimius Severusbogens ⁴⁸ sind die Gestalten des Kaisers und der beiden Prinzen streng frontal angebracht. Kein Zusammenhang besteht mit ihrer Umgebung. Additiv sind die Teile des Viergespanns aufgereiht. Das Ganze muss man sich zusammendenken. Additiv aufgereiht stehen die Begleiter der kaiserlichen Personen hinter und vor dem Gespann in langer Reihe einer neben dem andern. Von den meisten sind nur die Oberkörper sichtbar, die Gestalten schweben gewissermassen in der Luft. Das ganze Relief ist eine Fläche mit figürlichen Zeichen, die beim Betrachter eine Bildvorstellung erzeugt. Dem entspricht die Entwertung des plastisch Organischen zugunsten des Linearen und der Abstraktion. Was noch im zweiten Jahrhundert in Ephesos mit dem strahlenden Glanz seiner irdischen Form von der Kunst gezeigt wurde, das ist am Beginn des dritten Jahrhunderts nur noch Hinweis auf etwas Gedachtes, ist zum Symbol geworden. Mit der üblichen Beurteilung "provinzielle primitive Kunst" wird man der festgestellten Erscheinung nicht gerecht. Ihre Begründung liegt tiefer. Es kommen hier Formen in die monumentale römische Kunst, die ohne Anregungen und Einflüsse östlicher Kunstweise undenkbar und unerklärbar wären. Rodenwaldt hat bereits darauf hingewiesen, dass die Komposition dieser Reliefs sowie die des Reliefs mit dem Opfer zu Ehren der Julia Domna ⁴⁹ derartig auffallend der Komposition der älteren Gemälde von Dura-

⁴⁵ s. Ausstellungskatalog a.O. 4 Taf. 54 b.

⁴⁶ Zur Schule von Aphrodisias allgemein M. Squarciapino, *La scuola di Afrodisia*. 1943.

⁴⁷ Squarciapino a.O. 80 ff.

⁴⁸ Phot. Soprintendenza Monumenti e Scavi in Libia, *Archivio della Libia Occidentale*. Bartocchini, *AfrIt.* 4, 1931, 32 ff. Townsend, *AJA.* 42, 1938, 512 ff. mit Angabe älterer Literatur S. 512 Anm. 2. Levi, *ASatene* 23, 1945, 267 ff. Technau a.O. 247 f. Abb. 201. Budde, *Jugendbildnisse* 8 ff.

⁴⁹ Phot. Soprintendenza Monumenti e Scavi in Libia, *Archivio della Libia Occidentale*. Bartocchini a.O. 132 ff. Abb. 97. Brendel, *RM.* 45, 1936, 206 Taf. 79.

Europos⁵⁰ verwandt ist, dass eine Abhängigkeit der severischen Reliefs von der unter dem Einfluss parthischer Malerei stehenden Mischkunst an der Euphratgrenze unabweisbar erscheint⁵¹. Tatsächlich zeigen die Fresken mit der Darstellung einer Opferungsszene Konons und seiner Familie⁵², deren Datierung ins erste bis zweite Jahrhundert schwankt, grösste Ähnlichkeit mit den severischen Reliefs in Lepcis und ebenfalls denen des Argentarierbogens in Rom. Die Übereinstimmungen sind zahlreich, sie betreffen sowohl die Art der Opferung, das unsichere Stehen, die Überschneidungen und die Aufsicht der Füsse, als auch die Frontalität und Reihung der Figuren sowie die räumlichen Verhältnisse. Charakteristisch ist die verwandte Armhaltung der Opfernden, die wie aus einer altorientalischen Profilhaltung in eine flächige Projektion verwandelt wurde und gezwungen erscheint. Noch überraschender ist die Übereinstimmung mit dem Nemesisrelief in Dura⁵³. Dargestellt ist ein Opfernder vor der Göttin Nemesis mit ihren Symbolen, dem Greifen und dem Rad. Zwischen dem Mann und der Göttin ist oben die Büste des Sonnengottes angebracht. Die Weihung in Griechisch und Palmyrenisch besagt, dass der Weihende Julius Aurelius Malochas, einer der grossen Kaufleute von Palmyra, war. Wenn die Entstehung des Reliefs auch erst 228 n. Chr. ist, also ein paar Jahre später als die der Reliefs des Argentarierbogens, so steht es doch, wie ältere Beispiele der gleichen

⁵⁰ Siehe die Rekonstruktion von F. Brown bei M. Rostovtzeff, *Dura - Europos and its art* Taf. 13.

⁵¹ s. Rodenwaldt, *JdI.* 55, 1940, 43. Über die Entwicklung zur Frontalität in der parthischen Kunst s. Rodenwaldt, *Gnomon* 7, 1931, 292 f.; ders. *JdI.* 51, 1936, 107 f. bes. 107 Anm. 2; ders. *BJbb.* 133, 1928, 233. Einige der Fresken sind bekanntlich für Römer gemalt und alle sind ohne westlichen Einfluss nicht vorstellbar. Aber die entscheidenden Merkmale dieser Gemälde sind orientalischen Ursprungs.

⁵² s. *Syria* 3, 1922, Taf. 38. Dort weitere Abbildungen 39-41 (Breasted). F. Cumont, *Fouilles de Doura - Europos* 41 ff. Taf. 25-40. J. Breasted, *Oriental Forerunners of Byzantine Painting*, 1924, passim. C. Hopkins, *JAOS.* 1931, 119 ff. Cumont, *Syria* 12, 1931, 302 f. M. Rostovtzeff, *Dura and Parthian Art* 242. Hopkins, *Berytus* 3, 1936, 1 ff. H. Haas, *Bilderatlas zur Religionsgeschichte* 9-11. Abb. 113/4. M. H. Swindler, *Ancient Painting* Abb. 606-608. R. Kömstedt, *Vormittelalterliche Malerei* Abb. 2-4. Fr. Wirth, *Römische Wandmalerei* 150 f. Abb. 78/9. M. Rostovtzeff, *Dura - Europos and its Art* 57 ff. Taf. 13-15. Sas-Zaloziecky *a.O.* 305f. Abb. 306. Rumpf *a.O.* 191.

⁵³ M. Rostovtzeff, *Caracan Cities* Taf. 31, 2 Beschreibung 217.

Gattung in Palmyra beweisen⁵⁴, in einer eindeutig einheimischen Tradition.

Künstler aus diesen östlichen Bereichen des Imperiums müssen es gewesen sein, die das Neue in der monumentalen Kunst der Stadt Rom unter den Severern ermöglicht haben. Von Kleinasien, Mesopotamien und aus Syrien mag dieser ursprünglich parthische Einfluss über Nordafrika oder auch direkt nach Rom gelangt sein⁵⁵. Die politische Konstellation an der Wende vom zweiten zum dritten Jahrhundert bereitete diesem Eindringen östlicher Kunstweise in jeder Weise den Boden. Septimius Severus, Begründer einer semitischen Dynastie, selber halber Semit, war ein afrikanischer Provinziale. Das Unrömische zeigt sich bei ihm vor allem in seiner Religionspolitik. In der religiösen Haltung war er so sehr dem kleinasiatischen Unterwelts- und Heilsgott Serapis⁵⁶ verfallen, dass der Haupttypus seiner Bildnisse⁵⁷ nach dem Bilde des Serapis geformt wurde. Zum Unterschied zu dem zweiten, weniger verbreiteten Lepcistyp⁵⁸, nennen wir den Haupttypus der Severusbildnisse den Serapistyp. Bis zu diesem Zeitpunkt liessen sich römische Kaiser zumeist in den Formen des höchsten römischen Gottes, des Juppiter Capitolinus⁵⁹, apotheosieren. Das Eindringen eines barbarischen Gottes in den höchsten römischen Staatskult, sogar in die kapitolinische Trias⁶⁰ hinein, muss etwas Unerhörtes bedeutet haben. Solch ein radikaler Wechsel war nur möglich von seiten eines Provinzials, der im Letz-

⁵⁴ s. z.B. H. Ingholt, *Studier over Palmyrensk Skulptur* Taf. 1, 2-3. Zur künstlerischen Entwicklung Palmyras als Vorposten des orientalischen, parthischen Hellenismus s. Seyrig, *Syria* 22, 1941, 155 ff.

⁵⁵ Rodenwaldt, *JdI.* 51, 1936, 107 Anm. 2.

⁵⁶ G. Lippold, *Sarapis und Byraxis*, *Festschrift für P. Arndt* 116 ff. *Amelung*, *RA.* 2, 1903, 2, 177 ff. *Six*, *JHS.* 42, 1922, 31 ff. *W. Amelung*, *Die Skulpturen des vatikanischen Museums*, *Mus. Chiaram.* Nr. 74 u. 255. *W. Watzinger*, *Sammlung Sieglin* II 1 B passim.

L'Orange a.O. 79 ff. *G. Lippold*, *Die griechische Plastik*, *HdArch.* III 1 257 ff. *Taf.* 93, 3. *Budde*, *AA.* 1952, 118 ff.

⁵⁷ *Espér.* 2, 74 Nr. 975. *Budde*, *Jugendbildnisse* 5. Zu den Bildnissen des Septimius Severus allgemein s. *J. J. Bernoulli*, *Römische Ikonographie* II 3, 21 ff. *F. Poulsen*, *Antike Skulpturen* 486 f. zu Nr. 723. *L'Orange a.O.* 73 ff.

⁵⁸ *Phot.* *Anderson* 23182. *Bernoulli a.O.* 24 Nr. 31. *L'Orange a.O.* 76 Abb. 50.

⁵⁹ s. *L'Orange a.O.* 66 ff. Zum Juppiter Capitolinus s. *Zadoks Jitta*, *JRS.* 28, 1938, 50 ff. *Budde*, *AA.* 1952, 115.

⁶⁰ *Bartoccini a.O.* 83 ff. *Abb.* 48. *L'Orange* 77 ff. *Abb.* 52.

ten die römische Tradition missachtete und teilweise bewusst zerstörte⁶¹. Erst recht gilt das für die Söhne und Nachfolger des Septimius Severus, Caracalla⁶² und Geta⁶³. Es ist bereits an anderer Stelle darauf hingewiesen worden, dass viele besonderen Merkmale dieser beiden Kaiser ohne die formenden Kräfte der östlichen Provinzen des Reiches unerklärbar bleiben müssten⁶⁴. Das betrifft weniger die Jugendbildnisse des Caracalla⁶⁵, die grösstenteils eine klassizistische Verfestigung der Form als eine Reaktion auf den spät-antoninischen Illusionismus der meisten Severusbildnisse offenbaren. Anders jedoch die Bildnisse Getas⁶⁶, die genau so offiziell waren wie die des älteren Bruders⁶⁷. Bildnisse Getas mit ihren weichen

⁶¹ s. Fluss, RE, 2. Reihe II 1954, 1979 ff.

⁶² Phot. Anderson 23058. Bernoulli a.O. 47 ff. Nr. 1. Poulsen a.O. 492 f. zu Nr. 730 a mit Literaturangaben.

⁶³ Phot. Alinari 11761. Bernoulli a.O. 68 ff., 71 Nr. 5 Taf. 23. Stuart Jones, Museo Capitolino 205, Imp. Nr. 57 Taf. 48. Phot. Anderson, 1563. Budde, Jugendbildnisse 33 f. Taf. 22b u. 23b.

⁶⁴ Budde, Jugendbildnisse 42.

⁶⁵ Phot. Marburg 32642. Espér. 2, 88 Nr. 996. Waldhauer, RM. 36/37, 1921-22, 151 Nr. 6. Zu den Jugendbildnissen Caracallas und Getas s. Budde, Jugendbildnisse passim. Ferner, ders., Die Kunst 51, 1953, 132 ff.; La Nouvelle Clío 4, 1952, 246 ff.

⁶⁶ Espér. II 95 Nr. 1011. Poulsen a.O. 493 zu Nr. 731 Nr. 7. Budde, Jugendbildnisse 36 f. Taf. 20. Cat. Somm. 2282. Bernoulli II 3 S. 70 f. Nr. 1 Taf. 22. Le Musée du Louvre III 10 Taf. 304. Budde, Jugendbildnisse 34 f. Zu den Bildnissen Getas allgemein s. Bernoulli a.O. 68 ff. Budde, Jugendbildnisse passim, bes. 33 ff.

⁶⁷ s. hierzu die Hypothese von D. Raymond, CIW. 1953, 156. Meine eigenen Ausführungen zu diesem Punkt sind von Raymond offenbar missverstanden worden. Ich hatte nicht die These aufgestellt, dass der verschiedenartige Charakter der beiden severischen Prinzen die Künstler zu den unterschiedlichen Kunstwerken und andersartigen Stilen angeregt haben, sondern habe die Unterschiede vielmehr auf die ganz bewusste verschiedenartige Vorliebe und Geschmacksrichtung der jeweiligen Auftraggeber Caracalla und Geta selber zurückgeführt. Die antiken Quellen können für die Stütze dieser These herangezogen werden, Dio LXXXVI 7, 1-2. Herod. III 10, 3-4. 13, 1-2. 6, nach denen dem einen der Prinzen verhasst war, was dem anderen lieb war. Natürlich kamen vorhandene Stiltendenzen den Wünschen der Auftraggeber entgegen. Die von Raymond vorgeschlagene Hypothese halte ich für nicht tragbar, da auch die Bildnisse des Geta von Beginn an nicht weniger offiziellen Charakters waren als die des älteren Bruders. Im übrigen stehen die Bildnisse des Caracalla nicht in einer festen alten Tradition. Ihre ausserordentliche Besonderheit kann im Letzten m.E. auch nur verstanden werden aus dem bewussten Auftrag und Wunsch des Kaisers, der diese Darstellung als schön empfunden haben muss. Sonst wäre die öffentliche Aufstellung und Duldung der Kaiserbildnisse Caracalles kaum zu erklären.

und zerfliessenden unbestimmten Formen, der letzten Feinheit der Oberflächenbehandlung verbunden mit einer starken Abstraktheit des plastischen Gefüges zeigen etwas völlig Neues und Andersartiges; ohne die Einwirkung östlicher Formenkräfte wäre ihre Bestimmung schwierig. Dass solche Neuerungen gerade bei Geta erkennbar sind, kann nicht überraschen, wenn man sich vor Augen hält, wie sehr sich gerade bei ihm die syrische Komponente seiner Herkunft in seinem ganzen Wesen und Handeln ausgewirkt hat ⁶⁸. Die Mutter Julia Domna war eine Syrerin von Geburt. Ihre Bildnisse decken das Orientalische ihres Wesens auf ⁶⁹. Die Qualität ihrer zahlreichen Porträts ist ausserordentlich unterschiedlich. Viele wie der Kopf in Wien ⁷⁰ sind glatt und leer, nicht bezeichnend für die grosse und bedeutende Frau. Andere wieder, wie der grossartige Kopf in München ⁷¹, stellen sich ebenbürtig neben die besten Meisterwerke der severischen Bildniskunst. Wie ihre Schwestern und Nachfolgerinnen Julia Maesa, Julia Mamaea und Julia Soaemias war Julia Domna hellenisierte Semitin, die in seleucidischer Tradition aufgewachsen und erzogen war. Der Traum dieser Frau war eine Hauptstadt im Osten und das Wiederaufleben der Weltreichsideen Alexanders des Grossen. Palmyra, Dura Europos und andere syrische Städte erfreuten sich der besonderen Gunst der Kaiserin und der ganzen severischen Dynastie. Die Beliebtheit der Namen Septimius und Julius als Beinamen palmyrenischer Bürger jener Zeit spricht eine deutliche Sprache ⁷². Die hochgebildete und einflussreiche Kaiserin hat bekanntlich Schriftsteller, Philosophen und Gelehrte des Ostens an den römischen Hof berufen. Orientalisches Wesen, Denken und Fühlen breiteten sich zu ihrer Zeit allenthalben in Rom aus. Zweifellos wirkten auch Künstler aus ebendenselben Teilen des Reiches

⁶⁸ Geta war in seinem ganzen Verhalten zu seiner Mutter ein direkter Vorläufer der Nachfolger Caracallas, Elagabals, Alexander Severus, die als Geschöpfe ihrer Mütter aufwuchsen und lebten. s. F. Altheim, *Die Soldatenkaiser* 221. Budde, *Jugendbildnisse* 37, 40, 42. Fluss a.O. 1567.

⁶⁹ Zu Julia Domna s. G. Herzog, *RE. X 1*, §26 ff. Zu ihren Bildnissen s. Bernoulli a.O. 35 ff.

⁷⁰ Bernoulli a.O. Nr. 15 S. 40 f.

⁷¹ Phot. Kaufmann 133. München Glyptothek Nr. 220. Budde, *Jugendbildnisse* 5. Bernoulli a.O. 45.

⁷² Rostovtzeff, *Caravan Cities* 11 f.

damals in Rom. Einer von diesen mag die Skizzen und Vorlagen für den römischen Künstler gegeben haben, der den Reliefschmuck des Argentarierbogens verfertigt hat ⁷³.

Die in severischer Zeit in der monumentalen römischen Kunst erreichte Befreiung der formenden Kräfte von der bis dahin gültigen Bindung an griechische Vorbilder liess uraltes italisches Formgut wieder auferstehen. Sie führte gleichzeitig zu einer Verwischung der bisherigen Gegensätze von Volks- und Hofkunst ⁷⁴, zumal im Gesamten die handwerklichen Fähigkeiten bedenklich nachliessen. Die Befreiung und veränderte Grundhaltung ermöglichten aber auch, dass anticlassische Tendenzen der provinziellen Kunst und nicht-classische Formprinzipien der orientalischen Kunst in Rom Eingang fanden ⁷⁵. Erscheinungen, wie sie für die Durchgangsreliefs des Argentarierbogens festgestellt werden konnten, sind in severischer Zeit durchaus nicht vereinzelt. Der Centurionengrabstein im Vatikan ⁷⁶,

⁷³ So auch ähnlich Haynes a.O. 27. Zu den orientalischen Einflüssen in Rom zur Zeit der Severer s. Ad. de Ceuleneer, *Essai sur la vie et la règne de Septime Sévère* 205. v. Poehlmann in *Pflugk-Harttungs Weltgesch.* I 2, 579 ff. v. Domaszewski, *Abhandlungen zur römischen Religion* 197 ff.

⁷⁴ Rodenwaldt, *JdI.* 55, 1940, 42.

⁷⁵ Rodenwaldt a.O. 42 f. Ders., *JdI.* 51, 1936, 93, 98, 106 f. Zur Beurteilung und Bewertung der Kunst von Dura und Palmyra als orientalische Kunst s. die grundlegenden Ausführungen von Rostovtzeff, *Dura - Europos and its Art* 89 ff.

⁷⁶ W. Amelung, *Die Skulpturen des Vatikanischen Museum I* 287 *Galleria Lapidaria* 163 Taf. 30. Altmann a.O. 235 Abb. 189. v. Domaszewski, *Abb. d. Arch.-Epigr. Sem. in Wien* 5 S. 58 Nr. 3 Abb. 57 u. S. 68. Pallottino a.O. 90 f. Abb. 50. Die Haltung des Centurio auf dem Relief entspricht der des opfernden Terentius auf dem Fresko in Dura - Rostovtzeff, *Caravan Cities* Taf. 34-, das um 225 datiert wird. Zu diesem Terentiusbild sagt Sas-Zaloziecky a.O. 306 f., dass gegenüber dem Kononbild erst hier die richtige Frontalität der Figuren und eine richtige Beobachtung der räumlichen Verhältnisse sowie das Hintereinander der Figuren festgestellt werden könne. Zumal die Armhaltung des Opfernden habe nichts mit der orientalischen Art des Konon zu tun. Diese Erklärungen gehen m.E. zu weit. Für die "orientalische" Darstellungsweise des Opfernden kann auf den opfernden Septimius Severus auf dem einen Durchgangsrelief des Argentarierbogens (oben Seite 378 ff.) verwiesen werden. Andererseits gibt es genügend syrische Denkmäler, welche die gleiche Haltung des Terentius zeigen, nämlich dann, wenn die Richtung des Opfernden der des Terentius entspricht. Als bestes Beispiel sei hier genannt das Fresko des Iabsymos und seines Sohnes (Semiten) aus dem gleichen Tempel der Palmyrenischen Götter in Dura, dem auch das Kononbild zugehört s. Rostovtzeff, *Caravan Cities* Taf. 33, 2. Hier ist die "orientalische" und

dessen Pilasterrahmung mit Standarten geschmückt ist und dessen Datierung in die Zeit der Entstehung des Argentarierbogens wahrscheinlich ist, zeigt den Centurio in absoluter Frontalität. Die gleiche gedankliche und symbolische Figurenwiedergabe, die ein Relief in Lepcis Magna ⁷⁷ zeigt, kehrt genau so auf dem stadtrömischen Relief von der Via Appia im Kapitolinischen Museum ⁷⁸ wieder. Auf dem Sacchettirelief ⁷⁹ wendet sich eine Reihe der Figuren ostentativ aus der Handlung und Darstellung heraus dem Beschauer zu. Und wenn noch auf den Bildern der Marcussäule tatsächliche Frontalität des Kaisers und seiner Begleitpersonen mit Absicht vermieden wurde ⁸⁰, auf den Reliefs des Septimius Severusbogens in Rom ⁸¹ sind die Gestalten des Kaisers und seiner Söhne nebst den Begleitpersonen streng frontal angebracht. Auch in der gleichzeitigen monumentalen Malerei fehlen die Beispiele nicht. So schaut die ernste Versammlung würdiger Männer und Frauen auf den Nischenbildern der gnostischen Katakombe des Aurelius Felicissimus⁸², in einer Reihe frontal nebeneinander gestellt, aus dem Bild heraus auf den Betrachter. Die Ein-

die "römische" Haltung (wie Septimius Severus und Caracalla) auf einem Bild vereint, und zwar bei einem Bild, das nach seinem Inhalt und Charakter rein orientalisches ist.

⁷⁷ Phot. Soprintendenza Monumenti e Scavi in Libia, Archivio della Libia Occidentale. Bartocchini a.O. 109 Abb. 78.

⁷⁸ Eine kurze Notiz bei Pallottino, Roma 1941, 488 f. u. K.C., BullCom. 77, 1946—48, 183 Abb. 1. Das Relief wird in meiner oben erwähnten Arbeit über das Sacchettirelief behandelt.

⁷⁹ Budde, Severisches Relief in Palazzo Sacchetti passim (im Druck). Braun, MonInst. 1854, 78 f. Taf. 11. Wace, BSR. 4 Nr. 3, 263 ff. Taf. 34 mit Angabe der älteren Literatur. Strong, Scultura Romana 306 Taf. 63. W. Zschietzschmann, Hellenistische und römische Kunst 137 Abb. 134. Sieveking, Festschrift für Arndt 34. Pallottino a.O. 60 ff. CAH. XII 547, Abb. V 176 b. Budde, Jugendbildnisse 14 f.

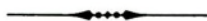
⁸⁰ s. Wegner, JdI. 46, 1931, 143 f.

⁸¹ Phot. American Academy Rome. Strong a.O. 303 ff. Taf. 60/1. Platner-Ashby, Topographical Dictionary 43. Hamberg a.O. 145ff. Technau a.O. 247 Abb. 199, 200. Lugli a.O. 139 f.

⁸² Bendinelli, NSc. 1920, 123 ff. MonAnt. 28, 1923, 271 ff. Wilpert, Mem-AccPont. I 2, 1924, 1 ff. Marconi a.O. 147 ff. Abb. 71/2. Strong, Art in Ancient Rome Abb. 492/3. Swindler a.O. Abb. 620-22. Kömstedt a.O. Abb. 13/4. Wirth a.O. 185 ff. Abb. 97 Taf. 22b, 42, 46b, 47-49. J. de Wit, Spätromische Bildnismalerei Taf. 1/2. Technau a.O. 249 ff. Abb. 203-205. Reinach, Répertoire de peintures grecques et romaines 201, 3; 217, 1; 336, 3/4. Rumpf a.O. 190 Taf. 68, 3.

dringlichkeit des Blickes der seelenvollen Gesichter ⁸³ entspricht ganz der des Severusbildes vom Argentarierbogen.

Solche Anhäufung frontalgestellter repräsentativer Figuren auf Bildern und Kunstwerken severischer Zeit kann am besten erklärt werden durch einen unmittelbaren Einfluss östlicher Kunstweise auf die weströmische Kunst, einschliesslich die der Stadt Rom. Um einen gewaltsamen Einbruch des Orients kann es sich schon deswegen nicht handeln, weil für die neuen Erscheinungen eine gewisse Entwicklung und eine Reihe von Vorstufen in der weströmischen Kunst nachgewiesen werden können. Über einen stossreichen Antrieb ging die östliche Einwirkung wohl nicht hinaus ⁸⁴. Immerhin ist auf diese Weise die Entstehung des antiken Repräsentationsbildes wesentlich beschleunigt worden. Wesentlich aber scheint die Erkenntnis zu sein, dass die in severischer Zeit erreichte Befreiung der römischen Kunst von der klassischen Tradition eine offene Bereitschaft zur Aufnahme von Anregungen und Motiven des Orients herbeiführte, und zwar in einem Moment, als die politische Situation die engste Berührung mit der östlichen Kunst förderte und sanktionierte ⁸⁵. Mit der severischen Dynastie erst war der Zeitpunkt gekommen, wo der uralte Gegensatz von Ost und West einer Durchdringung dieser beiden entscheidenden Kräfte der alten Welt Platz machen musste, um so die grossartige Form des dritten Jahrhunderts und der Spätantike zu ermöglichen.

⁸³ De Wit a.O. Taf. 1.

⁸⁴ s. Rodenwaldt, JdI. 55, 1940, 52 f. Dabei soll nicht übersehen werden, dass auch in früheren Epochen der römischen Kaiserzeit bisweilen der Einfluss des Ostens sehr stark gewesen ist. Schnitzer, JdI. 67, 1953, 43 ff. hat versucht, den Nachweis zu erbringen, dass unter Einwirkung orientalischer Kunstformen die bisher in Rom zweitrangige Kunstform des Reliefbandes in Art der Trajanssäule auf die höchste Ebene geführt worden ist. Apollodorus von Damaskus wird mit Recht dabei eine entscheidende Rolle zugewiesen. Zur syrischen Charakterisierung ebd. 76 f.

⁸⁵ Aus der Kaiserchronik ist zu ersehen, dass der äussere Gegensatz zwischen West und Ost, der in severischer Zeit mit Energie einsetzt (Herodian II 4, 3), auch innerlich vom Volk stark empfunden wird. s. Geffcken, NGG. 1901, 194.

Nachtrag zu L. Budde "Istanbuler Reiterrelief", *Bulleten* 68, 1953, 475 ff.

Bei der Beurteilung des Monumentes aus Thasos (Abb. 17) war mir leider der wichtige Aufsatz von H. Seyrig, *BCH.* 51, 1927, 198 ff. (*Quatre Cultes de Thasos*) entgangen, worauf mich der Verfasser liebenswürdigerweise hinweist. Nach seinen Ausführungen gehört das Monument eindeutig der hellenistischen Zeit an, während die Metopenreliefs erst in der Kaiserzeit ausgearbeitet wurden. Hierfür zeugt vor allem die Kriegermetope, bei der vom ursprünglichen Grund am meisten stehen geblieben ist. Auch Seyrig ist der Auffassung, dass es keine hellenistischen Beispiele von Denkmälern des thrakischen Reitergottes in dem bekannten Typus gibt.

Berichtigungen: S. 478 statt Abb. 13 muss es heißen Abb. 9, statt Abb. 14 - 15 Abb. 11 u. 13. S. 481 statt Abb. 11 u. 12 Abb. 14 - 15.

LUDWIG BUDDE

TUNUS'UN 1881'DE FRANSA TARAFINDAN İŞGALİNE KADAR BURADA VALİLİK EDEN HÜSEYNİ ÂİLESİ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Mukaddime

Kuzey Afrika'da, Doğu tarafıyla Kuzeyinde *Akdeniz* ve Güney-doğusunda *Trablusgarb* ve Batısında *Cezayir* bulunan *Tunus* bölgesinde XIII. asrın ilk yarısından (625 H. 1228 M.) XVI. asır sonlarına yakın zamana kadar (981 H. 1573 M.) *بنی حفص* = *Benî Hafs* âilesi hüküm sürmüştür.

Tunus 941H. 1534 M. de Kapdân-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa tarafından zaptedilmiş ise de bir sene sora Benî Hafs âilesine yardım eden Alman İmparatoru Beşinci Şarl (Şarlken)'in gayretiyle geri alarak tekrar Benî Hafs Sultanı Mevlay Hasan'a verilmişti. *Tunus*'un dahilî karışıklığından dolayı Tunusluların bazıları Osmanlı hükûmetine başvurarak Osmanlı hâkimiyetini istediklerinden Kılıç Ali Paşa 977 H. 1563 M. de *Tunus* şehrini zabtetti ise de İspanyolların elinde bulunan *Halkulvad* (Goletta)'ı alamamıştı.

979 H. 1571 M. de Osmanlılarla Venedik cumhuriyeti ve müttefikleri arasında vukua gelen *Lepanto* (İnebahtı) muharebesinde Osmanlı donanmasının mağlûbiyetini müteakib 981 H. 1573 M. de Avusturya prenslerinden Don Juan *Tunus*'u Osmanlılardan geri almıştı; fakat *Tunus*'un *Akdeniz*'deki hasımlarına karşı ehemmiyetini kavramış olan Osmanlı devleti, bu işgalden bir sene sonra Kapdân-ı derya Kılıç Ali Paşa ile serdar tayin ettiği Koca Sinan Paşa'yı yollayarak evvelâ *Halkulvad*'ı ve arkasından *Tunus* şehir ve kalesini zabtetmiş ve son *Tunus* hükümdarı Mevlây Muhammed bin Hasan'ı esir ederek *Tunus*'u ilhak eylemiştir (1574 M.).

Tunus'un Osmanlı ülkeleri arasına katılmasından sonra beylerbeyliğine Haydar Paşa tayin edilip muhafazası için de başlarında bir ağa olmak üzere dört bin yeniçeri bırakıldı. *Tunus*'a ikinci beylerbeyi olarak Receb Paşa ve ondan sonra ikinci defa Haydar Paşa

ve onu müteakip sıralasıyla Cafer, Mustafa, Hasan, Mehmed, Cafer ve Hüseyin Paşalar 999 H. 1591 M. tarihine kadar onyedi sene *Tunus*'ta beylerbeyilik yaptılar. Bu müddet zarfında muhafız yeniçeriler epeyce yüze çıktılar.

Hüseyin Paşa zamanında şımarıklıkları artan yeniçeriler ayaklanarak ağalarını ve büyük zabitlerini öldürüp İbrahim adında bir bölük başıyı kendilerine *dayı* tayin ettiler; bu suretle ocaklı idareyi filen ele alıp beylerbeyiler ismen hükûmet sürdüler.

Tunus'ta tayini pâdişah tarafından yapılan ve fakat babadan oğula veya kardeşe intikal eden *امير الاوطان* = *Emirü'l-otan* denilen bir Vatan beyliği de vardı. *Tunus*'ta XVI. asır sonlarında yerli hanedandan olan Ramazan Bey adında bir vatanbeyi bulunuyordu; 1110 H. 1699 M. de bunu, kardeşi Murad Bey öldürerek Vatan beyi olmuş ve dayı-ları da nüfuzu altına almıştı. Murad Bey 1112 H. 1700 M. de *Cezayir*'e karşı açtığı seferde mağlûp olmuş ve bunun acısını çıkarmak üzere 1114 H. 1702 M. de yaptığı ikinci seferden askerleri memnun olmamışlardı. Bunu fırsat bilen Murad Bey'in maiyyeti kumandanlarından İbrahim Şerif adındaki zabıt, Murad Bey'i öldürdükten sonra askeri alarak *Tunus*'a döndü ve bu suretle seksen seneden ziyade Vatan beyliğinde bulunmuş olan Murad Bey âilesinin yerine İbrahim Şerif Vatan beyi olmuştu. Osmanlı hükûmetinin gönderdiği beylerbeyi yine mevcut ise de hüküm ve nüfuzları yoktu.

İbrahim Şerif 1116 H. 1704 M. de *Trablusgarp* üzerine yürüyüp şehri kuşattı ise de kuvvetleri arasında hastalık çıktığından geri dönmeğe mecbur oldu; fakat bu defa *Cezayir* kuvvetleriyle karşılaştı; kendisinden memnun olmayanlar çoğalmıştı. Onun bu durumundan istifade etmek isteyen ve aslen Türk olan kumandanlardan Hüseyin Bey bin Ali, İbrahim Şerif'e karşı cephe alarak onun verdiği emirleri dinlemediğinden İbrahim Şerif *Cezayir*'le yaptığı muharebeyi kaybederek *Cezayir*lilere esir düştü ve *Tunus* kuvvetle'riyle geri dönen Hüseyin bin Ali, ittifakla Vatan beyi oldu (1117 H. 1705 M.) ve bu suretle *Tunus*'ta babadan oğula ve kardeşe intikal etmek üzere yeni bir Vatan beyliği ve arkasından yine aynı âileden olmak üzere *Tunus* beylerbeyiliği ocağı kuruldu.

Cezayir dayısı Mustafa Ağa, *Tunus* kuvvetlerini bozup İbrahim Şerif'i esir aldıktan sonra *Elkef* mevkiini işgal ile orada epey

müddet kaldığından, yeni Vatan beyi Hüseyin bin Ali bundan istifade ile *Tunus*'u tahkim edecek kadar vakit buldu. Halbuki Mustafa Ağa İbrahim Şerif'ten sonra *Tunus*'u elinde biliyor ve Hüseyin Bey'e emirler veriyordu. Hüseyin Bey, Cezayir dayısının *Tunus* üzerine gelmemesi için evvelâ ona müti imiş gibi güler yüz gösterdi ve hazırlığını tamamlayıp müdafaa tertibatı da aldıktan sonra Mustafa Dayıya kafa tutarak *Tunus*'ta işi olmadığını ve geri dönmelerini bildirmişti. Buna karşı Mustafa Dayı derhal *Tunus* üzerine gelerek şehri muhasara etmiş ise de külliyetli zayıat vermiş ve askerinin de yağmacılığı sebebiyle *Tunus*'u almağa muvaffak olamıyarak *Cezayir*'e döndükten sonra dayılıktan azl ve sonra da katledilmiştir.

Hüseyin Bey, bu tehlikeyi savuşturduktan sonra tamamen idareyi eline aldı; *Tunus*'ta yine ismen Osmanlı hükûmetinin göndermiş olduğu zat beylerbeyi bulunuyordu. Hüseyin Bey'e karşı, Cezayirlilere esir düşen İbrahim Şerif, Cezayir dayısı Hasan Hoca'ya külliyetli para ve bir hayli şeyler vâdederek tekrar beyliği almak üzere deniz yoluyla *Tunus* üzerine geldiği gibi, Hüseyin Bey'in Tunus yeniçerilerine dayı tâyin eylediği Sarı Mehmed Hoca da Hüseyin Bey'e karşı cephe almıştı.

Hüseyin Bey, bu iki hasma karşı tedbirli hareket etti; evvelâ Sarı Mehmed Hoca'yı katlettiği gibi, karaya çıkan İbrahim Şerif'i de mağlûp ederek yakalayıp öldürdü ve bu suretle *Tunus* Vatan beyliğini sağladı (1705).

Hüseyin Paşa Bey bin Ali

Mehazlarımıza göre Hüseyin Bey'in babası Ali aslen Türktü. Ali, İbrahim Şerif'in maiyyetinde bulunmuş¹ çok zaman urbanla muharebe etmiş, cesaretiyle tanınmış olup 1077 H. 1666 M. da ölmüştü. Hüseyin Bey de babası gibi Vatan beyi Ramazan ve Murad beylerin ve daha sonra İbrahim Şerif'in maiyyetinde bulunmuş ve kumandanlığa yükselmişti.² Hüseyin Bey, yukarıda görüldüğü üzere İbrahim Şerif'e muhalefet ile onu öldürmüştü. Bunun idaresi zamanında *Tunus*'da sükûnet teessüs etmiş ve aynı

¹ Ali, Türkiyyü'l-asl ve yoldaş yani ocak askeri ki *Tunus*'ta bulunan İbrahim Şerif'in sipahilerinden imiş (*Mektûm Mühimme defteri no. 9*, bu defterin son sahifelerindeki vesika).

² Aynı Mühimme.

zamanda denizciliğe de ehemmiyet vermişti. Hüseyin'in Vatan beyliği, pâdişah tarafından da tasdik edilmişti. Ünvanları *Beyidi* (1117 H. 1705 M.).

Hüseyin Bey'in ilk zamanlarda oğlu olmamıştı; bundan dolayı yeniçeri dayısı bulunan yeğeni yani biraderi Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'i kendisinden sonra Vatan beyliğine namzet göstermişti; fakat daha sonra Hüseyin Bey'in esir düşen bir *Cenevizli* kadından Ali ve Mehmed adlarında iki oğlu doğduğundan bundan dolayı yeğeni Ali Bey, Vatan beyliğinin amcasının ölümünden sonra onun oğullarına geçeceğinden dolayı müteccis olmuştu. Onun bu teccürünü gidermek için Hüseyin Bey, yeğenini Tunus beylerbeyisi tayin ettirdi (1138 Şubat).³ Fakat paşalıkla beylerbeği olan Ali Paşa, irsî olan vatan beyi olmamasından dolayı bu tayinden memnun olmadı; çünkü beylerbeyği ismen büyük ise de nüfuz ve faaliyetten mahrumdu.

Ali Paşa, Vatan beyliğini elde etmek için aynı sene içinde *Tunus* haricinde kendisine taraftar olanlarla anlaştı ve birgün *Tunus*'tan çıkarak sarp ve geçilmesi zor olan (جبل الصلاة) *Cebel üs-salât* mevkiine çekilerek muhalefete başladı; Hüseyin bey uzun bir mücadeleden sonra yeğenini mağlûp etti ve Ali Paşa da oğluyla beraber *Cezayir*'e kaçtı. Cezayir dayısı, Hüseyin bey'in vermediği kabul ettiği bir para mukabilinde Ali Paşa'yı salvermiyeceğini taahhüd etti ve bu suretle Ali Paşa, *Cezayir*'de muhafaza altında kaldı; bu hal 1147 H. 1734 M. senesine kadar devam eyledi. Hüseyin bey aynı zamanda beylerbeğliği de üzerine almıştı.

Ali Paşa *Cezayir*'de boş durmayıp hududda taraftar toplamağa başlamıştı. Cezayir dayısının, Ali Paşa'nın bu faaliyetine müsaade etmesine sebep, Hüseyin Paşa'nın, Ali Paşa için vermediği kabul ettiği tahsisatı göndermemesi ve Ali Paşa'nın da, muvaffak olduğu takdirde *Cezayir*'e bağlanmağı vadetmesi idi. Bunun üzerine Cezayir dayısı, Ali Paşa'ya kuvvet vererek onu *Tunus* hududuna yollamıştı.

Bu durumun ciddiyetini gören Hüseyin Paşa, Ali Paşa'nın hareketini İstanbul'a bildirdiğinden Osmanlı hükümeti, kendilerine münasip sancak verilmek üzere Ali Paşa ile oğlunun *İstanbul*'a gelmelerini, aksi takdirde cezalarının tertibini Cezayir beylerbeğisine

³ *Mühimme defteri* 133, s. 84, sene 1138 cemaziyelâhır ortaları tarihli hüküm.

bildirdi.⁴ Halbuki asıl fesat *Cezayir*'den geliyordu; buralarda ismen nüfuzu olan hükûmetin bu emrine aldırış edilmedi; iki taraf arasında vukua gelen muharebede Hüseyin Paşa'nın büyük oğlu Mehmed Bey ibtida muvaffak oldu ise de sonradan bozuldu ve *Kayravan*'a çekildi; galip gelen Ali Paşa, Cezayir kuvvetleriyle beraber *Tunus*'a girdi; hem beylerbeğliği ve hem Vatan beyliğini eline aldı (1152 H. 1739 M.).

Hüseyin Paşa, *Kayravan*'da kuvvet toplayıp *Tunus* önüne geldi ise de gerisi Ali Paşa'nın oğlu Yun üs Bey tarafından tehdid edilmesi üzerine tekrar *Kayravan*'a çekildi; bu vaziyetlere karşı ferman yollamaktan başka filen birşey yapamıyan Osmanlı hükûmeti emri vaki kabul ederek Ali Paşa'nın beylerbeğliğini kabul ve tasdik etti. Hüseyin Paşa *Kayravan*'da Yun üs Bey tarafından muhasara edilmiş ve oğlu Mehmed Bey de *Cezayir*'e kaçmıştı; Hüseyin Paşa da *Cezayir*'e kaçmak istediye muvaffak olamıyarak öldürüldü. Hüseyin Paşa'nın oğulları Mehmed ve Ali beyler sahil şehirlerde tutunmak istedilerse de bir netice elde edemediklerinden *Cezayir*'e çekildiler.

Hüseyin Paşa, halka karşı merhametli olup, memleketin imarına çalışmıştı. *Tunus*'taki yeni camii Hüseyin Paşa yaptırmıştır; *Tunus*'ta uzun süren bu didişmelerden Fransızlar istifade ederek bazı ticaret mahallerini müstemleke haline sokmak istemişlerdi. Hüseyin Paşa'nın diğer tesisleri de vardır. Hüseyin Paşa'nın Vatan beyliğine ilâve olarak beylerbeğliğe de tayini 1133 H. 1720 M. senesinden başlamış oluyor bu suretle beylerbeği olarak idaresi on dokuz sene kadardır.⁵

Ali Paşa

Tunus beylerbeğliği ile Vatan beyliğini elde eden Ali Paşa, *Cezayir*'de bulunan amcazâdeleri Mehmed, Mahmud ve Ali

⁴ *Mühimme defteri* 140, s. 282, 383, sene 1147 Receb ve Zilhicce tarihli hükümler.

⁵ Mektûm mühimme defterinde Hüseyin Paşa'nın *Tunus* beylerbeğliğinin ondokuz sene devam ettiği kaydedilmiştir. Buna göre 1133 hicret yılında (1720 M.) beylerbeği olmuş oluyor. Kendisi 1138 H. 1725 M. de bir ara beylerbeğliği yeğenine bırakmış, fakat onun muhalefeti üzerine tekrar kendi üzerinde toplamıştır; bu suretle Hüseyin Paşa'nın *Tunus* beylerbeğliği 1152 tarihine kadar ondokuz sene oluyor. Sicill-i Osmanî'de Hacı Ali Bey diye gösterilen Ali Paşa'nın beylerbeğliği 1139 senesinde gösterilmiştir.

beylerle uğraştı. Bu üç kardeş Cezayirlilerden kuvvet alarak *Tunus* üzerine geldilerse de *Cezayir* kumandanları arasındaki ihtilâftan dolayı muvaffak olamadılar (1159 H. 1746 M.) Mahmud Bey, *Kostantin* şehrinde vefat etti.

Ali Paşa'nın oğullarının en kudretlisi Yun üs Bey olup babasının muvaffakiyetinde âmil olmuştu; askerler kendisini seviyorlardı; Ali Paşa bundan şüphelendi. Bunun üzerine, Yun üs Bey'e memleketten çıkıp gitmesini aksi takdirde öldürüleceğini bildirdi. Bu tehdid üzerine Yun üs Bey, *Tunus*'un iç kalesini işgal ve *Halkulvad*'ı da zabtederek muharebeye girişti; fakat onun bu hareketi mevzii kaldı; kendisine başka şehir ve kalelerden iltihak eden olmadı. Cephanesini tükettiğinden *Cezayir*'e tâbi *Kostantin* şehrine kaçtı. Ali Paşa, diğer oğlu Mehmed Bey'i vatan beyi ve kendisine vâris yaptı. Mehmed Bey, kendisine kardeşi Süleyman Bey'i rakib addetmiş ise de o sırada Süleyman Bey'in vefatıyla müsterih olmuştur.

Cezayir'de bulunan Hüseyin Paşa'nın oğulları Mehmed ve Ali beyler, Cezayirlilerden yardım gördüler; aldıkları kuvvetle 1169 H. 1756 M. de *Tunus* üzerine gelerek şehri zabtettiler; Ali Paşa kaçmak istediye de muvaffak olamadı ve yakalanarak oğlu Mehmed bey ve kardeşi ve torunlarıyla beraber öldürüldüler; beylerbeğliği on yedi sene kadar sürmüştü.⁶

Mehmed Paşa

Mehmed Bey ile kardeşi muvaffak olup babalarının intikamını aldıktan sonra Mehmed Paşa *Tunus* dayısı ve beylerbeğisi ve kardeşi Ali Bey de vatan beyi oldular (1169 Zilhicce ve 1756 Eylül), Osmanlı hükûmeti bu mücadelelere karşı birşey yapamıyor ve muvaffak olanın beylerbeğliğini tasdik etmekle iktifa ediyordu; bunun neticesi olarak da ancak 1172 H. 1758 M. de hükûmet Mehmed Bey'in beylerbeğliğini kabul ve hükûmetini tasdik etti; bu suretle *Tunus* idaresi yine Hüseyin Paşa âilesine geçti.

Mehmed Paşa, üç sene beylerbeğlik etti.⁷ Eceliyle ölerək yerine Vatan beyi olan kardeşi Ali Bey geçti. Mehmed Paşa,

⁶ Mektûm Mühimme defterinde Ali Paşa'nın beylerbeğliği yirmiiki sene olarak gösteriliyor; buna göre beyliği, amcası Hüseyin Paşa'ya karşı Cezayirlielerin yardımlarını gördüğü 1147 H. 1734 M. tarihinden başlamaktadır.

⁷ Osmanlı hükûmetinin tasdikinden itibaren beylerbeğliği bir sene kadardır.

bu kısa zamanda mütedil hareket ile komşularıyla (Cezayir ve Trablusgarpla) hoş geçindi. 1172 Cemaziyelâhır ve 1759 Şubatta öldüğü zaman Mahmud ve İsmail adlarında küçük yaşta iki oğlu kalmıştı. Vasiyeti üzerine amcaları Ali Paşa bunları himayesine alarak vasî olmuştu; bu çocuklar büyüyünce beylik onlara bırakılacaktı.

Ali Paşa

Bu da biraderi gibi hem beylerbeği ve hem *Tunus* dayısı oldu; biraderi Mehmed Paşa'nın vaziyetine muhalif olarak onun yetmiş olan oğullarını ihmal ile vatan beyliğini kendi oğlu Hamuda Mehmed'e verdi ve daha sonra da 1195 H. 1781 M. de otuz yaşında bulunan oğlu Hamuda'ya *Tunus* beylerbeğliği fermanını alarak kendisi çekildi ve 13 Cemaziyelâhır 1196 da (26 Mayıs 1782) vefat etti. Biraderinin yerine beylerbeği olmasından itibaren hükûmeti 23 sene kadardır.⁸ Bunun beylerbeğliği zamanında Korsika adası Fransızlara geçmişti. Halbuki Tunuslular, Korsikalılarla mücadele halinde bulduklarından yine hasmane hareketten vazgeçmediler; bundan dolayı Fransa ile bozuştular; hattâ bir Fransız donanması *Tunus* önüne gelerek bombardıman etti; nihayet Fransa'nın teklifleri kabul edilmek suretiyle 1185 Cemaziyelevvel ve 1771 Eylülden muhasama sona ermişdi.

Hamuda Mehmed Paşa

Bunun beylerbeğliği zamanında *Tunus* beylerinden Mehmed ve Ali beyler ısyan etmişlerse de bir müddet sonra ısyanları bastırılmıştır. Hamuda Paşa, ilk zamanlarında eniştesi Mustafa Hoca'nın tecrübeli idaresi sayesinde rahat etti ve onun ölümünden sonra da bizzat idareyi ele alarak çalıştı; Cezayirliyle çıkmak üzere olan muharebe iki tarafın ve bilhassa Hamuda Paşa'nın yumuşak ve uysal davranmasıyla önlendi. Venedik cumhuriyeti ile de bozuşma oldu, bir Venedik donanması *Sus* şehrini bombardıman etti ise de bir netice alamadı ve nihayet iki taraf anlaşarak 1207 H. 1792 M. de bir muahede imzaladılar.

Osmanlılarla *Rusya* ve müttefiki *Avusturya* arasında vukua gelen 1787 seferinde *Tunus* gemileri de *Akdeniz*'de faaliyette bulundular.

⁸ Mektûm Mühimmede Beylerbeğliği on dokuz senedir.

⁹ Mühimme defterinde buna Mehmed Paşa denildiğine göre isminin Mehmed mahlasının Hamuda olduğu anlaşılıyor.

Hükümet, *Trablusgarb*'a Seydi Ali Paşa'yı vali olarak göndermiş ve sabık vali Ali Paşa da oğullarıyla *Tunus*'a kaçmıştı. Hamuda Paşa, Ali Paşa'ya yardım ederek onu *Trablus*'a gönderip Seydi Ali Paşa'yı kaçmağa mecbur etmiş ve bu suretle Ali Paşa bu sayede oğlu Yusuf Bey lehine valiliği tekrar elde etmişti (1210 H. 1795 M.)¹⁰.

Fransızların 1798 de *Mısır*'ı işgalleri üzerine *Cezayir* ve *Trablus* ocaklarıyla beraber *Tunus*'da Fransa'ya harp ilân etmiştir; bundan sonra *Cezayir*'le *Tunus* arasında vukua gelen çarpışmada Hamuda Paşa kuvvetleri evvelâ mağlûp olduysa da ikinci defa galebe çaldılar ve nihayet iki taraf barışarak muahede imzaladılar (1223 H. 1808 M.).

1225 H. 1810 M. de yeniçeriler Hamuda Paşa'yı öldürüp bu, *paşabey* âilesinden kurtulmak isteyerek kendilerine bir bey tayini ile isyan ettilerse de muvaffak olamadılar; ele geçenler katledildi.

Otuz dört sene *Tunus* beyliğinde bulunmuş olan Hamuda Paşa 1229 Ramazan bayramı gecesini vefat etti ve yerine kardeşi Osman Bey beylerbeği oldu (6 Eylül 1814). Hamuda Paşa'nın mührünün ortasında (حمودا باشا بيك مير ميران = *Hamuda paşa bik Mir-i miran*) ve etrafında (اللهم دام ملكه في دار الجهاد تونس ١١٩٦) yazıları vardır.

Osman Bey

Ali Paşa, *Tunus* beylerbeğliğini, vasiyeti hilâfına Mehmed Paşa'nın oğullarına bırakmayarak oğlu Hamuda Paşa'yı kendi yerine getirmiş ve bu defa Hamuda Paşa ölünce *Tunus* idaresi kardeşi Osman Bey'e geçmişti. Mehmed Paşa'nın oğlu Mahmud Bey, Hamuda'ya karşı muhalefete geçmiyerek ona sadık kalmıştı; bu defa Osman Bey beylerbeği olunca zâhiren ona karşı da sadık görüldü. Osman Bey'in Salih ve Ali isimlerindeki iki

¹⁰ Seydi Ali Paşa Gürcüdür. Selefî olan Ali Paşa zamanında yalı vekil-harcı [Tersane emini] iken vali tarafından taddolunmuştu. Fakat *Trablus* ocağı ile Ali Paşa arasındaki ihtilâftan istifade ile ocakla anlaşarak Ali Paşa'yı kaçırıp beylerbeğliği elde etmişti. Lâkin sonradan ocaklı ile de geçinememiş ve Ali Paşa el altından *Trablusgarb*'a davet olunmuştu. Ali Paşa, Tunusluların yardımıyla oğlu Yusuf Bey'i göndermiş ve *Trablus* zabt olunarak Seydi Ali Paşa kaçmağa mecbur olmuştu. Ali Paşa'nın ihtiyarlığı sebebiyle *Trablusgarb*'a Yusuf Bey vali olmuştur (Vak'anüvis Halil Bey tarihi - Kütüphanemizdeki nüsha, s. 95).

oğlu babalarından sonra Tunus idaresini ele almak için o makama varis olan amcazadeleri Mahmud beyi öldürmek istediler fakat Mahmud Bey bunu haber aldığından daha evvel davranarak taraftarları ile birlikte beylerbeğinin oturduğu *Bardo* sarayını muhasara edip içeri girerek Osman Bey'i öldürdü (1230 Muharreminin yedinci gecesi ve 9 Aralık 1814). Osman Bey'in oğulları Salih ve Ali beyler *Goletta* yani Halkavulvad'a kaçtılsa da Mahmud Bey'in oğlu Hüseyin Bey arkalarından yetişerek iki kardeşi de öldürdü. Bu suretle *Tunus* beylerbeğliği Mehmed Paşa ailesine geçti. Osman Bey'in beylerbeğliği doksan altı gün sürmüştü. Osman Bey'in memuriyeti henüz Osmanlı pâdişahı tarafından kabul ve teasdik edilmeden evvel vefatı vukua geldiği için beylerbeği rütbesiyle paşa olamamıştır.

Mahmud Paşa

Bunun zamanında da geçimlerini temin için denizde eski usul korsanlık devam ediyor ve devletlerle yaptıkları muahedelere her vakit riayet edilmiyordu. Mahmud Paşa, kuvvetli donanması olan *Cezayir*'den ve kuvvetleri artan Frenklerden çekindiği için mevcut gemilerini arttırmıştı; bunlar *Akdeniz*'deki devletlerin sahil şehir ve kasabalarını vurmakta devam ediyorlardı. 1231 H. 1815 M. de iyi teçhiz edilmiş yirmi Tunus gemisi *Sicilya*'yı vurarak esir alıp dönmüşlerdi. Bu hal *Viyana*'da büyük devletler arasında yapılan kongrede duyulunca teessür uyandırmıştı; alınan esirlerin iadesi için İngiltere hükûmeti çalışacağını taahhüdetti ve İngilizlerin tavassutu üzerine bir bedel mukabilinde esirler geri verildi. Bu uyuşmağı istemiyen askerler bir isyan tertib ettilerse de muvaffak olamadılar. Isyan edenlerin bir kısmı teslim oldu, bir kısmı da gemilere binip kaçtılar ve bu kaçanlar korsanlığa başladılar. Zararın ucu Osmanlı hükûmetine dokunduğu için bunların yakalanmaları ve cezalandırılmaları sahil bey ve kadırlarına emrolundu.

Mahmud Paşa 28 Receb 1239 (30 Mart 1824) 'da vefat etti; beylerbeğliği dokuz sene üç buçuk aydır.

Hüseyin Paşa

Mahmud Paşa'nın oğludur; babasından sonra *Tunus* beylerbeğisi oldu. Bunun zamanında komşusu olan *Cezayir* Fransızların işgaline uğradı (1830 M. de). *Cezayir*'in ablukası sırasında Hüseyin

Paşa, o tarafa hiç yardım eylemediği gibi Çengeloğlu Tahir Paşa'nın Cezayirlilere yardım etmek üzere *Tunus*'tan geçmesine de müsaade etmedi. 1830 da Fransızlarla bir muahede imzalayan Hüseyin Paşa gûya bu suretle mevkiini kurtarmak istedi. Bunun zamanı hâdisesiz geçti ve 23 Muharrem 1251 (21 Mayıs 1835) de vefatı üzerine kardeşi Mustafa Bey beylerbeği oldu. Hüseyin Paşa on bir sene iki ay beylerbeğilik etmiştir.¹¹ Hüseyin Paşa, Sultan Mahmud'un asakir-i nizamiye teşkilâtına ehemmiyet verdiğini haber alınca memur göndererek bu husustaki kanun ve talimatla muzika ve asker elbiselerinden nümune istemiş ve bunlar kendisine gönderilerek az zamanda beşbin mevcutlu bir muntazam kuvvet vücuda getirmiştir.¹²

Mustafa Paşa

Osmanlı hükûmeti yeni teşkilât mûcibince Mustafa Bey'i asakir-i mansure ferikliği ile *Tunus* valiliğine tâyin etti.¹³ Bunun valiliği iki buçuk sene sürdü ve gürültüsüz geçti. 11 Receb 1253 ve 11 Ekim 1837 de vefat ederek yerine ferik rütbesiyle büyük oğlu Ahmed Paşa tayin edildi.¹⁴ Mustafa Paşa, Osmanlı hükûmetinin *Trablusgarb* ocağını ve *Karamanlı* âilesini bertaraf ettiği sırada Osmanlı donanmasına hayvanat ile dolu dokuz gemi göndermek suretiyle yardım etmiştir.

Ahmed Paşa

Cezayir'in, Fransızlar tarafından zabtu üzerine Osmanlı hükûmeti *Tunus*'u da kaptırmamak için orasını doğrudan doğruya vilâyet olarak kendi nüfuzu altına almak istiyerek kaptan-ı derya Çengeloğlu Tahir Paşa kumandasiyle donanma ve asker yollayıp işgali kararlaştırmıştı ; fakat bu tasavvuru haber alan Fransa hükûmeti, *Tunus* sularına donanma yollayarak bunu önledi. Fransa'nın bundan mak-

¹¹ Mektûm Mühimme defterinde vefatı metindeki gibi gösterilmiş ise de merhum Aziz Samih İlter'in *Şimalî Afrika'da Türkler* isimli eserinde (c. 2, s. 160) Hüseyin Paşa'nın vefatı 29 Muharrem olarak kaydedilmiştir.

¹² *Lûtfî tarihi*, c. 3, s. 169.

¹³ *Cevdet tasnifi dahiliye v. 10744*. Osmanlı hükûmeti Hüseyin Paşa'dan sonra bir aileye inhisar eden *Tunus* valiliğini kaldırmak ve orayı doğrudan doğruya merkeze bağlamak istediye de durum bunu tatbika imkân bırakmadı.

¹⁴ *Şimalî Afrika'da Türkler* isimli eserde (c. 2, s. 170) vefatı birgün evvel gösterilmiştir.

sadı burasını da kolayca elde etmekte. Osmanlı hükûmeti bu durum üzerine ileri gidemiyerek teşebbüsünden vazgeçti. Hükûmet, müracaatı ve ricası üzerine Ahmed Paşa'ya 1256 Cemaziyelâhırda (9 Ağustos 1840) müşir ve vezirlik verdi; bu âileden ilk defa Ahmed Paşa vezir ve müşir olmuştur.

Ahmed Paşa, memlekette faydalı yenilikler vücuda getirdi; esir alım satımını kısmen kaldırdı; Fransa'dan zabitler getirterek talimli asker teşkilâtı yaptı ve askere Avrupa askerleri tarzında elbise giydirdi ve bu suretle yirmi bin kişilik bir ordu vücuda getirdi. Fransa hükûmeti kendisini koltukluyordu; bundan dolayı bir kısım maiyyeti ile Fransa kıralını ziyarete gitti (1262 H. 1846 M.) Ahmed Paşa'nın bir hükümdar gibi kıralı ziyarete gitmesini Osmanlı elçisi Süleyman Bey protesto etti ise de bir netice vermedi.¹⁵ Fakat Osmanlı hükûmetinin *Tunus*'a taarruz etmesi ihtimaline binaen Fransa *Tunus*'u müdafaaya da karar vermişti; lâkin hükûmet işi tatlıya bağliyerek ileri gitmedi ve Ahmed Paşa'nın sadakatından bahis ile ona *Tunus* beyliğinde ibkasını havi bir ferman yolladı; bu fermanı kurenadan Selim Bey hususî vapurla *Tunus*'a götürdü; hükûmetin bundan maksadı Ahmed Paşa'yı *Cezayir*'den sonra *Tunus*'a da göz dikmiş olan Fransa tarafına kaçırmamaktı. Bunun zamanında Fransa kıralı, kendisine bir vapur hediye etmiş ve bu vapur *Halkulvad* yani *Goletta* limanında kuma saplanarak kurtarılamamıştır.¹⁶

Ahmed Paşa'ya 1269 H. 1852 M. de nüzül isabet etmiş ve 1271 H. 1854 M. de vefatı vuku bulmuştur. Ahmed Paşa 1853 deki Osmanlı -Rus [Kırım] muharebesinde maiyyeti ümerasından Menlikli Ahmed Paşa kumandasiyle on ikibin kişilik bir fırka asker göndermek suretiyle —ki Fransa'da o sırada Osmanlı devletine yardım maksadiyle harbe iştirak ettiğinden Ahmed Paşa'nın bu yardımında onun da tesiri olmak lâzımdır— sadakat göstermiştir. İkinci Abdülhamid zamanında başvekil olan Tunuslu Hayreddin Paşa, Ahmed Paşa'nın kölelerinden ve yetiştirmelerindendir. Ahmed Paşa'nın *Tunus* valiliği onbeş sene kadardır. Ahmed Paşa'nın mührü dört köşeli olup ortasında «*يا عالم الخفايا . يارازق البرايا . من فضلك العطايا . اغفر لي الخطايا*» ve etrafında «*يا عالم الخفايا . يارازق البرايا . من فضلك العطايا . اغفر لي الخطايا*» duası görülmüştür.

¹⁵ *Lûtfi tarihi*, c. 8, s. 70.

¹⁶ Fransa kıralının gönderdiği vapurun kurtarılamaması sebebiyle bir yenisinin yollanacağı şâyi olmuştu. Bu ikincisi de vasil olmazsa Fransa devleti buna bedel *Tunus*'a ne ihda edecektir; yani ne külâh giydirecektir, mealinde gazeteler mütalâalar beyan etmişlerdir" (*Lûtfi tarihi*, c. 8, s. 150).

Ahmed Paşa Tunus cyaletinin veraset hakkının âilesine tahsisini istemiş ise de maksadı müstakil olmaktır denildiğinden isteğine muvaffak olamamış ve İstanbula davet edilmiş fakat özür serdiyle gelmemiştir,

Mehmed Paşa

Hüseyin Paşa'nın oğlu ve Ahmed Paşa'nın amcası oğludur.¹⁷ Müşirlikle *Tunus* valisi oldu. Kendisinin valiliğe intihabı münasebetiyle sadakat ve devlete bağlılığından bahis ile pâdişaha takdim ettiği arapça arizesinin tercümesi, makalemizin sonunda Hayreddin Paşa'nın lâyihasında görülür. Bunun valiliğe tayini senesinde 1853 Osmanlı-Rus harbi devam ettiği için Mehmed Paşa da selefi Ahmed Paşa'nın yaptığı gibi —onun kadar olmamakla beraber— Mirliya (Tuğgeneral) Mehmed Paşa kumandasiyle bir miktar yardımcı kuvvet yollamıştır.

Mehmed Paşa, beş sene kadar Tunus valiliğinde bulunarak 1276 Cemaziyevvel ve 1859 aralıkta vefat ettiğinden yerine ikinci müşir denilen kardeşi Mehmed Sâdık Paşa intihab edilmiştir. Valiliği zamanı hâdisesiz geçmiştir.

Sâdık Mehmed Paşa

Biraderi Mehmed Paşa zamanında *Tunus* veziri idi. *Tunus* valiliğine intihab edilince 10 Cemaziyelâhur 1276 ve 5 Ocak 1860 da müşir ve vezirlik menşuriyel valilik fermanı gönderildi¹⁸ ve ondan açılan *Tunus* vezirliğine de kardeşi Seydi Ali Bey getirildi.

Sâdık Paşa *Tunus* valiliğinin kendi evlâdına inhisarını ve bu suretle Osmanlı devletine sıkı surette rabitasını arzetmek üzere Müdiran reisi Tunuslu Hayreddin Paşa'yı 1281 H. 1864 M. de *İstanbul*'a göndermiş ise de o tarihte *Tunus*'un mevcut vaziyetini kendi hesaplarına uygun gören yani Osmanlı devletine sıkı surette bağlılığını istemiyen Fransa hükûmetinin tesiriyle Sâdık Paşa'nın

¹⁷ *Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi Dahiliye vesikaları, No. 7803.* Mehmed Süreyya Bey merhum *Sicill-i Osmanî* ile *Nuhbet ül-vekayi'* isimli eserlerinde Mehmed Paşa'yı, Ahmed Paşa'nın kardeşi olarak göstermekte ise de doğru değildir. Gerek aile şeceresinde ve gerek Hayreddin Paşa'nın sureti aşağıya konulan lâyihasında Mehmed Paşa'nın, Ahmed Paşa'nın amcası oğlu olduğu görülüyor.

¹⁸ Mühimme defteri, 259, s. 50.

bu arzusuna müsaade edilmedi ve bu hususta uzun uzadıya muhabere cereyan eyledi.¹⁹

Sâdık Paşa aynı senede Fransa'dan istikraz yaptı ve bilâhare bunu ödemediğinden *Fransa, İngiltere, İtalya* ile *Tunus*'dan ikişer kişilik bir komisyon teşkili ile *Tunus* maliyesine el konuldu (1869). Bunu müteakip *Prusya-Fransa* muharebesinde Fransa'nın mağlûp olması ve kiralığın cumhuriyete inkılâbından istifade eden *Tunus* valisi, tekrar Hayreddin Paşa'yı *İstanbul*'a yolluyarak *Tunus*'un Osmanlı idaresine bağlılığını ve beyliğini âilesine inhisarını elde etmeğe muvaffak oldu (1288 H. 1871 M.). Bu husustaki ferman mûcibince *Tunus* valisi Osmanlı hükûmetinin müsaadesi olmadan ne harp ve ne de sulh yapabilecek ve lüzumu halinde de Osmanlı ordusuna asker gönderecekti; *Tunus* ahali tarafından memnunlukla kabul edilen bu ferman tatbik edilmedi ve bunun neticesi olarak Sâdık Paşa 1294 H. 1877 M. deki Osmanlı-Rus harbinde asker yollamıyarak cüz'i miktarda para yardımı ile bin kadar hayvan göndermekle iktifa etti. Sâdık Paşa aynı zamanda *Tunus*'un Osmanlı idaresine rabtının memleketi için hayatî bir iş olduğunu takdir ile onun takviyesine çalışmış olan reisi müdiran Hayreddin Paşa'yı da onun yerine geçmek isteyen Mustafa Paşa'nın tertibatı neticesinde azleyledi (14 Receb 1294/25 Temmuz 1877)²⁰.

Tunus'a, *Fransa*'dan başka yeni teşkil edilen *İtalya* kiralığı da göz dikmiş ve bu hususta bu iki devlet arasında bir rekabet hasil olmuştu. Bu hususta *Tunus* müdiran reisi Mustafa Paşa'nın yanlış hareketinin de tesiri vardı. Çünkü bir zamanlar *Fransa*'ya meyl ile ona vâsi imtiyazlar verdiren ve hattâ Fransalıdan başka *Tunus*'ta hiçbir devlet tebaasına imtiyaz vermemeği taahhüd ettiren Mustafa Paşa, daha sonra *İtalya*'ya yanaşmış ve bu halden kuşkulanan *Fransa* fırsat kolluyarak *Tunus*'u nüfuzu altına olmak için vesile aramakta bulunmuştu.

¹⁹ Bu siyasi muhabere için merhum Aziz Samih İlter'in *Şimalî Afrika'da Türkler* (c. 2, s. 171 ilâ 184) isimli eserine bakın.

²⁰ Hayreddin Paşa'nın, heyet-i müdiran riyasetinden çekilmesinin sebebi, onun Abdülhamid'in şeyhi Zafer Efendi'ye gönderdiği mektuptan anlaşılıyor ki sureti *Son sadrâzamlar*'da (s. 897) vardır. Hayreddin Paşa Şeyh Zafer Efendi'nin tavsiyesiyle *İstanbul*'a getirilerek geldiği gibi (1295 Şevval) de de vezir oldu.

İşte bu sıralarda yani 1881 'de *Tunus*'un *Cezayir* hududundaki kabilelerden Humir (Krumir) aşiretinin aralarında her zaman vukua geldiği üzere *Cezayir* arazisine tecavüz ile buna mâni olmak isteyen Fransız hudut kuvvetleriyle çarpışmaları *Fransa*'nın *Tunus*'u istilâsına bir vesile oldu ve Fransa derhal *Tunus* hududuna kuvvet yığmaya başladı. Bu durum üzerine Sâdık Paşa keyfiyeti bir telgrafla Osmanlı hükûmetine bildirmiş olduğundan hükûmet kendisine metin olmasını bildirdiği gibi *Tunus* kuvvetlerinin, mütecaviz âşireti tedib edeceğini ve dostluğa mugayir bir hareket yapılmamasını Paris elçisi vasıtasıyla Fransa hariciye nezaretine bildirdi ise de ²¹ Fransa'nın maksadı başka olduğundan buna ehemmiyet verilmedi ve bu müracaat, ısyanı kendilerinin bastıracağı cevabıyla karşılanarak red olundu.

Filhakika Fransız kuvvetleri hududu geçerek *Tunus*'a doğru ilerlemeğe başladılar ²². Bunu müteakip *Tunus*'taki Fransa konsolosu Sadık Paşa'ya bir mektup yollayarak Fransız kuvvetleri kumandanının kendisiyle görüşerek yapacağı teklifleri kabulünü istediğini bildirmesi üzerine vali büsbütün şaşırıp ve keyfiyeti 13 Cemaziyelâhır 1298 (13 Mayıs 1881) tarihli telgrafla *İstanbul*'a bildirdi ve Sâdık Paşa aynı zamanda Fransa konsolosu Rostan'a verdiği nota ile vaziyeti protesto etmekle beraber kumandanla görüşmeğe muvafakat etti ²³.

²¹ Osmanlı hükûmeti, *Paris*'teki elçisi vasıtasıyla Fransa hariciye nezaretine müracaat ederek *Cezayir* cihetine tecavüz eden bazı *Tunus* kabilelerinin tedibi için *Tunus* valisinin lâzım gelen tedbiri ittihaz ettiğini ve Osmanlı devletiyle Fransa cumhuriyeti arasındaki dostluğa mugayir bir hareket vukua gelmemesini, valinin ittihaz eylediği tedbirlerin asayişin iadesine kâfi olduğunu bildirmiştir (*Başvekâlet arşivi*, Sandık 1, melfuf 6, *Tunus ve Cezayir evrakı*).

²² *Tunus* valisinin 2 Cemaziyelâhır (2 Mayıs 1881) tarihli telgrafında Fransa askerinin *Tunus*'ta ilerlemekte olup *Kâf* ve *Bace* şehirlerini aldıklarını, memlekete ıztırab düşüp *Tunus*'a gelirlerse keyfiyetin ne olacağını bilinmediğini ve bu telgraf yazılırken Fransız donanmasından üç büyük gemi ile bir kurvetin limana demir attıklarını ve bu hale karşı Osmanlı donanmasının *Tunus* sularına gönderilerek kendisine de haber verilmesini istirham etmiştir (*Cezayir-Tunus evrakı*, s. 7 melfufu 1).

²³ 13 Cemaziyelâhır 98 (13 Mayıs 1881) tarihiyle Sâdık Paşa'nın telgrafından :“...Şu saatte bir büyük dahiye zuhur etmiştir; şöyle ki Fransa konsolosu tarafımıza bir mektup gönderip mazmununda *Tunus* şehrine yirmi mil mesafede budi olan *Cedide* nam mahalden Fransa askerinin *Tunus*'a takarrüb etmek üzere oldukları ve asakir-i mezkûre reisinin (kumandanının) kulunuz ile mukabele edip halen vuku bulan suubatın def ve ref'ine müsaade istediğini” kulunuz cevabında

Bu durum üzerine Başvekil Said Paşa, yapılacak tekliflerin bildirilmesi ve Fransızların arzularına göre mukavele akdinin zararları mücip olacağı ve düveli muazzama taraflarından tasdik olunmadıkça hiçbir mukavele imza edilmemesini yazmış²⁴ ve Sâdık Paşa da tavsiye mücibince hareket edeceğini bildirmiş ise de süratle ilerliyen Fransa kuvvetleri kumandanı General Brear valinin görüşmeğe muvafakati üzerine bir bölük kuvvetle *Tunus* şehrine girmiş ve doğruca valinin sarayına gidip on madde üzerine hazırlanmış olan sulh şartlarını! okuyarak dört saat içinde cevap verilmesini ve bu cevabı almaya kadar sarayda kalacağını beyan eylediğinden Sadık Paşa dikte ettirilen bütün teklifleri kabul etmiştir²⁵. Bu anlaşma gereğince *Tunus* valiliği yine Sâdık Paşa'da kalyordu. Fransızlar lüzum gördükleri mahalleri askerle işgal edecekler ve *Tunus* maliyesini nezaret ve kontrolleri altına alacaklardı; işte *Cezayir*'in işgalinden yarım asır sonra (12 Mayıs 1881 ve 12 Cemaziyelâhur 1289) tarihli Brear muahedesi ile *Tunus* da Fransız boyunduruğu altına girmiştir.

Osmanlı hükûmeti *Tunus*'un işgalini ve yapılan mukaveleyi tanıyarak keyfiyeti protesto ile beraber *Tunus*'a donanma ve asker

Fransa askerinin *Tunus*'a takarrüblerine hiçbir veçhile muvafakat olunamayacağı ve bu hususta protesto edileceği beyanile asakir-i mezkûre reisi ile görüşmeğe muvafakat edip vuku bulacak teklifatın tarafımıza tahriren takdimini müşir cevab ita olunmuştur. Bu telgrafnâme yazılırken Fransız kuvvetleri protestomuzun hilâfına olarak süratle ilerledikleri ve yapılacak teklifatın bildirileceği arz olunur.

²⁴ Hükûmet, Sâdık Paşa'yı ikaz ile Fransa'nın arzusuna göre mukavele akdi büyük zararları mücib olacağından Bâb-ı âliye arz edilmedikçe ve düveli muazzama taraflarından tasdik olunmadıkça hiçbir mukavele imza etmemesini valiye tavsiye etmiş. Fakat pek az sonra valinin mukaveleyi sormadan imzaladığı Avrupa ajanslarından öğrenilince hükûmet keyfiyeti sorarak hakikaten Sâdık Paşa'nın Fransa'nın tekliflerini aynen kabul eylediğini öğrenmiştir.

²⁵ Başvekâletin sorması üzerine Sâdık Paşa'dan gelen 14 Mayıs 1881 tarihli telgraf :

"*Cedide*'ye vurudunu arz ve iş'ar eylediğim Fransa kuvve-i askeriyesi kumandanı perşembe akşamı (12 Mayıs) merkezi hükûmete yaklaşmış bâdehu bir bölük suvari ile sarayına gelerek Fransa himayesini mutazammın bir muahedenâmeyi imza etmeğimi talep ile cevabını almadıkça saraydan çıkmıyacağımı beyan ve bunun için dört saat mühlet ita eylemiştir. Kendimi, merkezi hükûmete takarrüb etmiş bir ordunun cebir ve tazyiki altında gördüğümden namusumu vikaye ve sefk-i dimayı men için muahede-i mezkûreyi asla tetkik ve tezekkür etmiyerek imza etmeğe mecbur oldum ve bunu cebir ve tazyik ilcaatiyle imzaladığımı kendisine beyan eyledim" *Başvekâlet arşivi (Tunus ve Cezayir evrakı)*.

göndermeğe kalkıştı ve hattâ donanmayı hazırladı ise de Fransa'nın tehdidi ile karşılaştığından ²⁶ ve tavassutları istenilen büyük devletlerden hiçbirisi de bu işe müdahale etmediklerinden bir netice hasıl olmadı.

Sadık Paşa 1299 senesi sonlarına doğru (1882 M.) vefat ettiğiinden yerine kardeşi Seydi Ali Bey *Tunus* beyi olmuştu. Osmanlı hükûmeti Sâdık Paşa'nın yerine Seydi Ali'nin geçtiğini haber alınca bunun memuriyetinin pâdişah tarafından tasdiki için Fransa hükûmetine müracaat etmiş ise de red cevabı almıştır.²⁷

Tunus'un, filen Fransa idaresi altına geçmesinden sonra, 10 Ağustos 1920 deki *Sevr muahedesine* kadar Osmanlı hükûmeti katıyyen bu ilhakı kabul etmemiş ve nihayet bu muahedenin yirminci maddesi mücibince 1886 tarihinden müteber olmak üzere *Tunus*'un Fransa'ya ait olduğu tasdik olunmuştur.

Cereyan eden vakayı, *Tunus* valisinin hiçbir filî harekette bulunmadığını ve Fransız kuvvetlerinin de mukabele görmeden *Tunus*'a kadar geldiklerini göstermektedir. Şu halde Sâdık Paşa, telgrafında da beyan ettiği üzere namusunu vikaye için Fransız tekliflerini kabul etmiş olduğuna göre kendisinin evvelden bu işgale taraftar olduğu mânasını çıkarmak hata olmasa gerektir.

²⁶ 7 Mayıs 1881 tarihiyle Fransa sefaretinden hariciye nezaretine gelen telgrafta şöyle denilmektedir :

"Fransa cumhuri *Tunus* ahalisinin bir kısmıyla elyevm muharib olduğundan cânib-i devlet-i aliyyeden *Tunus*'a kuvve-i askeriyyece vuku bulacak hergünâ sevkiyata bir hareket-i hasmane nazariyle bakacağından Osmanlı donanmasını yolda tevkif etmek ve emaretin hangi cihetine olursa olsun asker ve mühimmat ihracına mümanaat eylemek için Fransa donanmasına emir verilecektir" bu kat'i cevap üzerine asker sevkinden vazgeçilmiş ve buna mukabil alâka gösterilmedi denilmesin diye donanmadan iki gemi yollanması teklifi de red olunmuştur.

²⁷ Başvekil Said Paşa'nın mâbeyne arizasından :

"*Tunus* valisi Sadık Paşa'nın vefatı cihetiyle yerine Seydi Ali Bey'in tâyini emrinde hukuk-ı saltanat-ı seniyye icabatından olduğu üzere muamele-i kadime-i mer'iyyenin icrası hakkında Paris sefaret-i seniyyesine icra olunan tebligata cevaben alınan telgrafnâmenin tercümesi leffiyile hariciye nezaret-i celilesinin tezkeresi arz ve takdim kılındı; hülâsa-i iş'âr gerek Fransa umur-ı hariciye nâzırının ve gerek Dersaadet Fransa sefirinin bu babta müzakere ve mübaheseye yanaşmadıkları ifadesinden ibaret olup. .(Cezayir ve *Tunus* dosyası, sıra numarası 16).

Başvekâlet Arşivindeki Mektûm Mühimme defterinin dokuzuncu sayısının son sahifelerinde²⁸ aslen Türk olan bu *Tunus* beyleri hakkında şu malûmat vardır :

Tunus Beylerine dair

“Ali Türkiyyü’l-asl ve yoldaş yani ocak askeri ki *Tunus*’ta bulunan İbrahim Şerif’in sipahilerinden imiş. Mezkûr Ali’nin Mehmed ve Hüseyin isimlerinde iki oğlu.

Merkum Mehmed’in oğlu Ali

İkinci künyede muharrer Hüseyin bin Ali’nin Mehmed ve Ali isimlerinde iki oğlu.

İşbu Hüseyin’in oğlu Mehmed’in iki oğlu olup biri Mahmud, diğeri İsmail.

Dördüncü künyede muharrer Ali bin Hüseyin’in iki oğlu olup biri Hamuda diğeri Osman’dır.

Altıncı künyede muharrer Osman bin Ali’nin Salih, Ali, Ahmed isimlerinde üç oğlu.

Beşinci künyedeki Mahmud bin Mehmed’in iki oğlu olup biri Hüseyin diğeri Mustafa.

Sekizinci künyede muharrer Hüseyin bin Mahmud’un sekiz evlâdı olup isimleri Mehmed, Sâdık, Hamuda, Ali, Tayyib, Memun, Tahir, Mahmud.

Sekizinci künyede muharrer Mustafa bin Mahmud’un iki oğlu olup biri Ahmed diğeri Emin’dır.

“Hüseyin bin Ali, *Tunus*’ta İbrahim Şerif’in sipahisi olup İbrahim Şerif’e asî olarak onu katl ile yerine geçmiş ve bâdehu *Tunus*’ta yeni camii bina ve inşa ile ondokuz sene beylik etmiştir. Buna karşı biraderi Mahmud’un oğlu Ali ısyan ederek öldürüp yerine geçtiğinden Hüseyin’in oğulları Ali ile Mehmed *Cezayir*’e kaçmışlardır.

Ali bin Mehmed yirmi iki sene beylik ettikten sonra *Cezayir*’de bulunan Hüseyin’in oğullarından Ali ve Mehmed bir ordu tertib edip *Tunus*’a gelip Ali bin Mehmed’i bozup yerine büyük olmak

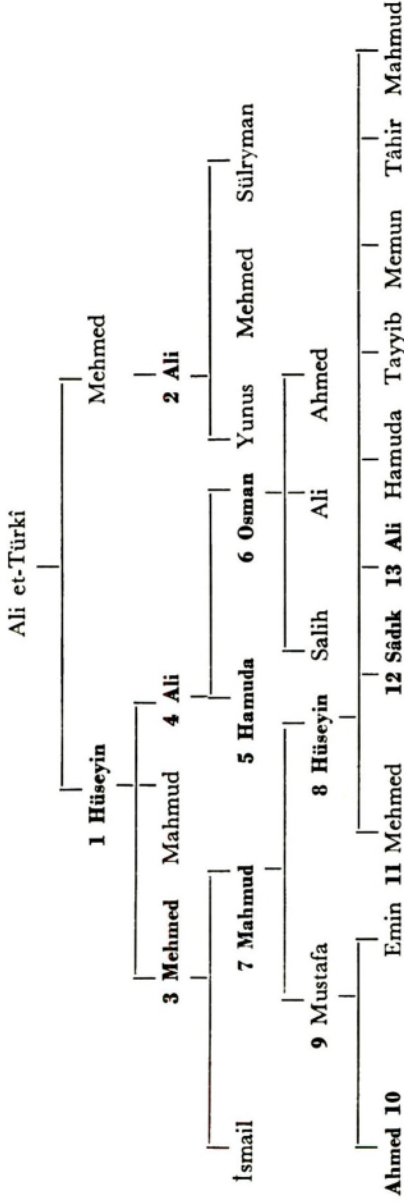
²⁸ Bu Mektûm Mühimme sahifeleri numaralanmamış olduğundan dolayı vesikanın en sonda bulunduğunu söyledik.

hasebiyle Mehmed bin Hüseyin bey olmuş, üç sene beylik edip eceliyle vefat ederek yerine kardeşi Ali bin Hüseyin geçmiş ve ondokuz sene beylikten sonra arzusuyla çekilerek yerine oğlu Hamuda'yı 1195 senesinde *Tunus* beyi yapmıştır.

Hamuda otuzaltı sene beylik ederek 1229 senesi ramazan bayramı gecesi eceliyle vefat etmiş olduğundan yerine kardeşi Osman bin Ali nasbolunup doksanyedi gün beylik ettikten sonra 1230 senesi muharreminin yedinci gecesi amcazâdesi Mahmud bin Mehmed bunun üzerine hücum ve oğullarıyla beraber katl ve îdam ile yerine geçmiş ve on sene beylik ederek 1239 senesi eceliyle ölmüş ve yerine sekizinci künyede muharrer oğlu Hüseyin bin Mahmud geçip oniki sene beylik edip 1251 senesi muharreminin yirmi üçüncü günü eceliyle vefat eylemiş bâdehu yerine karındaşı Mustafa bin Mehmed geçip ikibuçuk sene beylik etmiş ve 1253 senesi recebinin onbirinci günü eceliyle vefat edip yerine oğlu Ahmed, *Tunus* beyi olmuştur. Elhaletü hazihi beylik etmektedir. Tarih-i kayıt 1269 Safer 25."

İşte Mektûm Mühimmedeki *Tunus* beylerine ait bu kayıtlara göre bu Türk ailesinin aşağıdaki tertip üzere bir âile şeceresi vücade gelebilir. Bu Mühimme listesi haricindeki birkaç isim diğer mehzarımızdan alınmıştır.

XVIII. asırda
Tunus'ta Türk Valileri şeceresi²⁹

²⁹ Bu şecerede Tunus Beyliğinde bulunanlar tayin tarihleri sırasıyla rakamla gösterilmiştir.

Tunus hakkında
Tunuslu Hayreddin Paşa Lâyhası

Tunus'un işgaline tekaddüm eden günlerde II. Abdülhamid, esbak Sadr-ı âzam Tunuslu Hayreddin Paşa'dan *Tunus*'un bir tarihçesini istemiş ve o da muhtasar bir şekilde birşey kaleme alıp takdim eylemiş ise de bunu kendisi de kâfî görmediğinden daha mufassal olarak 20 Cemaziyelevvel 98/8 Nisan 97 tarihli (20 Nisan 1881) lâyihamsı ikinci bir tarihçe takdim eylemiştir. Tarihî bir hâtıra olmak üzere bunu aşağıya aynen nekleliyorum; Hayreddin Paşa bilhassa Fransa'nın *Tunus*'u istilâ için nasıl ve ne gibi desiselerle hazırlandığını açık olarak kaydetmektedir.

“Memâlik-i mahrusa-i şâhânenin eczây-ı mütemmimesinden olan *Tunus* kıtasının havza-i devlet-i aliyeye geçtiği tarihten bu ana kadar cereyan eden ahval ve şekli-i idaresi hakkında olan malûmat-ı ubeydânemin atebe-i ulyây-ı mealî- ihtivây-ı hazret-i hilâfetpenahîye arzı hakkında şerefmüteâllik buyurulan emir ve irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahîye imtisalen geçende bir lâyiha takdim kılınmıştı. Fermân-ı celilülunvan-ı cenâb-ı veliyyünnimetin sürat-ı infazı maksadiyle lâyiha-i mezkûrede etrafıca ve mükemmelen arz-ı malûmat olunamamış idüğünden vilâyet-i mezkûrenin ahval-i tarihiyyesine ve saltanat-ı seniyyeye olan [merbutiyet ve tâbiyyet-i kadimesine dair tafsilât-ı muktaziyeyi şamil bu kere terkim ve tanzim olunan lâyiha takdim kılınmış ve orada hizmet-i vilâyette bulunanların bu ana kadar ne suretle itaat ve ubudiyet ettiklerine ve vilâyetin derece-i merbutiyyetine delil-i vâzıh olmak üzere mukaddema atebe-i ulyaya ve bâb-ı âliye arz-ı ubudiyeti muhtevi arizaları suretleri dahi zeyl olarak tahrir olunmuş ve bu muharreratın nusha-i asliyelerinin Bâb-ı âlide mahfuz olması lâzım geleceği cümle-i maruzattan bulunmuştur. 20 Cemaziyelevvel sene 98 ve 8 Nisan sene 97.

Hayreddin

Lâyiha sureti

Bu esnada *Fransa* devleti ile *Tunus* hükûmeti beyninde tahaddüs eden münazaadan dolayı nâs beyninde ve gazeteler arasında bir takım sözler tekevvün edip bu hususı hergün meşreb ve ağrazına münasip görünen esbaba haml ile hattâ bazıları *Tunus* eyâletinin istiklâli dâvasına dahi mütecasir olmuş olduklarından eyâlet-i mez-

kürenin berveç-i hülâsa tahrir tarihi ile devlet-i aliyyeye sebeb-i tabiiyetini beyân eylemeği lâzimededen görmüşüzdür.

Tunus eyâleti hâlife-i sâlis Osman hazretlerinin zamanında ve hicretin yirmi altıncı senesinde (milâdi 646-647) fütuhât-ı islâmiyyeye inzıam etmiştir. Eyâlet-i mezkûre tarih-i merkurdan yüzseksen dört (800 M.) tarihine kadar gerek Emevî ve gerek Abbasiye sülâlelerinden olan hulefa tarafından mansub bir valinin idaresinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra vülattan *Benî Ağleb* marifetiyle istiklâlî idare rengine girmeğe başlamıştır; nihayet müstakil oldular ve *Cezayir* ve *Fas* ve *Trablus* ve *Tunus*'tan mürekkeb bir memleket merkezi ve payitahtı dahi olmuştur.

Netâyic-i inkılâb ile eyâlet-i mezkûre gâh bu suretle merkez olmuş ve gâhice hükümdarlar sülâlelerinin tebeddüliyle bilâd-ı garbiyyenin idaresi *Fas*'a tâbi olarak *Tunus* dahi oraya iltihak etmiş ve bir aralık *Mısır* ve *Kahire* bunlara munzam olarak merkez-i idare olmuştur. Yani *Benî Hafs* hükümdarlarının zamanına kadar eyâlet-i mezkûre gâh merkez-i idare-i hükümet olup ve gâh *Mısır* veyahut *Fas* idarelerinde mültehih olup renkten renge girmiştir. *Benî Hafs* sülâlesinin evahir-i müddetinde aralarında ihtilâf zuhur edip takım takım ayrılarak yekdiğerin aleyhinde oldukları zamanda hükümdar bulunan Mevlay Hasan, *İspanya*'ya firar edip *İspanya* kıralına dehalet etmiş ve *İspanya* tarafından kuvve-i külliyye-i askeriyye sevk olunup muharebât-ı şedideden sonra *Tunus*'u istilâ ile Mevlay Hasan suret-i zahirede bir hükümdar makâmında bulundurulup idare *İspanyollarda* olmuş ve ahali şu idareden bîzar olduklarına binaen Cennetmekân Sultan Selim Han-ı Sanî hazretlerinin zamanında hilâfet-i uzmaya müracaatla üzerlerinde olan *İspanyol* belâsının def'ini istida ettiklerinde ol vakit Sinan Paşa'nın kumandasında bir kuvve-i askeriyye ve Kılıç Ali Paşa kumandasında dahi bir kuvve-i bahriyye tertip olunarak *Tunus*'a sevk olunmuş ve bu da 981 senesinde (1673 M.) vaki olup muharebat ve müsademat-ı külliyyeden sonra *İspanyollar* oradan teb'îd olunarak cünûd-ı Osmanîyye muzaffer oldukta hutbe nâm-ı nâmi-i hümâyuna okunmak ve sikke dahi saltanat-ı seniyye namına darp olunmak ve varidat-ı mahalliyye bit-tamam mahallî masarifatına kalmak ve bırakılıp ikame olunan asker için Ramazan Bey namında tayin olunan kumandan marifetiyle emr-i muhafaza icra kılınmak üzere Haydar Paşa vali tayin olunmuştu. (Sinan Paşa'nın orada ikame eylediği asker [anın] refakatinde

olan kuvve-i cünûdiyyeden idi; hattâ noksan terettüp ettikçe mahallî ahalisinden asker tahrir olunmayıp yine memâlik-i mahrusadan celb ve istihdam kılınur idi, bu kaide tâ asakir-i nizamiyenin teşkiline kadar cari ola geldiği cihetle *Tunus*'un memâlik-i Osmaniyeyden bir cüz olduğu bu kaidenin icrasıyla müeyyed olup her zaman teceddüd eder idi).

Sinan Paşa bu suretle eyâletin tertibatını ikmal eyledikten sonra avdet edip Haydar Paşa dahi valiliği icra ve Ramazan Bey de muhafaza ve inzibata itina eder idi. Vakta ki Haydar Paşa'nın vefatı vuku buldukta Sinan Paşa'nın ikame etmiş olduğu asakir-i müstahfızanın heyeti içinde sahib-i nüfuz olanlar makam-ı vilâyete nail olarak ve birisi dahi emr-i muhafazaya memur edilerek keyfiyet Bâb-ı âliye inha olunur ve vilâyet ferman-ı âlisi dahi onun namına tastir ve tesyir kılınur idi.

İşbu usul-i idare devam ettiği müddetçe emr-i zabıtaya memur olanların unvanı *bey* olup vali makamında bulunanlara dahi *dayı* denilir idi ve her ikisi memur ise de gâh beyin nüfuzu, ve gâh dayının iktidarı tefevvuk eder idi. Murad Bey namında bir zat makam-ı vilâyete [vatan beyliğine] nâil oldukta bu usulün lâğvına muvaffak olarak valiliği sülâlesine hasretmiş ve birçok zaman bunun sülâlesi orada valilik eylemiştir.³⁰

Andan sonra Hüseyin bin Ali namında bir zat asakir-i muhafaza içinde sahib nüfuz olarak valiliği Muradîler sülâlesinden alıp kendisi vali olduğu gibi yine Muradîler misillü bu makamı sülâlesine tahsis edip elhaletü heza *Tunus* valisi bulunanlar bu zatın ahfâdındandırlar.

İşbu sülâle meydana çikalıberi iki yüz sene kadar her valinin vefatında yerine geçen zat ahali tarafından suret-i resmîyede makam-ı vilâyete ikad olunup keyfiyet Bâb-ı âliye yazılır ve cânib-i Bâb-ı âli'den ferman-ı vilâyet tastir ve tesyir olunur. Vülât-ı muharrenin kâffesi şu suretle devlet-i aliyye tarafından mansub vali oldukları halde Sinan Paşa tarafından vazolunan kaide mücibince vilâ-

³⁰ Hayreddin Paşa merhum, vatan beyi ile beylerbeğiyi karıştırmıştır. Onun kaydından zikrettiği beyin vatan beyi olduğu anlaşılmalıdır. Bu vatan beyleri idareyi ellerinde bulundurdukları zaman ayrıca Osmanlı hükümetinin *Tunus*'ta beylerbeğisi vardı. Sonradan hem vatan beyliği ve hem beylerbeğilik Hüseyin bin Ali ailesine geçmiştir.

yet heman hutbeyi ve sikkeyi nâm-ı nâmi-i pâdişahiye tahsis edip muharebat-ı haile ve cesime vukuunda dahi tahammül mertebesinde berren ve bahren devlet-i aliyyenin hizmetine bir miktar asker dahi tayin ve îzam olunagelmıştır; varidât-ı mahalliyye dahi masarifât-ı mahalliyyeye karşılık olup devlet-i aliyyeye bir vergi tertip ve îta kılınmamıştır. İşte şu idarenin arasında bundan iki yüz sene mukaddem ibtida *İngiltere* devleti ile *Tunus* valisi beyinde bir mukavele-i ticariye teâtî olunup andan sonra *Fransa* ve sair devletler ile dahi bu suretle akd-ı mukavelât olunmuştur.

Şu hallerden anlaşılıyor ki *Tunus*, öteden beri şimdiki idare-i müstakilleye nâil olup bir aralık ecnebiler ile muahede-i ticariye teâtisine kadar istimal-i istiklâl etmiş ve yirmi seneden mukaddem dahi *İngiltere* ve *Fransa* ve *İtalya* ve *Avusturya* ve *Almanya* devletleriyle *Tunus*'ta istimlâk-i emlâk için akd-ı mukavele edip ol vakitten beri düvel-i müşarünileyhim tebâasından çok kesen orada çiftlik, bağ, bahçe, konak, hane gibi arazi ve akarat mübayaecı etmiş ve Fransalılar cümlesinden ziyade buna rağbet ve inhimâk ederek hayli arazi-i cesimeyi gerek ahaliiden ve gerek şimdiki baş müdür Mustafa Paşa'dan iştira eyleyip ³¹ bu münasebetle orada tebaa-i ecnebiyye ve betahsis Fransızlar çoğalmış ise de her vakitte hutbe ve sikke nâm-ı nâmi-i hümâyuna mahsus olarak bir vakit buna hâlel gelmemiştir; ve imtiyazları muhafaza ile beraber *Tunus* hükûmeti veya ahaliisi hiçbir zaman devlet-i aliyyenin hukuk-ı meşruası aleyhinde bulunmamıştır.

Bu kaziyenin şöreti olabta irae-i huvec ve delâilden müstağni ise de bakiyye-i müddet ona kıyas olunmak üzere karn-ı hazırın nisfi aharı müddetinde vukua gelip bu eyâlet ümerasının ve hususiyle Beyt-i Hüseyinî'nin (Hüseyin bin Ali sülâlesinin) devlet-i aliyye-i Osmaniyeye iltizam eyledikleri itaat-ı gayr-ı mütegayyire-i kâmilelerine delâlet edeceği derkâr olan bazı vekayiin zeyil-i lâyhada zikri faideden hâli değildir.

Avrupa devletleri bu muahedatın icrasından istifade ile umur ve hususlarında resen *Tunus* ile muhaberata başlamışlar ise de bir vakitte muamele-i vakıaları bir hali ittirad kesbedemeyip gâh ol veçhile resen *Tunus* ile temşiyet-i umur ederler ve gâhice *Tunus* hususâtında Bâb-ı âliye müracaat ve şikâyette bulunurlar idi. *Fransa* devleti dahi bu cümledendir.

³¹ Fransızların *Tunus*'tan külliyyetli arazi almaları *Cezayir*'in işgalinden sonra olup işgalin mukaddemesi demektir.

Bin ikiyüz kırkaltı tarih-i hicrîsinde (1830 M.) Fransa devleti *Cezayir*'i istilâ ettikte *Tunus* hükûmetinin siyaseten müstakil olup devlet-i âliyye ile beyinlerinde cari olan muamelât ve muvasalat yalnız bir râbîta-i ruhaniyeden ibaret olduğunu iddiaya kıyam ederek muamelâtını münhasıran *Tunus* ile icraya başlamış ise de sair devletler *Tunus*'un istiklâlî dâvasını tasdik etmeyip yalnız tahaddüs eden dâvalarını *Tunus* ile tesviyeye başladılar. *İngiltere* devleti dahi bu cümleden bulunduysa da daimî surette Fransızların istiklâl politikasına muaraza eder ve devlet-i âliyyenin hukukuna hâlel getürecek şeyleri men'e çalışır idi. *İngiltere* devleti bu minvâl üzere icrây-ı muamelâtı *Cezair-i seb'anın Yunan'a* terkine kadar iltizam etmiş ve *Cezair-i mezkûre* elinden çıkuktan sonra *Fransa*'nın *Tunus* hakkında olan politikasına artık ehemmiyet vermiyerek bu suretle politikasını tahvil etmiştir.

Fransa ise *Cezayir*'e vaz'-ı yed-i istilâ ettikten sonra her bâr *Tunus* hükûmetini müstakil bir hükûmet tanıdıklarını sırası düştükçe suret-i aleniyyede *Tunus* valilerine ifade edegeldikleri gibi *Cezayir*'in ittisâlinde büyük bir devletin komşu olmasını kabul etmeyeceklerini ve *Tunus* tarafından buna karşı bir hareket zuhur etmedikçe *Fransa* tarafından muhafaza olunacağı ve her türlü muavenat dahi icra kılınacağı misillû eğerçi başka bir devlet tarafından merbutiyet iddia ediliyorsa devlet-i âliyye için olsa dahi bu iddiayı kabul edemeyip nüfuzunun tefevvukuna çalışacağı sözlerini Fransızlar ara sıra tefevvüh ederler ve istilâ efkârında olmadıklarını dahi temin eylerlerdi.

Bundan sonra *Sardonya* devleti *İtalya* heyetine girip Roma'yı istilâ ettikte bu devlet dahi *Tunus*'ta tezyid-i nüfuza kalkışarak bu münasebetle *Fransa*'nın rekabetini davet eylemiş ve Fransaluların korkusuyla arzusunun icrasında tereddütten ayrılamamıştır.

Vakta ki *Almanya* devleti ile *Fransa*, muharebeye kıyam ettikte İtalyanlar bunu fırsat addederek ileriye atılmağa başladıklarından ve ol vakit de Hayreddin Paşa (lâyiha sahibi) *Tunus*'un baş müdürlüğünde bulunduğundan şu halin tehlikesini mütalâa ile keyfiyet *Tunus* valisi tarafından Bâb-ı aliye inha olduğu gibi baş müdür Hayreddin Paşa dahi Âli Paşa'ya, arize-i mahsusa ile arz-ı tafsilât eylemiştir. Binaenaleyh Bâb-ı âli bu hususun müzakeresi için *Tunus*'tan bir memurun îzamını bildirmiş ve vali tarafından Hayreddin Paşa intihab olunup yola çıktıktan sonra Âli Paşa'nın vefatı vukubulmasıyle Dersâadete vusulünde Mahmud (Nedim) Paşa hazretleri makam-ı sadarete bulunmuş idi.

Ol vakit müşarünileyh hazretleri ile bu husus ariz ve amik müzakere olunarak ve beynelvükelâ dahi mübahese ve müzakereler cereyan eyliyerek rabita-i kadimeye tevfikân *Tunus*'un devlet-i âliyyenin imtiyaz tahtında bir eyâleti olduğunu ve keyfiyyet-i merbutiyeti mutazammîn bir kıta emr-i âli tastir olunmuştur.

İşbu emr-i âlinin ısdarında *Tunus* ahâlisi ve hükümeti kaziyeden fevkalgaye mesruiyet ve memnuniyet iktisab ve ibraz etmişlerdir.

Bu nazik eyâlet malûmdur ki birtakım düvel-i mütehasidenin ortasında vaki bir nokta olmak hasebiyle emr-i idaresinde ne kadar müşkilât olduğu bedihiyattan olarak bununla beraber içinde haylıca göçebe kabaile sakin olduğundan ve civarında olan *Cezayir*'de dahi bu aşair-i müteharrikenin kesreti bulunduğundan bunlar beyninde alettevali yekdiğeri aleyhinde bulunmak ve mal ve hayvanat yağma etmek öteden beri câri bir hal ise de *Cezayir*'in Fransaluya geçmesinden beri mürur eden şu elli sene zarfında ve betahsis onbeş sene müddet Hayreddin Paşa'nın baş müdürlük memuriyetinde mütebassırâne hareketle bunca esbâb-ı kaviyye ve düşvar muamelât-ı mütenevvia-i siyasiyyeye karşı idare-i mahalliyeye zerre kadar hâlel getirilmemiş ve gerek *Fransa* ve gerek *İtalya* devletleri tecavüzata meydan bulmaksızın hüsn-i idare edildiği gibi cümle devletlerle muamelât-ı dostanede bulunmuş ve devlet-i âliyyenin hukukı dahi muhafaza kılınmış iken üç sene mukaddem baş müdürlük memuriyeti şimdi müdür Mustafa Paşa'nın uhdesine ihale olunarak zimam-ı umurı yed-i idaresine alır almaz makasıd-ı zatiye ve ağrâz-ı şahsiyesinin terviç ve tenfizi için ibtida Fransız konsolosuna meyl ve konsolos-ı mumailiheyne müsaade kapısını açtınp *Tunus*'un umur-ı dahiliyesinin muamelât ve suret-i cereyanına kadar müdahale etmeğe sebebiyet vermiş ve bununla beraber *Tunus* şehrinden *Cezayir*'e olan mesafenin ortasında vaki *Dahle* nam mahalle kadar şömendöfer inşası imtiyazını almış olan Fransa kumpanyasına hattın *Cezayir* hududuna temdidine ve oraların hatlariyle rabtına müsaade göstererek imtiyazatı tevsi ve tecdit eylediği gibi *Tunus*'tan sahile kadar olan mesafede bir şömendöfer inşası ve yine *Tunus*'tan cihet-i şimaliyeye diğer şömendöfer hattının temdidi imtiyazlarını verdikten başka üçüncü hattın imtiyazında bir de Fransalulardan başkaya şömendöfer inşası imtiyazı verilmeyeceği şartını dahi mukavelenâmeye idhal etmiş ve bundan maada *Halkulvad*'da veyahut *Tunus* şehri yanında bir liman inşası imtiyazını vermiş olduğu ve böyle bir muvazenesiz

harekette bulunduğu cihetle İtalya konsolosu ile mumaileyh Mustafa Paşa'nın arası açılarak hattâ birkaç ay birbirleriyle görüşmemiş idiler.

Şu halin arasında nasılsa mumaileyh Mustafa Paşa, Fransaluların taraflarını birden bire bırakıp *İtalya* konsolosuna izhar-ı meyl ve mehabbete başlamış olduğundan ve Fransa gibi komşu ve kavi bir devletin muamelâtınca ittihaz olunmak lâzım gelen mesleğin ehemmiyetini takdir etmiyerek muamelâtını dahi bozmuş ve şöendöferler inşasınca dahi birtakım mevaniin haylûltinde iktiza eden tedabir-i hâkimaneyi ittihaz etmeyip bütün bütün Fransızları gücendirmiş olduğu esnada yukarıda zikr ve beyan olunduğu üzere eyâletin aşayirinden *Tunus* hududunda sakin *Humir* kabilesi tarafından *Cezayir*'de olan bazı kabaile taaddi vuku bularak ve mümancat eden Fransız askerine silâh ile mukabele edilerek Fransa devleti zaten gücemiş ve hükûmetin muamelâtından na hoşnut bulunmuş olduğundan bu vakadan dolayı iğtinâm-ı fırsat ederek tehdidata kıyam etmiştir.

Eğerçi bu hususta iş yalnız aşayirin edepsizliğinden ibaret olmuş olsa malûmdur ki bunların terbiyesini hükûmetten talep ederek ve tazminat ve tarziye-i lâzimeyi alarak işe nihayet verilmesi ve bilfarz *Tunus*'un tedib-i aşayişe gücü yetmiyecek olur ise kendi tarafından buna teşebbüs olunarak maksadın husuliyle iktifa eylemesi iktiza eder idi. Ne çare ki iş bu kaziyeden ibaret olmayıp Mustafa Paşa'nın ittihaz eylediği meslek bunların nüfuzunu tedenni ettirmiş ve *Tunus*'ta galebe-i nüfuz *İtalya*'ya münhasır olmuş olması cihetiyle aşairin her iki suretle tedibi Fransızlara kanaat bahş olamayacağı ve behemehal nüfuzlarının tefevvuku nasıl esbab ve vesailer mütevakkıf ise ittihaz ve icrasında ısrar edeceği umur-ı tabiiyeden olarak korkulur ki bu sırada devlet-i müşarünileyha daha ileriye dahi atılıp hukuk-ı devlet-i âliyyeyi ve eyâlet-i Tunusiyye'yi bir tehlikeye de ilka edebilir. Mumaileyh Mustafa Paşa'nın tasarrufat vakiasından düvel-i ecnebiye politikasınca zuhura gelen müşkilâtın başka ahalinin envâ-ı mezalime duçar olması gibi sui haller dahi rûnüma olup hattâ bu sebeple çok kimşeler ecnebi himayesi altına girmişlerdir.³²

³² Merhum Hayreddin Paşa (kendisinin vezir-i kebirlikten istifasına sebep olan meselenin vali Sadık Paşa'nın himayesine mazhar olan ve henüz genç bir yaşta bulunan bu Mustafa bin İsmail Paşa olduğunu merhum Şeyh Zafer Efendi'ye göndermiş olduğu 14 Receb 1294 tarihli mektubunda beyan etmektedir. Mektubun sureti (son sadrazâmlarda s. 897) da vardır.

Tafsilât-ı meşruhadan anlaşılıyor ki bu halet ve müşkilât *Tunus* valisi paşa hazretlerinin idare-i umurda derkâr olan halile beraber zimâm-ı idareyi muktedir bir zata tefviz etmeyip idaresiz ve mülâhazasız bir elde bırakılmasından neşet etmiştir.

19 Cemaziyelevvel Sene 98

Zeyil

1245 tarihinde Mora ihtilâli vukuunda devlet-i aliyye merhum Hüseyin Paşa'dan alelâde iane-i harbiye irsalini talep etmekle derhal müşarünileyh harp gemileri irsal etmiştir ki zikrolunan gemiler *Avarin* (=Navarin) vakiasında devlet-i aliyye donanmasıyla beraber muhterik olmuştur ve 1252 tarihinde de *Trablusgarb* beyliğinde bulunan *Karamanlı oğulları*'nın idarece siyret-i seyiyeleri görüldüğü cihetle onların tardiyle *Trablus*'u zabt etmek üzere devlet-i âliyyenin ba's ve isra ettiği kapdan paşanın ianesinde bulunulmasını *Tunus* hükûmetinden talep eylediğine binaen filhal Mühürdar Şakir Paşa donanmây-ı harbiye ile *Trablus*'taki asker-i şâhâneye iane olmak üzere hayvanat ile memlû dokuz kıt'a sefinceyi bilistishab *Trablusgarb*'a gönderilmiştir.

Devlet-i aliyyenin donanma ile kapdan-paşayı *Trablus*'a gönderdiğini Fransalu haber alınca kapdan-ı müşarünileyh *Tunus*'a da gelür vahimesiyle firkayetinlerini *Tunus*'un *Halkulvad* limanına irsal eylemiştir; bu halde merhum vali-i *Tunus* Mustafa Paşa'nın bu babta Fransa konsolosuna hitaben yazdığı mektup sureti zirde terkim olundu :

“B'ade'l-elkab

Fransa devleti muktezây-ı meveddet ve mehabbeti üzere firkateynlerini memleketimizin limanına gönderdiğine binaen tarafımızdan mukabele-i ikramiye icra olunmuştur; çünkü bizim gemiler Fransa limanlarında bulunduğu halde kendi limanlarımızda bulunmuş gibi olduğuna nazaran Fransa gemileri dahi bizim limanlarda bulunduğu halde Fransa limanlarında bulunmuş demek olduğunda şüphe yoktur. Lâkin devlet-i âliyye donanmasının kapdan paşa kumandasında olarak hemcivar bulunan *Trablus*'ta bulunduğu halde zikrolunan Fransız firkateynlerinin limanımızda ikameti hakkımızda dai-i iştibah olabilir mevaddan olması mülâbesesiyle hakkımızda

mûcib-i fevaid olan devam-ı vücud-ı şevket ve kuvveti eltaf-ı ilâhiyeden mütemenna olan devlet-i aliyye tarafından halen ve istikbalen hakkımızda müntic-i mazarrat olabileceği muhtemeldir. Halbuki *Tunus* vülâtı, devlet-i aliyyenin emir ve nehyine itaat etmeğe mecbur olduğumuz ve camilerimizde pâdişahımızın ismini ziver-i hitabet edegeldiğimiz gibi meskûkâtımız dahi ismiyle mutarraz olduğu cümlelerin malûmudur. Binaenaleyh hiçbir vakitte pâdişahımızın emrine muhalefet ve yahut bir şeyde kendusine irae-i mâsiyet etmek hatırımıza huttur edemez. Bu mukaddeme-i sâdıkaı serd ve beyandan muradımız bu babta vukuu melhuz olan mazarratı, amirale bildirmeniz içindir. Hüsn-i tebliğ-i keyfiyyet hususunda kemal-i dirayet-i velakârinize itimadımız berkemal olmakla ve kavanin-i mehabbet muktezasınca Fransa gemileri her ne vakit buradan mürur eder ve yahut limanlarımıza gelecek olursa muamele-i terhibiyye ve ikramiyyeye mazhar olarak kabul olunacakları derkârdır « ولا زائد سوى » « والخير والعافية والسلام » ile hatime-zen-i makal olurum. Fi 11 Cemazi-yelâhire sene 1252”.

Bir de 1255 tarihinde dahi merhum Ahmed Paşa kenduye rütbe-i müşirî ihsan buyurulmasını devlet-i aliyyeden talep etmekle cennetmekân Sultan Abdülmecid Han tarafından rütbe-i samiyeyi müşirî ve vezaret ihsan buyuruldu ve 1265 tarihinde dahi müşir-i müşarünileyh zât-ı şâhâneye ve vüzerasına hedâyây-ı cesime irsal eylesine cevaben cânib-i valây-ı sadaretpenahîden varid olan cevabnâmede vüzeraya olan hedâyanın mahallerine tevziini ve zât-ı hazret-i padişahiye olan hediyeinin tevkifine ruhsat-ı hazret-i pâdişahî erzan buyrulduğu ve bazı mülâhazatının dahi ifadesi, gönderilen memurun takrir-i şifahisine tevdi kılındığı tahrir olunmuştur.

İşbu mütaleattan biri müşarünileyh Ahmed Paşa'nın bizzat merkez-i hilâfete gelmesi lüzumunu ihtar olduğu halde bundan müşarünileyh Ahmed Paşa zât-ı şâhânenin kendüsünden hoşnut olmadığını hissederek havfe düşüp cevaben şu mealde bir kıt'a mektub gönderdi :

“Bâdel’i-ftitah vet’-tahiyye

Pâdişahımızın mecbul oldukları kerem-i (طباع) tibâ’ ve (طول باعى) tûl-i bâi icmâ-ı ümmetin mûtekid olduğu mesailden olmakla o subh-i ihsanı bir setire örtememekte ve o şems-i âtufeti bir (قناع) kinâ setr

edememekte olduğu gibi selefi, hizmet-i devlette irtihal-i dâr-ı ahret ve halefi de saye-i fazl ve ihsân-ı pâdişahîde iktisab-ı hüsn-i taayyüş ve atıfet eylemiş olan bu abd-i âcizin devlet-i aliyye-i ebediyüddevama olan revabıtı esasen sabit ve pâydar ve cümle indinde malûm ve âşikâr olmağla ve elhak vuzuh-ı sabah gibi vâzıh bulunmakla şerh ve beyan iktiza etmez.

Zât-ı hilâfetsimat-ı mülkdarîlerinin «الذین صدقوا الله ما عاهدوا عليه» âyet-i kerimesiyle mevsuf olanlardan bulunduğuna binaen ehl-i îman hakkında temhid buyurdıkları şûle-i amân-ı pâdişahî iki kişi arasında ihtilâf vaki olamayacak surette vazıh ve âyan olduğuna binaen ana münafi olabilir bir hal hutur nümây-ı bâl olamaz. Bu abd-i keminele hayli zamandan beru huzur-ı âli-i pâdişahiye müsul olarak envar-ı mecdiyye ile karirülayn-ı müşahede olmağı temenni eder isem de ne çare zamanenin müsaadesine ve rüzgâr-ı zuhuratın müştahây-ı süfün-i âmâle muvafakat cereyanına mazhar olamayışım şu emel ve arzûy-ı hâlise ve sadıkaya mâni olmaktadır; yoksa müste-hilât-ı akliyeden olan adem-i emniyet-i kemteranem mümanaat nüma olmadığı derkârdır; buna niyet ve amal-i çâkeranemde kat'an halel ve nakise rûnümây-ı merkez-i husul olmaması delil ve zâmin-i asardır; binaenaleyh kalb-ı bendegânemi Dersaadete azimet, inayet-i devlet-i âliyyeye taarruz-ı nefsten ibaret olmayıp ikamet ise bu iklimde olan savlet-i şâhânenin hüsn-i vikayesine itinaya münhasır olduğundan mezid-i inayet-i hazret-i veliyyünnimete taarruza hizmet-i vâcibeyi tercih edelim.

Kaldı ki bu çaker-i şakirü'l-ihsanın Dersaadete gelemeyişim mücerred selah-ı umur ve devam-ı muhafaza-i cumhura müsaberet etmek sebebine münhasır olduğu mülâbesesiyle anın kat'an mün-tic-i mahzur olamayacağı îtikadındayım ve medarik-i ukulde ihtilâf-ı nev-i beşer eğerçi mâkul ve menkul ise de müşahede-i sıdk-ı hizmet şu ifade-i vakıa-i bendegânemin tasdikini iktiza edeceği rehin-i bedahat ve Cenab-ı Allah muvaffakiyet-i sadaretpenahilerini teşyid ve evamir ve nevahi-i hayırhahilerini envayı yümn ve süüd ile teyid buyursun.

Haturhâh-ı bendegânemin emanet-i âliye-i sadaretpenahilerine³³ tevdi eylemekliğimi talep ve irade buyurmaları niyet-i âcizanemin

³³ Bu tarihte Mustafa Reşid Paşa sadriâzam bulunuyordu.

teşrih ve maksud-ı bendegânemin tavzihine mecburiyet vermiştir. Şöyle ki :

Cenab-ı Allah hafi ve celi her bir hal-i ubeydâneme şahittir ki bu abd-i âciz devlet-i aliyyeye itaat etmek hal-i felah iştimisinde neşet ve hal-i merzât-ı celiyye-i saltanat-ı seniyye ile tezyin-i dût-ı mefharet etmiş ve lebân-ı atifet-i pâdişahi ile tagaddi ve ihsan-ı bî pâyan-ı şehinşahî ile taayyüş eylemiş ve zill-i eman-ı devlet-i âliyyede müstazıl ve eben an Ceddin onuncu mertebede şeref-i hizmet-i bâhirü'l-mes'adet-i hilâfetpenahi ve mazhariyyet-i niam-ı günâgün-ı sultanî ile magbut-ı emasal ve akran olmuş olduğuma binaen âzam-ı emani-i bendegânem devam-ı rızay-ı hazret-i pâdişahî ile beraber abâ ve ecdad-ı bendegânem melûf oldukları âdet üzere hizmet-i saltanat-ı seniyyede ibka buyrulmaktan ibaret ve buna nailiyet ise cedd-i kemteranemin mazhar buyrulduğu saadet idüğü ve bu cyâlet işte bu hal-i itaat üzere devam eyledikçe himaye-i kuvvet-i saltanat-ı seniyye ve şevket-i hakaniye-i devlet-i âliyyede hiçbir cihet ve suretle rehîn-i havf ve keder olamayacağı ve itaat-i memleket ve salah-ı cemâat-i cyâlet ise bu hale vabeste bulunduğu emr-i meczumdur « *واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا* » emr-i ilâhisine nazaran bu ümmet-i islâmiyenin içtimâ kelimesine sermaye-i müstakil dahi bu hal olduğuna ve her beldenin âdetlerine temessük eylemeleri ahali-i belde ile beraber yaradılmış olduğuna binaen her cihette cereyan eden âdetlerin yekdiğerine muhalefeti taat ve ittifaka münafi olmadığı gibi iftiraka da bahis olamayacağı malûmdur. Binaenaleyh Cenab-ı Allah nusratını müstedam buyursun, devlet-i âliyye eğer bu abd-i âzcizin maksad-ı sıdıkda bulunduğumu bilip rastguy olduğumu tahkik buyurduğu halde bu cemiyet-i kalileye acıyıp istidalarını karin-i hayr-ı merhemet buyurması ve cemâat-ı Tunusiyenin ve âdât-ı cemilelerinin ibkasiyle cem eylemesi ve fasl ve insaf-ı pâdişahiye nazaran eslaf-ı kiramının in'am ettiği hilat-ı iftihar bahşayı nez' buyurmayıp belki measir-i eslâf-ı kiramını ihya buyurmak muktezây-ı haslet-i kerime-i şâhânelerinden bulunmakla tezyid-i mekârım buyurmaları memul ve muntazardır.

Malûmdur ki hizmet-i sadatta iltizam-ı sadakat menfaat-i mahsusa-i şahsiyyeye mukaddemdir deyu avudup bizzarrure hakkında envar-ı Osmaniyye ziyadar-ı kemal ve şevket-i hakaniyenin himayetsâz-ı cemal olan işbu ocakta mûtad olan usul mûcibince Bâb-ı

âliye hedâya takdimi ile takarrüb-i âcizânemden ibaret olan tarik-i melûf ve marufa iktida eyledim. Mâhaza saltanat-ı seniyyenin takdime-i âcizânemin ezafından istiğnası emr-i malûmdur.

Zikrolunan emirnâme-i sâimde atebe-i şâhâneye olan takdime-i âcizânemin tevkifine izn-i hümâyun sâdır olduğu ve vükelây-ı fiham hazeratı için gönderilen hedayânın erzan buyurulan ruhsat-ı seniyye muktezasınca kabul olduğu hakkında olan fikra bais-i endişe-i derun olmuştur, çünkü tevkif-i hediyyeden adem-i kabul ve adem-i kabulden dahi hakk-ı âcizîde noksanî-i rıza mânası mefhum-ı âcizî olmakla kalb-i âcizi rehin-i hüzn-i bîşûmar ve müstağrak-ı bihar-ı efkâr olmuştur. Halbuki noksanî-i rızay-ı pâdişahîyi muktazî bu abd-i âcizeden ne bir güne hareket sudur etmiş ve ne de meslek-i selefe mugayir bir veçhile sülûk vaki olmuştur. Kaldı ki *Tunus*'un selâmet ve saadetinin husuli, devlet-i aliyye ile olan revabıt-ı kadimenin teyid ve teşyidine mütevakıf idüğü cümleye malûm olup bunu inkâr eden ise bedihiyata karşı gelmiş idüğü emr-i meczumdur.

Enva-ı mehaziri mûcib olabilecek tebaud ve tevahhuş etmeğe gelince, anın mahalli taraf-ı âcizîden kalb-i hümâyunun muntavi olduğu makamda muhalif hal ve hareket veyahut tagayyür-i efkâr-ı hümâyunu muktazi bir fi'l ve maslahat sudur eylediği vakittir. Halbuki çaker-i keminelere hukuk-ı mütadeyi inkâr ve bihakk-ı hüda bir güne inad ve ısrarı izmar etmediğim gibi hakkımda bir güne iştibahı davet eder esbaba dahi tevessül eylemeyip hemişe evân-ı salifeden beru sadât-ı âl-i Osman tarafından takdir buyurulagelen mesleki îtiyad edegeldiğime ve kadim ise kîdemi üzerine terk ve ibka edilmek lâzîmeden bulunduğuna binaen şimdiki halde nefsi vatan cihetinden bir güne muhatara olmadığı derkârdır; şöyle ki :

Uhde-i islâmiyete mütehattim olan umur-ı vâcibe ve mefruzayı mütekeffil olan zât-ı hazret-i zillullahın herkes hakkında râyegân buyurdukları eman ve niyet-i hayriyye ve adalet-i ömriyye-i bî-payan ve şefkat-i bî-güman iktizasınca ihsan eyledikleri hürriyet îcabınca nefsi çâkeranemce bir güne muhatara görmediğim gibi vatanca dahi madem ki himaye-i devlette bulunuyoruz savlet-i şâhânenin anı muhit olduğuna binaen olbabta edna mertebe taarruz vukui farz olursa kuvvet ve şevket-i mülkdari eydi-i mütearrız şikest eyliyeceğinde iştibah olunmamasına nazaran hatar görülemez.

Bu halde *Tunus* gibi bir islâm memleketini himaye ve tetavül-i eydi-i mütearrızdan muhafaza ve ol memleketin istimrar-ı âdetine

müsaade buyurmak meyanında birgüna münafat olmadığı rehin-i subuttur. Binaberin lisan-ı sıdk-nişan-ı bendegâneme alamıyacağım tevehhüm-i istiklâlin hayal ve hatırıma hutur eylemesi emrinde cenab-ı hakkın mağfiretini talep eder ve bu makule mekalden hüday-ı müteale sığmırım; çünkü bu iklimin minberleri her cuma günleri taat-i pâdişahiye mülâzimetini yâd ve beyan ve âdet-i melûfeleri makrun-ı takdir-i mülkdari olmasından nâşi icrây-ı şükr ve mahmedet-i bî payan etmekte olduğu ve dirhem ve dinar-ı Tunusunin aktâr-ı sâirece revacı nâm-ı nâmi-i hazret-i pâdişahi ile ziyetyab-ı cemal olmasına münhasır bulunduğu vareste-i külf-e beyan ve elkab-ı bendegânemin eşrefi ise saltanat-ı seniyyenin mahz-ı fazl ve kemal-i adli olarak in'am buyurduğu meratib-i seniyyeden müstahik görüdüğü elkabtan ibaret idüğü dahi emr-i ayandır.

İşte vareste-i şeyn ve temviye ve azade-i hatır-ı münafat-ı teşbih olarak kalb-i bendegânemde olan nuhbe-i âmâli arz eylediğime bin-aen işbu ifade-i çakeranem makrun-ı kabul olur ise memul-i çakeranem rehin-i kuvvet olup bilâkis zuhur eder ise naçar مع الصابرين « ان الله » لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم » demekten başka ne diyebilirim.

Allahü azimüşşan hazretlerine ayandır ki biz ne tagayyür ettik ve ne de mâruz-ı huzur-ı âli olan âmâlden başka bir şey izhar eyledik ve kâffeten tahrir olunan akvalden « يوم تبلى السرائر » de mesul olduğumuz itikadındayım.

İşbu mektubumun kâffe-i maaliye müstahik olan Bâb-ı âliye mevsukumuz fazıl ve kâmil ve nuhbe-i emasil oğlumuz asakir-i bahriye mirlivası Mehmed Paşa, îseline memur edilmiş ve refakatına kâtib-i habir ve mevsukumuz oğlumuz (على الدرناوى) Ali ed-Dernavî verilmiş olmakla süy-ı âcizîye tavsil ve tebliğini murad buyuracak kâffe-i tebliğatin mumaileyhimaya tevdi buyurulmasını ve kalb-i bendegâneme mucib-i inbisat ve bais-i iade-i üns ve neşat olan ahbâr-ı hayriyye ile iade edilmelerini zât-ı âli-i sadr-ı âzamîden arzu ve tevakkudayım, ve eltâf-ı ilâhiyeden de devlet-i âliyye-i mecidiiyenin devam-ı izz ü şevketi ve hududunun kuvveti ve şu hudud ve hukukuna muanid olanlar üzerine husuli-i muzafferiyeti istidadındayım baki vesselâm. Fi. 20 Zilkade sene 1265.

İşbu mektup merhum Ahmed Paşa'nın istiklâliyet talep ve arzusunda olduğu hakkında bazı cühelânın isnat ettikleri azviyyattan

beraetine vazıhan delâlet eder. ³⁴ Gerek bu mektubu ve gerek amâl-i adidesi ve hususiyle Kırım muharebesinde kâffe-i masarifi, Tunus hükûmetine âid olmak şartıyla oniki bin neferden mürekkeb bir ordu ile altı kıta sefine-i harbiye irsali ile icra eylediği iane-i askeriye delâletiyle müşarünileyhin bilâkis devlet-i âliyyeye tamamiyle itaati iltizam etmiş olduğunu isbat eder.

Müşarünileyhin nuhbe-i âmal ve mesaisi saltanat-ı seniyyenin taarrûf ve teşkilâtınca Tunus eyâleti vilâyetinin âilesine veraset hakkının resmen îta buyrulması idi. Bu lütuf ve müsaade kenduden sonra Hayreddin Paşa vasıtasıyla 1288 (1871 M.) tarihinde müyesser olan fermân-ı âli ile rehin-i husul olmuştur.

Müşarünileyhin vefatıyla yerine ammizadesi merhum Mehmed Paşa vali olmakla adât-ı kadime-i eslafa riayeten tasdik-i vilâyeti hakkında fermân-ı âli isdarını pişgâh-ı Cenâb-ı zillullahîden sureti zirde muharrer arizesiyle talep ve istida etti.

Suret-i tercüme-i arıza

Ba'de'l-elkab. Hak-i pâ-yi âlî-i hazret-i pâdişahiye mâruz-ı abd-i kadimleridir ki cenâb-ı hak zât-ı hilâfetmeâb-ı şâhânelerine ömür ve afiyet-i bîpayan ve kemal-i nüfuz-ı emrû ferman ihсан buyursun. Rehin-i nimet-i bîpayan ve abd-i kemer beste-i taat fermân-ı cenâb-ı mülükâne olan ve hizmet-i devlet-i âliyyelerinde bu *âl-i Hüseyinî*'nin onuncusu bulunan ammizadem Müşir Ahmed Paşa bi-eyyi niyetin ve amelen zât-ı şevketsimat-ı hilâfetpenahîlerine itaat ve hüsnü hizmette bulunduğu halde irtihal-i dâr-ı ahret etmekle ve ol anda Tunus ahâlisi kaffe-i makalid-i umurlarını yed-i kemteraneme teslim eylemekle çâker-i keminelere temin-i bilâd ve izale-i havf ve haşyet-i ibad ve seddi turuk-ı fesad hususunda rızây-ı hilâfetpenahîlerine

³⁴ Merhum Hayreddin Paşa, Ahmed Paşa'nın kölelerinden ve yetiştirmelerinden olup efendisi hakkında müdafaada bulunması nimetşinaslığına delildir. Filhakika Ahmed Paşa da arızasında sadakatinden ve istiklâl sevdası olmadığından bahis ile hakkındaki dedikoduyu red eyliyor; fakat kendisinin *İstanbul*'a davet edilip özür serdiyle pâdişaha arz-ı tazimat etmemesi ve Fransa kıralını ziyarete gitmesi dikkatten kaçmamaktadır. *Trablusgarb* ocağının kaldırılarak orasının doğrudan doğruya hükûmet tarafından tayin edilen bir vali ile idare olunması gibi kendisinin de *İstanbul*'da tevkifi ile aynı hale uğramasından çekinmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

muvaffakiyet arzusuyle cem'i kelime-i islâmiyye ve menabir-i eyâlette saltanat-ı seniyyeye daavât-ı hayriyye vâcibatını iltizama müsaraat ve ahkâm-ı şeriiyyeye îtisama mübaderet eylediğimi ve eslaf-ı kemteranemin selef-i salih-i selâtin-i devlet-i âliyye ile derkâr olan âdetlerine tevfikân her bir emr-i ferman-ı hümâyunlarına hasr-ı samia-i itaat ettiğimi arz ve beyân ile beraber bu çakerleri zill-i zalil-i saltanat-ı seniyye-i şâhânelerinde büyüyüp niam-ı atfet-i celile-i münimaneleriyle perverde olmuş ve eltâf-ı mütenevviatülecân-ı şâhâneleriyle kesb-i iftihar yeylemiş ve beynennas şâhrâh-ı muvaffakiyet olan envar-ı sâtâtülâsar-ı inâyet-i zillullâhileriyle (استضاعه) istizâa eylemiş olduğuma ve nuhbe-i âmâl-i bendegânem ise hizmet-i kemteranemin eslâf-ı çakeraneme faik olarak bu sebeple rızay-ı âli-i hilâfetpenahilerini istihsal etmekten ibaret bulunduğu binaen hidemat-ı sabıkayı mucib-i hürmet-i faika addederek ve (عادات السادات) (سادات العادات) âdâtü's-sâdât Sâdâtu'l-âdât müceddasınca eslâf-ı çakeranem hakkında rayegân buyurulan inayet-ı celile-i şâhânelerinin hakkı ubeydânemde tezyid ve mebâni-i ubudiyet ve ihtisas-ı kemteranem teşyid ve tekid buyurulmak istidasına cüret ve cenâb-ı hak niyet-i ubeydâneme göre âmâl-i maruza-i kemteranemin madamel-hayat ibrâz-ı meassir-i meşkûresine muvaffak buyursun.

Evvelce gönderilen ve mazhar-ı hüsnü kabul olan bir fırka-i askeriyyeye kuvvetüzzahr olmak üzere bu kere dahi bir miktar asker irsaline müsaraat eyledim.³⁵ Bunlar hakkında dahi neyyir-i kabul-i mülûkânelerinin şâşaa-nümây-ı envar buyurulmasını istida eylerim ve eğerçi miktarının zaaf-ı âcizanemi irac edeceği derkâr ise de (الهدايا على قدر مهيها) “Elhedaya alâ kadr-i mühdîha,, meseline derkâr olan ilmi sâmi-i şehinşahileri medâr-ı tesliyet-i ubeydânem olduğuna ve bir de taraf-ı ubeydânemden havass-ı bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden ve çakerlerince vüsuk ve emniyet ve necabet ve kifayetine îtimadım bulunan erkân-ı heyet-i vilâyetten ferzend-i çakeri mesabesinde bulunan mirliva Mehmed Paşa asakir-i merkumenin kumandasında takdim etmek üzere bilvekilâ memur edildiğine binaen arzuy-ı mebusün anı-ı bendegânemin hayyiz ârây-ı zuhur olmasını lûtf ve inâyet-i celile-i şehinşahilerinden iltimas ederim.

³⁵ Bu tarihte Osmanlı-Rus muharebesi (meşhur Sivastopol muharebesi) devam etmekte idi.

Cenâb-ı hak bu abd-i âcizi saltanat-ı seniyyelerine vacib olan itaate hüsnü muvaffakiyetle begâm ve mevdu-ı yed-i müeyyedi olarak *Tunus*'ta sakin bulunan tebaa-i şâhânelerinin hukuk-ı meşruasının teminine ve rızây-ı mekârim irtizây-ı mülükânelerini istilzam eden hidemât-ı meşkûrenin hüsn-i ifasına nailiyetle rehin-i sürur-ı mâlakelâm buyursun Amin. Fî Şevval sene 1271).

Tunus ümerasının devlet-i aliyyeye itaat ve inkıyadlarına dair saded-i zikrinde bulunduğumuz delâilin ziyade izahı hakkında eyâletin 1251 tarihinden bu ânedek Bâb-ı âliye gönderilen memurlarını zikredelim :

Evvelâ 1251 (1835) tarihinde merhum Mustafa Paşa'nın vilâyeti hakkında ferman-ı âli talebi için mühürdar Şakir Paşa hedâyay-ı cesime ile Âsitâneye izam kılındı ve 1252 (1836) tarihinde Ahmed Paşa, vilâyeti için ferman istihsali zımında büyük Ahmed Bey birtakım hediyeler ile irsal olundu ve 1254 tarihinde Ferhad Ağa gönderildi ve sâl-i mezkûr evahirinde memleketin âlimi ve asrın benamı olan Eşşeyh Esseyyid Mahmud irsal olundular ve 1255 (1839) tarihinde de Cennet-mekân Firdevs- âşiyân Abdülmecid Han Hazretlerinin cülûs-ı hümâyunlarının tehniyeti ve o vesile ile merhum Ahmed Paşa uhdesine müşiriyet unvanının ihsan buyurulması ricasiyle Pehlivan Mustafa Paşa hedâyây-ı vafire ile izam buyrulduğuna binaen paşay-ı müşarünileyhe maa vezaret rütbe-i müşiriyet ihsan buyrulmuştur.

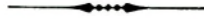
Ve 1256 (1840) tarihinde de Ferhad Ağa birtakım mekâtib ve hedâya ile isra kılındı ve 1258 (1842) senesinde dahi Hayreddin Kethüda (esbak Başvekil Tunuslu Hayreddin Paşa) ile beraber Eeşşeyh Seyyid Ahmed bin Ebi'z-Ziyaf hedâyay-ı cesime ile ba's olundular bu cümle-i mütekaddime meyanında edevât-ı harbiyesiyle beraber bir kıta sefine-i harbiye irsal ve üçyüz bin frank nakid dahi irsal kılınmıştır.

Ve 1265 (1848) tarihinde Mirliya Mehmed Paşa hedâyay-ı cemile ile gönderildi ve 1269 senesinde de vefat eden valide sultanın tâziyeti zımında Mirliya Mehmed Paşa irsal kılındı ve 1270 tarihinde de Rusyalu ile küşad olunan muharebede devlet-i âliyyeye iane olarak mirliya Mehmed Paşa kumandasiyle malûmül miktar asker gönderilmiş ve levazımatı paşay-ı müşarünileyh vasıtasıyla ihzar kılınmıştır ve 1271 de de mumaileyh Mehmed Paşa tekrar

hedâyay-ı kebire ile tısyar kılındı. Ezcümle merhum Mehmed Paşa (Tunus valisi) için vilâyet fermanının talebi zımnında bir milyon frank dahi ihda olundu ve 1276 (1859) tarihinde de Hayreddin Paşa, şimdiki vali Mehmed Sâdık Paşa'nın vilâyeti için talebi-i ferman memuriyeti ile ve hedâyay-ı cesime ile gönderilmiştir ve 1278 (1861) tarihinde de Sultan Abdülaziz Han'ın tebrik-i saltanatı zımnında Harbiye Nâzırı Mustafa Paşa hedâyay-ı cesime ile isrâl olunmuştur.

Ve kezâlik 1281 (1864) tarihinde de Tunus eyâletinin saltanat-ı seniyyeye olan revâbit-ı kadimesinin tahriri memuriyetiyle müşarünileyh Hayreddin Paşa gönderildiği gibi memuriyet-i mezkûre için 1288 (1871) sâl-i ferhunde falinde tekrar tâyin olundu. Müşarünileyhin bu son azimetinde maksud-ı mezkûrun itmamı, 1288 tarihli ferman-ı âlişânın ahziyle hasıl olmuştur.

Ve 1292 (1875) tarihinde³⁶ dahi harbiye müdürü Rüstem Paşa evvelâ Sultan Murad hazretlerinin tebrik-i cülûsı için gönderildiği gibi saniyen dahi halen şevket-efzây-ı taht-ı âlî-baht-ı saltanat olan hilâfet-meab efendimiz hazretlerinin tehniyet-i cülûs-ı hümâyunları zımnında i'zam ve isra kılındı ve muharebe-i ahire esnasında *Tunus*'tan evvel-i emirde irsal kılınacak miktar asker hazır ve muntazam bulunmadığı halde yetmiş beş bin lira ve bin at ve ester iane kılınıp ondan sonra muharebenin şiddetlendiği sırada bir miktar asker dahi tehyie kılınmış iken müsaleha mün'akid olmuştur³⁷.

³⁶ Sultan Abdülaziz'in hal'i ile V. Murad'ın cülûsü 1293 Cemaziyel-evilinin yedisinde olduğundan Hayreddin Paşa'nın metinde gösterdiği tarih yanlıştır.

³⁷ 1294 H. 1877 M. Osmanlı-Rus harbinde oldukça mühim kuvveti olan *Tunus*'un asker göndermemesi tevil ile örtülmüş, Hayreddin Paşa o tarihte reis-i müdiran olduğundan bu husustaki kayıtsızlığın ve mühimsememenin sebebini yazmamıştır.

Tercümeler :

D E N D A N E K A N*

Prof. B. ZAHODER

Çeviren : İSMAİL KAYNAK

Bir askerî kıt'amız tesadüfen Karakum çölünün kumları altında duvarlar ve alçıdan mamul (alabastr) sütunlarla eski zamana ait ev eşyası bulmuştur. Yalnız bulmakla kalmayıp, bu eski eserlerin muhafazasını temin için İlimler Akademisinin Türkmen Şubesine, bulunan eşyalardan numuneler yollamış ve adı geçen mahalle mütehasıslar gönderilmesini teklif etmiştir.

Mezkûr mahalle, İlimler Akademisinin Türkmen Şubesi arkeologlarından S. Eršov, G. Fedorov ve bu satırları yazandan müteşekkil küçük bir hey'et yollandı. Bu hey'et, kısa bir zamanda Türkmen müzelerini, eski kültürün harikulâde san'at eserleriyle süslemekle kalmamış, aynı zamanda Serahs'ı eski Merv'e bağlayan eski kervan yolunda mühim rol oynamış olan birçok noktaların tetkikini tamamlamak fırsatını bulmuştur.

Gerirûd veya Tecena ve Murgabe nehirleri muntakaları çok eski yüzyıllardanberi yerleşik hayat süren insanların yurduydu; bu bölgelerde ziraat ve san'at fevkalâde inkişaf etmiştir. En eski zamanlardanberi kültür merkezlerini teşkil eden vahaların etrafındaki kum ve takırlar** binlerce baş deve, merkep ve katırlar tarafından çiğnenmiştir. Uzak-Doğu ile Akdeniz arasındaki büyük yolun devamı olan Serahs - Merv yolunun mahallî bir ehemmiyeti vardı; burada, Merv vahasını yabancı ve göçebelerin hücumlarından korumuş emsaline az rastlanan bir kale duvarı mevcuttu. Hemen bütün Arap coğrafyacılarının Serahs - Merv yolu hakkında verdikleri izahat o kadar birbirini tutmaktadır ki, ayrı bir müellife atfen bunu zikret-

* "İstoriçeskiy jurnal" (1943, 3-4)dan tercüme edilmiştir.

** Takır, türkçe bir kelime olup Orta-Asya ve Hazer denizi ötesindeki çöllerin alçak yerlerinde yağın yağmur sularının birikmesi neticesinde meydana gelen küçük göller bilâhare geçilmesi güç bataklıklar ve kurak havalarda ise üstü beyaz veya gri renkte olan düz, parlak ve çok katı levhalar halini alan yerlere derler (mütercim).

mek lüzumu hissedilmemektedir. Arap coğrafya edebiyatına göre, bu yolun menzilleri şunlardır: Serahs-An-Nacar Hisarı-üç fersah (bir fersah 6232 metredir), An-Nacar Hisarı-Uşturmagak-beş, Uşturmagak Tilsitane-altı, Tilsitane-Dendanekan-altı, Dendanekan-Yanucird-beş, Yanucird ile Merv'in arası da beş fersah olup hepsi cem'an otuz fersaktır.¹

Bu mesafeyi, coğrafyacıların mütefikan bildirdiklerine göre, ticaret kervanları bir menzilden diğerine günde 5-6 fersah yol almak şartıyla altı günde katediyorlardı.² Bugünkü harita üzerinde hesaplamalar yapmış olan Türkmenistan arkeologları S. Eršov ile A. Maruşçenko aynı zamanda ve birbirinden müstakilen Dendanekan'ın bugünkü Taşrabad'ın işgal ettiği sahada bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu tahmin etmişlerdir. Aynı tahmine göre, Arap coğrafyacılarının zikrettiği Tilsitane'nin de bugünkü Havz-i han tepelerinde bulunduğu söylenebilir.

Bugün Mari-Kuşka ve Mari-Aşkabad demiryolları arasında bulunan Kara-kum'un bu köşesinin kendisine has haşin diyebileceğimiz vasfı o zaman da mevcut muydu, yoksa insan elinin, şimdi verimsiz olan bu yerleri mümbitleştirdiği bir zaman oldu mu? İşte bu hususu meydana çıkarmak çok mühimdir.

IX. yüzyıl coğrafyacısı el-Yakubî'ye ait olan bu bölgenin daha eski bir tasviri, yukarıdaki suale menfi cevap vermektedir. El-Yakubî'ye göre, Serahs-Merv yolu üzerindeki "menziller" "vahşi stepler"le çevrilidir; halkın Türkler'den kendini müdafaa etmek mecburiyetinde olduğu bu merkezlerin her biri tahkim edilmişti. Fakat hakikaten bu doğru mu ve bütün devirlerde böyle miydi?

El-Yakubî'nin sözlerini kontrol etmek ve Serahs-Merv yolu üzerinde bulunan istasyonları çevreleyen yerlerin hakiki coğrafi vas-

¹ Bu makalenin mevzuu ile ilgili malûmat Arab ve Fars kaynaklarının mühim kısımlarından alınarak V. A. Jukovskiy'in "Razvalinî starogo Merva — Eski Merv harebeleri" (SPb., 1894) adlı eserinde ve "Materiali po istorii Turkmen i Turkmenii — Türkmenler ve Türkmenistan tarihi malzemesi" (c. I, Trudî Instituta Vostokovedeniya ANSSR-SSSR İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, XXIX, 1939)nde rusçaya tercüme edilmiştir.

² Yalnız coğrafyacı İstahri'nin şu ifadesi bir istisna teşkil etmektedir. Ona göre, Merv ile Dendanekan'ın arası bir günlük yoldur. Bizim nazarımızda İstahri'nin bu haberi hatalıdır; bu, ya yazmanın kopye edilmesi veya eser basılırken çoğul yerine tekil olarak yazılmış olmasıyla ilgilidir.

fını tesbit etmek için elimizde XI. yüzyılın ilk yarısına ait yazılı bir kaynak vardır. Bu eser, Gazneli Divanü'r-resail memuru Ebu'l-Fazl Muhammed Beyhakî'nin biricik hatıratıdır. Saraylı ve memur sıfatıyla Beyhakî, Sultan Mesud'a bütün seferlerinde ve bu arada 1040 yıllarında şimali Horasan'ın mühim bir kısmını ellerine geçiren ve Gazneliler'e karşı askerî hareketlerinde Dendanekan mıntaka-sında mevki alan Selçuklu-Türkmenler'e karşı açtığı seferinde refakat etmiştir. Yalnız müşahit olarak değil, aynı zamanda Sultan Mesud'un Dendanekan hezimetine bilfiil iştirak eden Beyhakî'nin, Hatıra-tı'nın gerçekliği ve sâir meziyetlerinden bahsetmek fuzulüdür; bunlar herkesçe malumdur.

Beyhakî'ye göre, Mesud, Serahs'a 15 Mayıs'ta yani herşeyi kuru-tan yaz sıcaklarından önce gelmiştir. Şehir harabedilmişti. Ne su ve ne de zahire vardı. Gazneli ordusu daha ileride, Merv'e giden yolda da buna benzer manzara ile karşılaşmıştı. 17 Mayıs'ta Gazneli ordusu Serahs'dan çıkmış, üçüncü gün yollarını değiştirmek mecburiyetinde kalarak ana yoldan doğuya, Murgaba sahillerine doğru yönelmişti. Beyhakî: "Şayan-ı hayret olan şey, bu yollarda suyun bile bulun-mamasıdır. . . Büyük nehirler (veya onların kollarına) geldiğimizde onların da keza kurumuş olduğunu gördük; seferin üçüncü gününde su temin etmek için kuyu kazmak mecburiyeti hasıl oldu" demektedir. Serahs-Merv yolundaki bu hayret verici susuzluğun sebebini Beyhakî şu şekilde izah etmektedir: Gazneli ordusu karşısında geri çekilen Türkmenler, sulama şebekesini mahsus tahrip etmişlerdi. Fakat Bey-hakî'nin, sulama şebekesinin Türkmenler tarafından tahrip edildiğine dâir haberine sahip olmasaydık, Sultan Mesud ordusunun yürüyü-şünden de bunu anlıyabilirdik. Mesud'un "şaşılacak derecede" susuz-luk sebebiyle, Dendanekan'da toplanmış bulunan Selçuklular'a doğru giden ana yoldan Murgab tarafına sapması bu yerin böyle bir coğ-rafî değişikliğe sahip olduğunu tahmin etmeyen Gazneli ordusunun hezimetine sebep olmuştur. Hey'etimizin, kazıların yapıldığı yerde kısa bir müddet kalması, eski zamanlarda su kanalının mevcut olup olmadığını tesbit etmek maksadiyle eski Serahs-Merv yolu mın-takasını az çok bir ihtimamla incelemeğe mâni olmuştur. Fakat yolun şimal kısmına kısa bir bakış bile, bu yerin zamanımızda kendine has olan vahşilik ve hayatiyetsizliğini her zaman muhafaza etmediğini göstermektedir. Yalnız Havz-i han yer adının "han-havuzu" demek olduğu değil, doğrudan doğruya yapılan müşahedelerin çoğu, ilk bakışta bir zaman burada, bir su şebekesinin faaliyette bulunmuş olduğu kanaatine vardırmaktadır.

Evvelce Dendanekan'ın bulunduğu yer bugün Taş-râbâd (taş-şehir) adını taşımaktadır. Bu bölgede nadir rastlanan yolcuya, şehrin eski muvaffakiyetlerini hatırlatan çok az emmare vardır; takırlı araziye az tesadüf edilen ve bir kum çölü ile çevrilmiş olan eski şehrin bulunduğu tepe, hemen kale duvarlarının üstüne kadar çıkan kumlarla örtülü olup, burada nebatattan en küçük bir eser bile görülmemektedir.

Orta-Asya ve Horasan'da Emevî halifelerine karşı çıkan büyük isyanla ilgili kaynaklarda, denilebilir ki, İslâm devrinde ilk defa olarak bu şehirden bahsedilmektedir. 747 yılında bu isyanın elebaşısı Ebu-Müslim, yetmiş nakibin³ komuta ettiği bir ordu ile Dendanekan'da konaklamıştır. Kısa bir zaman için de olsa, yetmiş muhafız birliğinin Dendanekan'da durması bu şehrin ehemmiyetine delâlet etmektedir. Şehrin ehemmiyetini, coğrafyacıların verdiği Dendanekan'da büyük bir câminin bulunduğuna dâir malûmat da belirtmektedir; X. yüzyıla kadar ulu-câminin mevcudiyeti, bir müslüman şehrinin o mntakada merkezî vaziyette bulunduğuna delâlet etmektedir.

Tarafımızdan yapılmış olan Taş-râbâd tepesinin arkeoloji tetkiki, Dendanekan'ın bina ve yaşayış tarzına dâir bazı hususları izah etmek imkânını vermiştir. İç kale duvarlarının esas inşaat malzemesini fevkalâde yüksek evsaffı pişmiş tuğlalar teşkil etmektedir. Kerpiçten, duvar, bahçe duvarı ve süslemeler yapılırdı. Dendanekan'm en mühim binası olan çok sütünlü ulu-câminin esas malzemesi de bu tuğladır. Şehrin civarında tuğla imal edildiğine delâlet eden cüruf, tuğla fırınları ve sâir kalıntılar bulunmuştur. Yukarıda zikredilen câmi sütunları ile mihrabının güzel renkli işlemler ve yazılarla süslenmiş olması bilhassa hey'etin dikkatini çekmiştir. Câminin süslenmesi işinde o zamanın birinci sınıf nakkaş (gyaç) ve hattatların çalıştırıldığında hiç şüphe yoktur. Bu satırları yazan, süslü yazılar üzerinde yaptığı tetkiklere göre, bütün bunların Moğol devrinden önceki müslüman hattatları kaidesine göre yapılmış oldukları kanaatine varmıştır; yazıları tamamiyle dinî mahiyette olup Kur'andan alınmış cümleleri ihtiva etmektedir. Dendanekan'daki câminin mermer oymalarında çiçekli geometrik ve hattatî süslemeler bariz ise de diğer

³ IX. ve X. yüzyıllar tarihçisi Taberi'nin zikrettiği "nakib" tâbiri o zamanın yüksek muhafız komutan rütbesini göstermektedir.

binaların süslemelerinde tuğladan mamul hendesî şekiller dikkati çekmektedir.

O zamanın diğer İslâm şehirlerinin çoğunda olduğu gibi, Dendanekân'da da mürekkep bir su şebekesi (su künkleri) ve hattâ kanalizasyon başlangıcı olarak lâğımlara bağlanmış künkler de vardı. Tuğlaların çökmesi neticesi harabe haline gelen şehrin binaları hakkında herhangi bir kat'î kanaate varmak imkânsızdır. Buna rağmen, şehrin kale duvarı ile çevrilmiş kısmının daha ziyade dinî ve mülkî bir merkez teşkil ettiği; bütün ticaret ve iş yerlerinin, şehrin varoşlarında ve rıbatlarında bulunduğu kat'iyetle söylenebilir. Beyhakî'nin tasvirine göre, hanelerinin büyük kesafetiyle tanınan şimalî Horasan şehirlerindeki bu rıbatlar kerpiç ve hattâ çamurdan yapılırdı.

Yukarıda zikredilen tuğla imalinden mâada Dendanekân civarında her cins toprak kap da yapılırdı.

Mahalle ve hattâ câmilerde görülen yangın ve tahribat eserleri, şehrin inhitatını sağlayan felâketlerin bir neticesidir. Bu şehrin mahvolmasının esas âmili, X. ve XI. yüzyıllarda birçok şimalî Horasan şehirlerinin ortadan kalkması sebebinin aynı olduğunu tahmin edersek yanılmamış oluruz. San'at ve ticaret şehri olan Dendanekân, şimalî Horasan'ın, Orta-Asya'nın mühim bir kısmı ile birlikte Gazneli sultanları hâkimiyetine karşı açtıkları mücadele dışında kalamazdı. Coğrafyacı el-Mukaddesî bize, Dendanekân halkının, dört İslâm mezhebinden biri olan Şafilere mensup olduğunu bildirmektedir; meşhur sufî Ebu'l-Kasım Ahmed b. İshak b. Musa Dendanekânlıdır. XI. yüzyılın ilk yarısında, mütevali bir devlet yardımıyla Hanefiliğin dinî birliğini destekleyen Gazneliler'e karşı bütün gayri memnunlar, şafilik ve panteist sûfilğin dinî ve ideolojik platformu içinde birleşmişlerdi⁴. Tüccar eşrafın ve dihkânların büyük Selçuklu devletinin kurulmasından uzun bir zaman önce, Türkmen kabîle büyükleriyle işbirliği yapması, bu mücadelenin neticesini teşkil etmektedir. Bu son vaziyet, Gazneliler'e karşı yapılan mücadelenin muvaffakiyetini peşinen tayin ederek, savaşa katılan mmtakanın birçok şehirlerinin tarihî mukaderatına kat'î bir tesir icra etmiştir.

Ziraata elverişli Merv vahası ile hayvan yetiştirmeye müsait step sahası arasında bulunan Dendanekân, Selçuklu-

⁴ Bu hususta tafsilât basılmakta olan "Nizam ul-Mülk" adlı eserimde vardır.

Türkmen devletinin ilk kuruluşu sırasında çok büyük rol oynamıştır.

Kaynaklar, ilk olarak Türkmenler'in bu şehrin yanındaki otlaklarda, Gazneli Sultan Mahmud zamanında (takriben 1030 yılında) göründüklerini zikretmektedirler; yukarıda kaydedildiği üzere, 1040 yılında, Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mesud, Türkmen atlıları tarafından kat'i hezimete uğatılmıştır; bunun neticesi Gazneli tacımın incisi olan Horasan, Türkmenlerin eline geçmiştir. On yıldan uzun bir zaman Dendanekan mıntakası, Selçuklu kuvvetlerinin birikmesiyle parlak Türkmen zaferlerine şahit olmuştur.

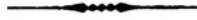
Siebel ve Kugler'den itibaren Alman Haçlı seferleri tarihçilerinin tasvir etmek istediklerinin aksine olarak Orta-Asya'dan Akdeniz sahillerine kadar uzanan Selçuklu fütuhata, müteaddit defalar rusça eserlerde işaret edildiği üzere, "vahşi-cengâver" kabilelerin istilâsını pek az hatırlatmaktadır. Selçuklu devleti, kuruluşunun ta başından beri hem dinî ve hem de idarî bakımdan, Selçuklular'dan önce mevcut olan İslâm medeniyeti an'anelerine sahip olup onu devam ettirmiştir.

Daha Dendanekan savaşından önce Selçuklular, Gaznelilerin maharetli diplomasisini şaşırtmışlardır. Bizzat Dendanekan savaşına iştirak eden Beyhaki'ye göre, "vahşi-cengâver orda" (Siebel'in ifadesine göre)⁵ "Sultan nizamına" yani o zamanın sevkulceş usullerine uygun bir nizama girmiştir. Tarihçilerin, Selçukluların şehirleri ele geçirmelerine dair hikâyeleri, yeni sultanların şehir halkına yaptıkları istisnâî muamelelere işaret etmektedirler. Selçuklular'ın esas kuvvetini küçük yaştan talim görmüş muhafız kıt'aları değil, steplerde yetişen hür insanların teşkil ettiğini, Selçuklular ile Gazneliler arasındaki mücadelenin çok şiddetli ve uzun sürdüğünü ve sulama şebekesinin tahrip edilmesiyle bir çok mıntaka halkının helâk olmasına sebep olduğunu unutmamak lâzımdır. Esas Türkmen kuvvetlerinin merkezine doğru Gazneliler'in ilerlemelerini güçleştirmek maksadiyle, Selçuklu komutanları yerli halka cebren sulama şebekesini tahrip ettirmiştir. Mühim bir askerî kuvvetin Dendanekan sancağında bulunması, ticaret ve san'atın gelişmesine mâni olmuştur. Kervanlar Dendanekan'dan korkmağa ve şehrin uzaklarından geçmeğe başlamışlardır.

⁵ Siebel, "Geschichte des ersten Kreuzzugs", s. 242-243. 2-te Aufl. Leipzig.

Son defa olarak, Dendanekan şhrinden 1158 yılında bahsedilmektedir; o zaman Oğuz namiyle maruf göçebeler, şehre hücum edip, halkın bir kısmını katletmişler, diğer bir kısmını da şehri terketmeğe mecbur etmişlerdir. XIII. yüzyıl başında, Serahs-Merv yolundan geçen meşhur coğrafyacı Yâkut, bir zaman şehrin bulunduğu yerde kale duvarı ile harap olmuş binalardan başka bir şey görmemiştir.

Mahvolan birçok Doğu şhirleri gibi Dendanekan da birçok hazine arayıcıları ve antika meraklılarının kurbanı olmuştur. Tuğlaların çökmesi bilhassa bu harabeleri çok hasara uğratmıştır. Dendanekan tuğlası çok yüksek vasıfıdır; taş gibi sağlamdır. Belki de yıkılan şehrin yerine teşekkül eden kasaba, harabelerdeki tuğlaların sağlamlığına atfen Taş-râbâd (taş şhir, taş kasaba) adını almıştır.

1954 YILI BİRİNCİ YARISINDA T. T. K.
KÜTÜPANESİNE GELEN KİTAPLAR VE
DERGİLER

- ANDONOVSKI, HRISTO : *Prilog kon Bibliografijata po Arkeologijata na Makedonija*. Skopje: 1953. 59 s. —Institut za Nacionalna Istoriya. 8° (A.I-9427).
- Architectural Drawings*. 7 s., 25 rs. =Bodleian Picture Book No. 7. 8° (A.I-9384).
- ATABİNEN, R. S.: *Les Turcs a Constantinople du ve au Xv^e Siecle*. İstanbul: 1954, Çituri Biraderler Basimevi. 58 s. 8° (A.I-9391).
- BABİNGER, FRANZ : *Mehmed II., des Eroberers, Mutter, Legende und Wirklichkeit*. Münchner Beiträge zur Slavenkunde Festgabe für Paul Diels, s. 3-12, 2 rs.'den ayırbasım (A.I-9374).
- BAEHR, HANS DIETER : *Der kristische Zustand und seine Darstellung durch die Zustandsgleichung*. Wiesbaden: 1954. S. 235-333. =Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 6 (A.I-9403).
- BARBARO, NICOLO : *Konstantiniye Muhasarasi Ruznamesi*. İstanbul: 1953, Halk Basimevi. 77 s.= İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 23. 8° (A.I-9393).
- BARKER, GEORGE : *The Shepherd's Play of the Prodigal Son (Coloquio de Pastores del hijo prodigo)*. *A Folk Drama of Old Mexico Edited and Translated by George C. Barker*. California: 1953. 167 s.=University of California Publication, Folklore Studies 2. 4° (B-3422).
- BAY, ROLAND: *Die Magdalenienstation am Hollenberg bei Arlesheim (Kanton Baselland)*. *Archaeologia Helvetica* 1+2. 178 s. (A.I-9401).
- BAYUR, HİKMET : *Türk İnkılâbı Tarihi. Cilt III 1914—1918 Genel Savaşı Kısım: I—Savaşın başından 1914—1915 kışına kadar*. Ankara: 1953. T. T. K. Basimevi, XIV, 521 s.=T.T.K. Yayınları VIII. Seri No. 14.c. 8° (A.I-3758).
- BAYUR, HİLMİ KÂMİL : *Sadrızam Kâmil Paşa - Siyasî Hayatı*. Ankara: 1954, Sanat Basimevi. IV, 399 s. 8° (A.I-9433).
- BITTEL, KURT : *Zur Chronologie der anatolischen Frühkulturen*. Reinecke-Festschrift Mainz 1950. S. 13-15'den ayırbasım. (B-3243).
- BITTEL, KURT : *Zur Lage von Daskyleion*. *Archäologischer Anzeiger des Deutschen Archäologischen Instituts* 1953. 8 s.'den ayırbasım (B-3414).
- BOLLA MARTON : *Az Olahok Eredetük Szernit Hun-Bolgarok, Bevezető Tánulmányal Ellata Zajti Ferenc*. Budapest: 1931, Stadium Sajto-vallalat Reszvenyarsasag. 169 s. 8° (A.I-9356).
- BÖMER, FRANZ : *Rom und Troia*. Baden-Baden: Verlag für Kunst und Wissenschaften, 1951. 127 s. 8° (A.I-9423).
- BUS CHOR, ERNST: *Frühgriechische Jünglinge*. München: 1950, R. Piper & Co. Verlag. 159 s. 8° (A.I-9424).

- Byzantine Illumination*. 10 s., 30 pl.=Bodleian Picture Book No. 8 (A.I-9387).
- Calendario para el Año Académico 1953—1954 y otras Informaciones Universitarias de Interés*. Ciudad Trujillo: 1953, Editora del Caribe. 69 s. 8° (A.I-9415).
- ÇEVDET PAŞA : *Tezâkir (1-12) yayınlayan Prof. Cavid Baysun*. Ankara: 1953, T.T.K. Basımevi. XXVI, 178 s. =Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Seri No. 17. 8° (A.I-9340).
- CHITTENDEN, JACQUELINE - CHARLES SELTMAN : *Greek Art*. London: Faber and Faber Ltd., 1947. 72 s., 128 pl. 8° (A.I-9425).
- Cing Conventions Européennes (11-XII-1953)*. Strasburg: Direction de l'Information du Conseil de l'Europe 1954. 80 s., 4 rs. 8° (A.I-9430).
- ÇELEBİ, ASAF HÂLET : *Divan Şi'rinde İstanbul (Antoloji)*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. VIII, 252 s. = İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 22. 8° (A.I-9396).
- ÇİĞ, KEMAL : *Türk Kitap Kapları*. Ankara: 1953, Feyz ve Demokrat Ankara Matbaası. 20 s., 41 rs. (B-3420).
- Çubuk Barajı V. Bölge-Ankara (1954)*. 2 s.=T.C. Nafia Vekâleti, Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı I, 1. (A.I-9431).
- DANİKER, GUSTAV : *Askerî Sevk ve İdarede Saha, Kuwet ve Zaman yazan G. Daniker çeviren Bnb. İhsan Ağrı*. İstanbul: 1954, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi. 74 s.=K.K.K. Yayınları. 8° (A.I-9422).
- Daruşşafaka "Atabinen" Talebe Yurdu Talimatnamesi*. İstanbul: 1949, Çituri Biraderler Basımevi. 12 s., 6 rs. 4° (B-3415).
- DEHN, WOLFGANG - EDWARD SANGMEISTER : *Die Steinzeit im Ries, Katalog der Steinzeitlichen Altertümer im Museum Nördlingen*. Kallmünz: Im Verlag Michael Lassleben, 1954. 54 s., 22 pl.=Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte Heft 3. 4° (B-3429).
- DEMİRHAN PERTEV : *Goltz Paşa'nın Hâtırası ve Hal Tercümesi*. İstanbul: 1953, K.K.K. Askerî Basımevi. 53 s.=168 sayılı Ordu Dergisi Lâhikasıdır. 8° (A.I-9341).
- DİMİK, NATALIYA : *Bibliyografiya*. Skopje: 1953. 152 s.—Institut za Natsionalna istoriya. 8° (A.I-9426).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN : *Fetihden önce Marmara surları*. İstanbul: 1953, Kanaat, Feyz ve Güzel Sanatlar Matbaası. XI, 75 s., 2 pl., 116 rs., 11 Kroki = İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 10. 8° (A.I-9392).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN : *İstanbul après la Conquête*. İstanbul: 1953, Imprimerie d'İstanbul. 46 s.=İstanbul Fethi Derneği No. 25. 8° (A.I-9394).
- Drawings of Oxford by J. C. Buckler 1811-27*. 5, 24 rs.=Bodleian Picture Book. No. 3. 8° (A.I-9385).
- DURUSOY, M. ORHAN : *İstanbul Belediye Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu II- Belediye ve M. Cevdet Kitapları III- Osman Ergin Kitapları, Türkçe ve Yabancı Dil Basma Eserler*. İstanbul: 1954, Millî Eğitim ve Çelikcilt Matbaası. 155 s.+508 s. 8° (A.I-9197).
- EMGE, CARL AUGUST : *Über die unechte Alternative zwischen dem Kollektiv und dem Einzelnen*. Wiesbaden: 1954, s. 517-534.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 10. (A.I-9404).
- English Romanesque Illumination*. 12 s., 25 rs.=Bodleian Picture Book No. 1. (A.I-9386).

- ERDİL, KADRİ : *Sivas Rehberi*. Sivas: 1953, Kâmil Matbaası. 64 s. 8° (A.I-9421).
- ERDMANN, DR. KURT : *Arabische Schriftzeichen als Ornamente in der abendländischen Kunst des Mittelalters*. Wiesbaden: 1954, s. 467-513. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 9. (A.I-9404).
- ERİM, PROF. NİHAT : *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri. Cilt I- Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*. Ankara: 1953, T.T.K. Basımevi. II, 708 s. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları. 8° (A.I-9336).
- FEKETE LAJOS : *Buda Pest es Obuda Polgari Lakossaga 1547 -Ben es 1580 -Ban*. Budapest: 1939. 23 s. 8° (A.I-9346).
- FIRATLI, NEZİH : *Boğaziçinde bir Bizans Sarnıcı*. 4 s. TTOK No. 144 (1954)'den ayırbaşım. (B-3416).
- FIRATLI, NEZİH : *Yalova'da 1952 yılında yapılan araştırma. Researches at Yalova in 1952*. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 6 (1954), s. 3-10, 4 pl.'den ayırbaşım. (A.I-9402).
- GEREDE, HÜSREV : *İran 1930—1934*. İstanbul: 1952, Vakıf Basımevi. 311 s., 35 rs. 8° (A.I-9428).
- GROF BETHLEN İSTVAN : *Széchenyi-Emlékbeszede. A Nemzeti Casino 1932*. Evi Januar Ho 31-1 Közgyűlésén. 14 s. 8° (A.I-9365).
- Grosser Historischer Weltatlas. I -Vorgeschichte und Altertum. Erläuterungen I -Vorgeschichte und Altertum. Bearbeitet von Dr. Hermann Bengtson und Dr. Vladimir Milojcic*. München: Bayerischer Schulbuchverlag, 1954. VIII, 44 s., 15 s., 1 pl. + 123 s. 4° (B-3412).
- GÜTERBOCK, HANS G.: *New Excavations at Boghazköy, Capital of the Hittites*. Archaeology, VI, 4 (1953), s. 211-216'den ayırbaşım. 8° (A.I-9373).
- GYALNI BOER GYÖRGY : *Minden Magyar Tud Törökül*. Budapest: 1937, Szerző Kiadása. 8° (A.I-9355).
- Harp Muntakaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardman Tarihleri. (İtalyan Balkan, Büyük Harp ve İstiklâl Mücadelesinde)*. Ankara: 1940, Genelkurmay Matbaası. 87 s. 8° (A.I-9400).
- HASELOFF, GÜNTHER : *Der Tassilokelch*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1951. 88 s., 16 pl. = Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band 1. 4° (B-3433).
- HEIDENREICH, ROBERT : *Beiträge zur Geschichte der vorderasiatischen Steinschneidekunst. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls Universität zu Heidelberg vorgelegt von Robert Heidenreich*. Heidelberg: 1925, Paul Braus. 51 s. 8° (A.I-9408).
- HEIZER, R. F.: *California India Linguistic Records. The Mission Indian Vocabularies of Alphonse Pinart*. California: 1952. 12, 84 s. = Anthropological Records XV, I (1952). 4° (E-3405).
- HERBIG, REINHARD : *Ganymed, Heidelberger Beiträge zur antiken Kunstgeschichte, anlässlich der 100 -Jahrfeier der Sammlungen des Archäologischen Instituts der Universität Heidelberg herausgegeben von Reinhard Herbig*. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag, 1949. 84 s. 4° (B-3425).

- HERBIG, REINHARD** : *Vermächtnis der Antiken Kunst*. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag, 1950, 232 s., 59 pl. 8° (A.I-9420).
- Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden begründet von Fritz Kern. I. Band: Frühe Menschlichkeit*. Bern: Francke Verlag, 1952. 560 s., 1 pl. 8° (A.I-9397).
- HOLSTE, FRIEDRICH** : *Die Bronzezeitlichen Vollgriffsschwerter Bayerns*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1953. 56 s., 18 pl.=Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band 4. 4° (B-3430).
- HOMAN BALINT** : *A Magyar Nemzeti Muzeum Öt Éve*. Budapest: 1929, Kiralji Magyar Egyetemi Nyomda. 165 s., 18 pl. 8° (A.I-9350).
- İNAN, PROF. DR. AFET** : *The Oldest Map of America Drawn by Piri Reis, Life and Works of the Turkish Admiral; Piri Reis. By Dr. Afet Inan, translated by Dr. Leman Yolaç*. Ankara: 1954, T.T.K. Basımevi. 64 s., 2 pl. 8° (A.I-9338).
- İNAN, PROF. DR. AFET** : *Piri Reis'in Amerika Haritası (1513—1528), Türk Amirali Piri Reis'in Hayatı ve eserleri*. Ankara: 1954, T.T.K. Basımevi. 69 s., 2 pl. 8° (A.I-9337).
- The International Year Book and Statesmen's Who's Who*. London: 1953, Burke's Peerage Limited. LXXII, 569, 449 s. 8° (A.I-9339).
- İş Kanunu, ilgili Mevzuat, Hülâsa ve İzah*. 26 s. 4° (B-3411).
- JAHNUM, HANS HENNY** : *Klopstock's 150. Todestag am 14. März 1953*. Wiesbaden: 1953, s. 1-25.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1953, Nr. 1 (A.I-9405).
- JÄSCHKE, G.**: *I- Aus der Endzeit des Osmanischen Reiches, II- Neue Prüfungsordnung für Türkische Geistliche*. Die Welt des Islams N.S. II, 2 (1952), s. 126-135'den ayribasım. (A.I-9376).
- JÄCHKE, GOTTHARD** : *Die Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 und ihre Bedeutung für Geschichte und Gegenwart*. Die Welt als Geschichte 4 (1953), s. 210-220'den ayribasım (A.I-9375).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *L'Indépendance du Khalifat par Zia Gueuk Alp*. Le Monde de l'Islam. N.S. I, 4. (1951), s. 301-304'den ayribasım (A.I-9378).
- JÄSCHKE, GOTTHARD**: *Ein Osmanisches Verbot der Tscharschaf*. Die Welt des Islams N.S. III, 1 (1953), s. 47-49'den ayribasım. (A.I-9382).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *Die Teilung Deutschlands*. Zeitschrift für Geopolitik 7 (1952), 436-439'den ayribasım. (A.I-9383).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *Der Türkisch-Armenische Friedensvertrag von Gümrü (Alexandropol)*. Die Welt des Islams N.S. II, 1 (1952), s. 25-61, 2 pl. 8° (A.I-9378).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *Urkunden: I- General Milne zur Entsendung Mustafa Kemals nach Anatolien, II- Hoca Esad, Müfti der Nationalarmee, III- Ansprache Mustafa Kemals vom Minber Pascha-Moschee in Balikesir am 7. Februar 1923, IV- Mustafa Kemal und Aserbeidschan, V- Mustafa Kemal und der Nationalpakt*. Die Welt des Islams N.S. II, 4 (1953), s. 267-277'den ayribasım. (A.I-9377).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *Zum Islam der Gegenwart*. Die Welt des Islams II, 1 (1952), s. 62-68'den ayribasım (A.I-9480).
- JÄSCHKE, GOTTHARD** : *Zwei Unterredungen mit "Abd Ur-Rahman Şeref"*. Die Welt des Islams N.S. I, 3 (1951), s. 229-231'den ayribasım. (A.I-9381).

- JAYET, ADRIEN - M. R. SAUTER : *Observations Géologiques et Archéologiques récentes sur les terres Rouges*. Archaeologia Helvetica 1+2. 18 s. (A.I-9401).
- JEAN BAN : *Les Lettres Turques datant de la Domination Ottomane en Hongrie*. Pécs:1937, Dunantul. 16 s., 2 pl. 8° (A.I-9365).
- JOHANSEN, FRIIS : *Weihinschriften aus dem Nymphenheiligtum des Kafizin Hügels, Kypros*. København: [1953, I Kommission hos Ejnar Munksgaard. 29 s.=Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Arkæologisk-Kunsthistoriske Meddelelser, bind 4, Nr. 1. 8° (A.I-9333).
- JUHO FERENCÉ : *Schröder Frigyes Lajos mint Shakespeare atdolgozó és színjátékiro hazánkban*. Budapest: 1931, Neuwald Illes utodai Könyvnyomda nyomasa. 15 s. 8° (A.I-9349).
- KÄHLER, HEINZ : *Pergamon*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1949. 65 s., 41 rs., 1 hr.4° (B-3423).
- KEIM, ALBERT : *Le Beau Meuble de France. Préface de Paul Léon*. Paris: Editions Nilsson. 120 pl. 4° (B/3407).
- KEIM, JOSEF - HANS KLUMBACH : *Der Römische Schatzfund von Straubing, Fundbericht von Josef Keim, Beschreibung der Fundstücke von Hans Klumbach*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1951. 40 s. 47 pl.=Müncher Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte Band 3. 4° (B-3431).
- KRAEMER, DR. RICHARD : *Der sensitive Mensch. Versuch einer Darstellung am Bilde des Dichters Rainer Maria Rilke*. Wiesbaden: 1954, s. 29-177.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1953, Nr. 2 (A.I-9405).
- KRAUS, THEODOR : *Megarische Becher im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 1951, 20 s., 5 pl. 4° (B-3424).
- KRAUS, THEODOR : *Ornamentfriese vom Augustusforum*. MDI s. 46-57, pl. 7-15'den ayribasim. (A.I-9414).
- KRAUS, THEODOR : *Die Ranken der Ara Pacis. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der augusteischen Ornamentik*. Berlin: Gebr. Mann, 1953. 89 s., 24 pl. 8° (A.I-9419).
- KRAUS, THEODOR : *Zum Neapeler Relief mit Paris und Helena*. MDI s. 142-148, 1 pl.'den ayribasim (A.I-9413).
- KOSSACK, GEORG : *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1954. V, 132 s. 26 pl. 4° (B-3426).
- KOWALSKI, KAZIMIERZ : *Jaskine Polski II*. Warszawa: 1953, Nakladem Panstwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawa Przy Wspolndziale. 186 s., 20 pl., 6 hr. 4° (B-3373).
- Lâiklik I. *Türk Devrim Ocakları tarafından hazırlanmıştır*. İstanbul: 1954, Osman Yalçın Matbaası. IV, 184 s.=Millî Tesisat Birliği Yayını 4. (A.I-9416).
- LAJOS IVAN : *Németorzag Haborus Esélyei a Nemet Szakirodalom Türkreiben*. Pecz: 1939, 99 s. 8° (A.I/9348).
- LEHMANN, WILHELM : *Dichterische Grundsituation und notwendige Besonderheit des Gedichts*. Wiesbaden: 1954, s. 199-207.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1953, Nr. 4° (A.I-9405).

- LEWIS, BERNARD : *Abbasids*. Encyclopaedia of Islam, s. 15-23'den ayrıbasım 8° (A.I-9345).
- LEWIS, BERNARD : *An Arabic Account of the Province of Safed -I*. BSOAS×V, 3 (1953), s. 477-488, 1 pl.'den ayrıbasım (A.I-9344).
- LEWIS, BERNARD : *Communism and Islam*. International Affairs XXX, 1 (1954), s. 1-12'den ayrıbasım (A.I-9410).
- LEWIS, BERNARD : *The Fatimids and the Route to India*. Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul IIe Année No. 1-4, s. 1-5'den ayrıbasım. (A.I-9343).
- LEWIS, BERNARD : *The Impact of the French Revolution on Turkey, Some Notes on the Transmission of Ideas*. Cahiers d'Histoire Mondiale I, 1 (1953), s. 105-125'den ayrıbasım. (A.I-9411).
- LEWIS, BERNARD : *Izlanda'da Türkler*. Türkiyat Mecmuası -X (1953), s. 277-284'den ayrıbasım. (A.I-9412).
- LEWIS, BERNARD : *Some Observations on the Significance of Heresy in the History of Islam*. Studia Islamica I, s. 43-63'den ayrıbasım (A.I-9342).
- MARCADÉ, JEAN : *Recueil des Signatures de Sculpteurs Grecs*. Paris: Librairie E. de Boccard, 1953. 123+24 pl. 4° (B-3408).
- MEIGHAN, CLEMENT W.: *The Coville Rock Shelter, Inyo County, California*. California: 1953, s. 171-224, pl. 25-29, 3 hr.=Anthropological Records XII, 5 (B-3045).
- MÉLIKOFF - SAYAR, IRÈNE : *Le Destan d'Umur Pacha*. Paris: 1954, Presses Universitaires de France. 155 s. 4° (B-3410).
- MENGHİN, O. F. A.: *Fundamentos cronologicos de la prehistoria de Patagonia*. Runa V (1952), s. 23-43'den ayrıbasım. (A.I-9390).
- MERİÇ, RIFKI MELUL : *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları. -I Vesikalar*. Ankara: 1953, Feyz ve Demokrat Ankara Matbaası, VIII, 99 s., 92 rs. 4° (B-3419).
- MÉSZAROS GYULA : *Az első hun nyelvmélek*, Népünk es Nyelvünk 1936 1-3, 12 s.'den ayrıbasım (A.I-9359).
- MÉSZAROS, GYULA : *Hunok és magyarok*, Népünk es Nyelvünk 1936 VIII, 6. S. 97-109'den ayrıbasım. (A.I-9352).
- MÉSZAROS, GYULA : *Rovasirások Kun Nyelvmélek*. Szeged: 1937, Szeged Varosi Nyomda és Könyvkiado Részvénytársaság, 37 s. 8° (A.I-9360).
- MINDER, ROBERT : *Das Wesen der Gemeinschaft in der deutschen und in der französischen Literatur*. Wiesbaden: 1954, s. 181-196.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1953. Nr. 3 (A.I-9405).
- MODI : *A Hunokrol, Akkik Meghodontak Indiat, Mi Volt a Hunok Vallasa*. Budapest: 1926. 51 s. 8° (A.I-9362).
- Moghal Miniatures of the Earlier Periods*. XXX 8 s. 24 rs. = Bodleian Picture Book No. 9 (A.I-9388).
- MUTHMANN, FRITZ : *Hadrianische und Antoninische Statuenstützen. Beiträge zur Geschichte der römischen Kapitellenstätigkeit. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Ruprecht Karls Universität zu Heidelberg vorgelegt von Fritz Muthmann*. 1927 Freiburger Studentendruckerei. 53 s. 8° (A.I-9418).

- MÜLLER - KARPE, HERMANN : *Das Urnenfeld von Kelheim*. Kallmünz: Im Verlag Michael Lassleben, 1952. 51 s., 29 pl.=Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte. Heft I. 4° (B-3427).
- Münakalât Vekâleti Çalışmaları 1950—1954. 59 s., 1 pl. (B-3417).
- NÉMETH, GYULA : *Az Ősjakut Hangtan Ablapjai*. Budapest: 1914, Franklin-Tarsulat Nyomdaja. 82 s. 8° (A.I-9367).
- NÉMETH, GYULA : *La Cérémonie du Tewhid a Vidin*.=Ignace Goldzieher Memorial Volume Part I, s. 329-335'den ayribasım. (A.I-9357).
- NEMETH, GYULA: *A Honfoglalo Magyarsag Kialakulasa*. Budapest: 1930. Hornyanszky Viktor. 350 s. 8° (A.I-9370).
- NÉMETH, GYULA : *A Magyar Rovasiras*.=A Magyar Nyelvtudonnany Kezikönyve II, 2 (1934), 25 s., 7 pl.'den ayribasım (A.I-9358).
- NEUTSCH, BERNHARD : *Die Welt der Griechen im Bilde der Originale der Heidelberger Universitätsammlung*. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag, 1948. 72 s., 44 rs. 8° (A.I-9409).
- OTTEN, HEINRICH : *Keilschrifttexte aus Boghazköi*. 7. Heft (Texte der Grabungen 1952). Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1954. 5, 20 s. 2° (C-363).
- ÖZGÜÇ, TAHSİN - NİMET ÖZGÜÇ : *T.T.K. tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949. Ausgrabungen in Kültepe. Bericht über die im Auftrage der türkischen Historischen Gesellschaft, 1949 durchgeführten Ausgrabungen*. Ankara: 1953. T.T.K. Basimevi XII, 260 s., LXVI Lev., 8 pl. 4° (B-3409).
- PAYNE, HUMFRIY : *Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930—1953. Architecture Bronzes Terracottas by Humfry Payne and others*. Oxford: At the Clarendon Press, 1940. XII, 271 s., 141 pl. 4° (B-3434).
- Petit Manuel du Conseil de l'Europe*. Strasbourg: 1954, Imprimerie Strasbourgeoise. 70 s., 12 rs. (A.I-9398).
- PFANNENSTIEL, MAX : *Das Quartär der Levante Teil II. Die Entstehung der ägyptischen Oasendepressionen*. Wiesbaden: 1954, s. 337-411.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 7. (A.I-9403).
- PIERCE, RICHARD : *Russian Central Asia, 1867—1917: A Selected Bibliography*. California: Institute of Slavic Studies, 1953. II, 28. 4° (B-3413).
- PÖNDER FRIGYES : *A Turanizmus Ismertetese*. Budapest: Neuwald Illés Utodai Könyvnyomda. 24 s. 8° (A.I-9347).
- ROBERT, LOUIS : *Les Fouilles de Claros. Conférence edonnée a l'Université d'Ankara le 28 Octobre 1953 sous les auspices de la Société Turque d'Histoire*. Paris: 1954, Imprimerie a Bontemps. 29 s. 8° (A.I-9372).
- ROBERT LOUIS : *La Ville d'Euchippé en Carie*. Comptes Rendus Acad. Inscr. 1952, s. 589-599'den ayribasım. (A.I-9389).
- ROSSI, ETTORE : *Elenco dei Manoscritti Turci della Bibiotbeca Vaticana*. Vaticani-Berberiniani-Borgiani-Rossiani-Chigiani. Roma: Tipografia Pio, XXII, 415 s. 8° (A.I-9428).

- SCHMITZ, HERMANN : *Das Möbelwerk. Die Möbelform vom Altertum bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.* Berlin: Verlag Ernst Wasmuth A. G. 75 s., 320 pl. 4° (B-3406).
- SIGGEL, PROF. DR. ALFRED : *Die propädeutischen Kapitel aus dem Paradies der Weisheit über die Medizin des Ali b. Sahl Rabban at-Tabari übersetzt und erläutert von Prof. Dr. Alfred Siggel.* Wiesbaden: 1953. s. 357-463 = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 8° (A.I-9404).
- SMAIL BALIC : *Eticko nalicje bosansko-hercegovackih muslimana.* Beč: 1952. 63 s. 8° (A.I-9407).
- SPERONI, CHARLES : *The Italian Wellerism to the End of the Seventeenth Century.* California: 1953. 71 s. = University of California Publications, Folklore Studies 1. 4° (B-3421).
- SPRENGLING, MARTIN : *Third Century Iran Sapor and Karter by Martin Sprengling, prepared and distributed at the Oriental Institute University of Chicago.* Chicago: 1953, VII, 114 s., 28 pl. 4° (B-3418).
- STROH, ARMİN : *Katalog Günzburg, die vorgeschichtlichen Funde und Fundstätten.* Kallmünz: Im Verlag Michael Lassleben, 1952. 58 s., 28 pl., 2 hr. = Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte Heft 2. 4° (B-3428).
- SÜMER, FARUK : *Auşarlara dair, Fuad Köprülü Armağanı s. 453-478 (1953)'den ayırbaşım (A.I-9335).*
- SÜMER, OSMAN : *Bir Hittit Libasyon Vazosu. A Hitite Libation Jug.* İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 6, s. 3-9, rs. 35-38'den ayırbaşım (A.I-9417).
- TARMAN, HASAN : *Seçim Mevzuatı Şerhi.* Ankara: 1953. Desen Matbaası. 912 s. (A.I-9334).
- THIEME, DR. PAUL : *Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache.* Wiesbaden: 1954. s. 537-613 = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang: 1953, Nr. 4 (A.I-9404).
- TURAN, OSMAN : *L'Harmonisation des Idéaux Nationaux et Humanitaires dans l'Enseignement de l'Histoire.* AUDTCF Dergisi X, 3-4 (1952), s. 227-239'den ayırbaşım (B-3404).
- TURAN, OSMAN : *Milliyet ve İnsanlık Mefkûrelerinin Tarih Tedrisatında Ahenkleştirilmesi.* AUDTCF Dergisi X, 2-4 (1952), s. 209-225'den ayırbaşım (B-3403).
- TURAN, OSMAN : *Prof. M. Fuad Köprülü.* Fuad Köprülü Armağanı (1953), s. I-L'den ayırbaşım (A.I-9432).
- TURAN, OSMAN : *Selçuk Türkiyesinde Faizle Para İkrasına dair Hukukî bir Vesika.* Belleten XVI, 62 (1952), s. 251-260, Lev. XLIX-LI'den ayırbaşım. (A.I-9332).
- TURAN, OSMAN : *Les Soverains Seldjoukides et leurs Sujets non-Musulmans.* Studia Islamica I (1953), s. 65-100'den ayırbaşım. (A.I-9331).
- TURCHANY, TIHAMER : *A Turani Mozgalem.* Budapest: Sajtótanfolyam Kırérleti Nyomdaja, 14 s. 8° (A.I-9354).
- Törökhodellsag = Korabeli Okmanyok a Magy. Kır Hadilevettarban.* Bupapest: 1936. 80 s. = A Magyar Kırályi Hadilevettar Foigazgatosaga. 8° (A.I-9353).

- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 30. uncu Yıl Dönümü. 5 Aralık 1923—1953.* 18 s. (A.I-9399).
- TURMEZEİ, LASZLO : *A Turanisag Alapvaza.* Budapest: 1933. Szalay Saudor Könyvnyomdaja. 15 s. 8° (A.I-9363).
- TURMEZEİ, LASZLO : *A Turanisag es Valfajai.* Budapest: 1933, Held Janos Könyvnyomdaja. 47 s. 8° (A.I-9366).
- VEGH JENŐ : *A Tizeves Török Köztársasag 1923—1933.* Budapest: 1933, Kır. Magyar Egyetemi Nyomda. 8° (A.I-9368).
- VINCZE FRIGYES DR. : *Az Oszman Irodalom Föiranyai Vambery Armin Elöszavaval.* Budapest: 1912, A Nemzetközi Közep. 142 s. 8° (A.I-9361).
- WERNER, JOACHIN : *Das Adamanische Fürstengrab von Wittislingen.* München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1950. 94 s., 20 pl.=Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 2. 4° (B-3432).
- WEZLER, KARL - DR. F. SCHLÜTER : *Die Querdehnbarkeit isolierter kleiner Arterien vom muskulären Typ.* Wiesbaden: 1954, s. 417-492.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 8 (A.I-9403).
- YÖRÜKAN, Y. Z. : *İslâm Akaidine dair Eski Metinler. I- Ebu Mansur-i Matürîdî'bin iki eseri (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi) Türkçeye çeviren Y. Z. Yörükan.* İstanbul: 1953, Millî Eğitim Basımevi. VIII, 33, 22 s.=Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 5 (A.I-9406).
- YOUNG, RODNEY S. : *Making History at Gordion.* Archaeology. VI, 3 (1953), s. 159-166. (B-3405).
- ZAJTI, FERENC : *Kapcsolataink Indiaival.* Budapest: 1929, A Magyar Nemzeti Szövegvetseg Kiadasa. 9 s. 113 rs. 8° (A.I-9369).
- ZAJTI, FERENC : *XVI. A Hun-Magyar Östörténelem.* Budapest: 1928, A Szerző Kiadasa. 80 s. 8° (A.I-9351).

American Journal of Archaeology LVIII, 1, 2 (1954).

Anales 61-62, 63-64 (1952).

Anatolian Studies III (1953).

AÜ Veteriner Fakültesi I, 1 (1954).

Annuaire de la Faculté de Philosophie de l'Univeristé de Skopje VI (1953).

Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté de Lettres XLVII (1950—52).

Antiquaires Journal XXXIV, 1, 2 (1954).

Archiv Orientalni XXI, 2-3 (1953); XXII, 1 (1954).

Archiv für Orientforschung XVI, 2 (1953).

Arsbok 1953.

Asia Major III, 2 (1952).

Athenaeum XVIII (1940); XIX (1941); XX (1942); XXI (1943); XXII - XXIII (1944—45); XXIV (1946); XXV (1947); XXVI (1948); XXVII (1949); XXIX (1951); XXX (1952).

Azerbaycan III, 10-11, 12 (1954).

Azerbaycan Yurt Bilgisi IV, 37 (1945).

Bayerische Vorgeschichts-Blätter 17, 18/19-1, 2 (1951—52).

- Belleten, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1953.
 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (34) 1951—53.
 Biblica XXXV, 1, 2 (1954).
 Bibliotheca Orientalis X, 3-6 (1953).
 Bulletin of the Chinese Association for the Advancement of Science 1, 5 (1953).
 Bulletin de Correspondance Hellenique LXXVII, 2 (1953).
 Bulletin of the Institute of Historical Research XXVI, 74 (1953). 32. Annual Report.
 Bulletin, Metropolitan Museum of Art XII, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 (1953/54).
 Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire XXIV, 4-6 (1952).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XVI, 1 (1954).
 Bulletin University Museum XVII, 4 (1953).
 Dani Polyglotta 1952.
 Danish Foreign Office Journal 10, 11 (1954).
 Devrim Gençliği 20, 22, 23, 24 (1954).
 Documents Turcs pour l'Histoire Macédonienne 1800—1803, 1803—1808.
 The Durham University Journal XV, 2 (1954).
 The Encyclopaedia of Islam, New Edition I, 1.
 Encyclopedie de l'Islam, Nouvelle Edition I, 1.
 Epigrafika Vostoka VIII (1953).
 Fatih ve İstanbul I, 3-6 (1954).
 Finskt Museum LX (1953).
 The Florida Anthropologist VI, 1-3, 4 (1953); VIII, 1 (1954).
 Fornvännen 48 (1953).
 Genava II, 1, 2 (1954).
 Germania XXXI, 3-4 (1953); XXXII, 1-2 (1954).
 Glasnik V, 1-3 (1954).
 Glasnik, Vrhovnog Islamskog Starjesinstva IV, 12 (1953).
 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi II, 6 (1953); III, 7 (1954).
 Hesperia XXII, 4 (1953), XXIII, 1 (1954).
 History XXXIX, 13 (1953).
 İdare Dergisi XXIV, 225; XXV, 226.
 İktisat Fakültesi Mecmuası XIII, 1-4 (1951).
 Istoriceckie Zapiskii 42, 43 (1953).
 Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts LXVIII (1953).
 Jahrbuch 1953, der Akademie der Wissenschaften.
 Jahresbericht des Schweizerischen Landsmuseums in Zürich 61 (1952).
 Journal of the American Oriental Society LXXIII, 4 (1953); LXXIV, 1 (1954).
 Journal Asiaticque CCXLI, 1, 2 (1953).
 Journal of the Pakistan Historical Society I, 4 (1953).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XVI, 1-2 (1953).
 Kirjath Sepher XXIX, 4 (1954).
 Körösi Csoma-Archivum II, 6 (1932).
 Libyca 1, 2 (1953).
 Ujetopis Jugoslavenske Akademije 57 (1953).
 Man LIII, Art. 172-308 (1953).
 Materialy Wczesnosredniowieczne III (1951).

- Mélanges de l'Université Saint Joseph XXX (1953).
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin XII, 4 (1953).
 Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien LXXXIII, 1 (1953—54).
 Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts VI (1953).
 Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung
 Band 59 (1944).
 Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin Nr. 86 (1953).
 La Nouvelle Clio V, 7-10 (1953).
 Ordu Dergisi LXXII, 168 (1953); LXXIII, 169 (1954).
 Oriens VI, 2 (1953).
 Orientalia XXIII, 1, 2 (1954).
 Orientalia Succana II, 2-4 (1953).
 Oriente Moderno III (1923); XX, 6 (1940); XXI, 2, 6-12 (1941); XXII (1942);
 XXIII (1943); XXIV (1944); XXV (1945); XXVI (1946); XXVII (1947);
 XXVIII, 1-6 (1948); XXXIII, 1-2 (1953); XXXIV, 1-5 (1954).
 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II.
 Palaeologia II, 4 (1953).
 Prilozi III - IV (1952—53).
 Proceedings II (1952).
 Resimli Tarih Mecmuası V, 50, 52-54 (1954).
 Revue Archéologique XXXV, Avril-Juin (1950).
 Rivista degli Studi Orientali XXIX, 1-2 (1954).
 Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil. Kist. Klasse,
 Jahrg. 1947, Heft 2.
 Siyasî İlimler Mecmuası XXIII, 270-277 (1953).
 Starine 44 (1952).
 Sumer IX, 2 (1953).
 Soumen Musco LX (1953).
 Syria XXX (1953).
 Tarih Dergisi IV, 7 (1952); V, 8 (1954).
 Tıp Dünyası XXVI, 12 (1953); XXVII, 1, 2, 3 (1954).
 Türk Ansiklopedisi VII, 49.
 Türk Dili III, 17-33 (1954).
 Türkiyat X (1951—53).
 Türkiye Bibliyografyası IV (1952); I (1953).
 Türkiye Makaleler Bibliyografyası V (1952).
 Unesco Bulletin for Libraries VII, 1-6 (1954).
 Voprosi Istorii 10, 11, 12 (1953); 1, 2, 3, 4, 5 (1954).
 Die Welt des İslams III, 2 (1954).
 Wiadomosci Archeologiczne XIX, 2-4 (1953); XX, 1 (1954).
 Wiener Jahreshfte XXXV, 1, 2 (1943).
 Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes LII, 1-2 (1953).
 Yabancı Dil Eserler Bülteni I.
 Yale Review XLIII, 2, 3 (1953/54).
 Yeşilay 253, 254, 255, 256.
 Zeitschrift für Schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte XIV, 1-4 (1953).

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayısı : 400 kuruş (Yabancı memleketler için 2 dolar)
Yıllık abonesi : 1600 kuruş (Yabancı memleketler için 8 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Millî Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,
Ankara'da : AKBA,

İstanbul'da : Ankara caddesinde ZAMAN, İNKILÂP, ÜNİVERSİTE,
Kitapevleri'ne,

Bursa'da : ZEKİ MUMCU Kitapev'ine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 400 piastres (pour l'Etranger 2 dollars)
L'Abonnement annuel ; 1600 piastres (pour l'Etranger 8 dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire
Turque, s'adresser :**

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Education Nationale,

Ankara :
à AKBA Kitapevi.

İstanbul :
à ZAMAN et İNKILÂP et ÜNİVERSİTE Kitapevi, Ankara Caddesi,
à la librairie ZEKİ MOUMDJOU, à Bursa.

**Pour la correspondance et l'abonnement, au]
TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.]**

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
ABADAN, PROF. DR. YAVUZ : Les Libertés académiques	411
————— : The problem of Academic freedom	419
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Atatürk m'a écrit. (en turc; avec 3 planches .	429
ÖZGÜÇ, PROF. DR. TAHSİN : Fragment d'une statue de lion, trouvé dans la dernière phase (Ib) de la période coloniale (en turc; avec 4 illustr.)	441
————— : Fragment of a lion statue found in the late phase (Ib) of the Colony Period (with 4 figures)	445
ALP, PROF. DR. SEDAT : The- <i>N(N)</i> -Formations in the Hittite Language.	449
BEAN, G. E. : Sculptured, and Inscribed Stones at Burdur (with 27 figures)	469
————— : Texte Turc de l'article ci-dessus	489
MANSEL, PROF. DR. ARIF MÜFİD : Nouveau sarcophage trouvé à Konya (en turc; avec résumé rédigé en allemand et 6 illustr.).....	511
SENYÜREK, PROF. MUZAFFER SÜLEYMAN : A note on the long bones of Chalcolithic Age from Yümüktepe	519
BUDDE, LUDWIG : Die Entstehung des Antiken Repräsentationsbildes...	523
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ.HAKKI : La famille des Hüseyinî, qui détint le poste de gouverneur général à Tunis, jusqu'à l'occupation française de 1881	545
 Traductions :	
ZAHODER, PROF. B. (Trad. : İsmail Kaynak) : Dendanekan.....	581
 Informations :	
Livres et périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque durant la première moitié de l'an 1954.....	589

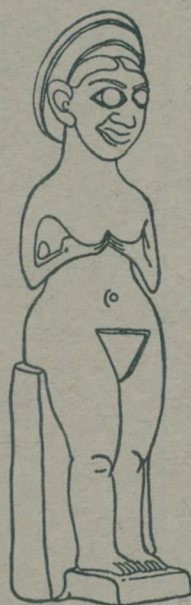
BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome : XVIII

No : 72

Octobre 1954

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 5 4